

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅAL
ØKONOMI OG HANDEL

1954

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG

KNUD HANSEN · CARL IVERSEN · VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR

KJELD CHRISTENSEN

★

TOOGHALVFEMSINDSTYVENDE BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1954

F
B
B
B
C
C
D
D
F
G
J
L
M
M
P
P
P
—
—
P
P
S
S
V
Z

P
A

P
P
L
P
P
P
P
P

SEP 24 1966 U of M Bindery

NIELSEN & L'ONGHEIM, BENTLEY, KENT
KOSSTAN

INDHOLD

FORFATTERLISTE:

	Side
BANKE, NIELS: Ved Adam Smiths grav	1
BJERKE, KJELD og PER BREDSORFF: Efterspørgselsanalyse	160
BREDSORFF, PER og KJELD BJERKE: Efterspørgselsanalyse	160
CALLO, P. A.: Aktuelle realkreditproblemer	81
CHRISTENSEN, JENS: Mulighederne for konvertibilitet	263
DANØ, SVEN: Den økonomiske politiks teori	61
FOG, BJARKE: Priskalkulation og prispolitik i den danske industri	51
GELTING, JØRGEN H.: Pengeløn og beskæftigelse	204
JERNERT, C. V.: Omkring liberalisering og told	226
LARSEN, HEINRICH SCHLEBAUM: Udviklingen på det danske penge- og kapital- marked i årene 1948—1953	117
MADSEN, V. VINGE: Bør man indføre kapitalvindingsskat i Danmark?	138
MILHOJ, POUL: Englands økonomi i mellemkrigstiden — lønudviklingen	166
PHILIP, KJELD: En sammenligning mellem skatteskalaer i nogle lande	135
RASMUSSEN, P. NØRREGAARD: Om input-output analysen	19
— Input-output modellens anvendelsesmuligheder	95
— Nogle udvidelser af input-output modellen	213
RASMUSSEN, WERNER: Praktisk erhvervsfilosofi	272
ROGIND, SVEN: Almindelig omsætningsafgift	152
SCHMIDT, ERIK IR: Økonomiske betragtninger omkring de store trafikprojekter	185
SPORON-FIEDLER, F.: Omkostningskontrol som middel til fremme af effektivitet indenfor det offentlige	66
WILLERSLEV, RICH.: Træk af den industrielle udvikling 1850—1914	242
ZEUTHEN, F.: Professor Ross om politik og videnskab — samt lidt om nutidig økonomisk velfærdsteori	36

BOGANMELDELSER:

AARESTRUP-FREDERIKSEN, J.: En historisk-økonomisk undersøgelse af bevægelsen i udbyttet af et dansk skovdistrikt gennem 150 år, 1786—1936 (CHR. GANDIL)	287
DAY, A. C. L.: The Future of Sterling (ERIK HOFFMEYER)	178
Den enige moder. Nyt socialt bibliotek (SVEND AAGE HANSEN)	180
DORFMAN, ROBERT: Application of Linear Programming to the Theory of the Firm (SVEN DANØ)	283
HARROD, ROY: The Dollar (ERIK HOFFMEYER)	76
KLEIN, LAWRENCE, R.: A Textbook of Econometrics (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	286
KOOPMANS, T. C.: Activity Analysis of Production and Allocation (T. BARNA)	181
MORGENSTERN, OSKAR: Economic Activity Analysis (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	280
PIGOU, A. C.: Alfred Marshall and Current Thought (NIELS LINDBERG)	279

1569097

PIPPING, HUGO F.: Standard of Living (HANS V. BÜLOW)	281
ROBERTSON, DENNIS H.: Britain in the World Economy (ERIK HOFFMEYER)	78
RØGIND, SVEN: Skatterne og de offentlige udgifter (HANS V. BÜLOW)	182
SCITOVSKY, TIBOR: Welfare and Competition (BJARKE FOG)	75
SHEHAB, F.: Progressive Taxation (KJELD PHILIP)	76
SVEISTRUP, P. P.: Economic Principles of the Greenland Administration before 1947 (KAREN FRIEDMANN)	290
WALRAS, LÉON: Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth (SVEN DANO)	292

NATIONALØKONOMISK FORENING:

Priskalkulation og prispolitik i den danske industri.	
Foredrag den 19. januar 1954 af BJARKE FOG	51
Aktuelle realkreditproblemer.	
Foredrag den 26. marts 1954 af P. A. CALLO	81
Økonomiske betragtninger omkring de store trafikprojekter.	
Foredrag den 26. oktober 1954 af ERIK IB SCHMIDT	185
Omkring liberalisering og told.	
Foredrag den 16. november 1954 af C. V. JERNERT	226
Nationalekonomisk Forenings Fonds prisopgaver	71
Nationalekonomisk Forenings generalforsamling 1954	276
Nationalekonomisk Forenings medlemsliste pr. 31. december 1954	293

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

KNUD HANSEN . CARL IVERSEN . VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR: KJELD CHRISTENSEN

*

1954

92. BIND · 1.—2. HEFTE

*

INDHOLD:

	Side
VED ADAM SMITHS GRAV. Af <i>Niels Banke</i>	1
OM INPUT-OUTPUT ANALYSEN. Af <i>P. Nørregaard Rasmussen</i>	19
PROFESSOR ROSS OM POLITIK OG VIDENSKAB — SAMT LIDT OM NUTIDIG ØKONOMISK VELFÆRDSTEORI. Af <i>F. Zeuthen</i>	36
PRISKALKULATION OG PRISPOLITIK I DEN DANSKE IN- DUSTRI. Af <i>Bjarke Fog</i>	51
DEN ØKONOMISKE POLITIKS TEORI. Af <i>Sven Danø</i>	61
OMKOSTNINGSKONTROL SOM MIDDEL TIL FREMME AF EFFEKTIVITETEN INDENFOR DET OFFENTLIGE. Af <i>F. Sporon-Fiedler</i>	66
NATIONALØKONOMISK FORENINGS FONDS PRISOPGAVER	71
EKSAMENSOPGAVERNE I ØKONOMI OG STATISTIK	72
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	75

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMLIV

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

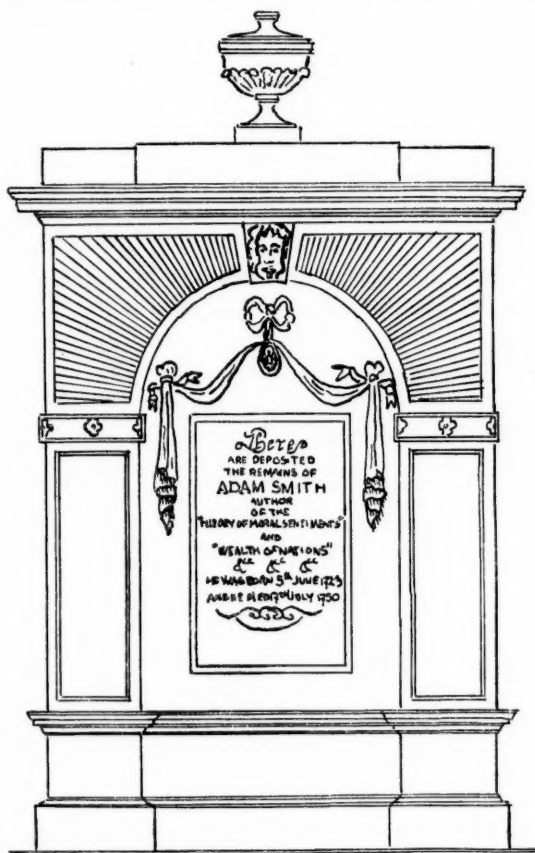
Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

VED ADAM SMITHS GRAV

AF NIELS BANKE

VED den gamle gade i Edinburgh, Canongate, der fører fra The Castle til Holyroodhouse, ligger Canongate Kirk omgivet af en kirkegård med talrige grå ruiner. De delvis forvitrede sten er resterne af oprindelig pompøse gravminder over byens store mænd fra det 18. og 19. århundrede. Ikke langt fra kirkens hovedindgang op ad gitteret til Canongate står mindestenen over A d a m S m i t h. Den virker beskeden i forhold til de murværker, der må have stået mange andre steder. Det gælder bl. a. i forhold til det lille tempel, der er rejst til minde om hans elev og ven professor *Dugald Stewart*. A d a m S m i t h s gravsten ser sådan ud:

Stenen er ca. 3,30 m høj og ca. 2,30 m bred. Indskriften lyder således: Here are deposited the remains of Adam Smith author of the »Theory of Moral Sentiments« and »Wealth of Nations«. He was born 5th June 1723 and he died 17th July 1790.

Det er mærkværdigt, at Smiths berømteste biograf *John Rae* kun fremhæver, at der på stenen står, at *Adam Smith* var forfatter til »Wealth of Nations«¹⁾. For det første, fordi Rae andetsteds gør opmærksom på, at *Smith* selv anså »Theory of Moral Sentiments« som det betydeligste af hans to værker, men også fordi gravstenen er afbildet i en berømt udgave af »Wealth of Nations« fra det 19. århundrede²⁾, hvorfra iøvrigt den her anførte gengivelse er lånt. En anden besynderlighed er, at monumentet angiver Smiths fødselsdag til 5. juni 1723; idet Smithforskeren *W. R. Scott*³⁾ har fundet ud af, at dette er hans dødsdag, og at han må være født noget tidligere.

II.

Eftertiden har ikke respekteret mindstenen over *Adam Smith*. Alle-rede Manchesterskolen gør *Smith* til fader til en ensidig og kras liberalisme. Det er også *Smith* og »laissez faire«, *Smith* og »the economic man«, der er nutidens indtryk af ham. Det er højst *Smith* fra de fire første bøger af »Wealth of Nations«, man kender. Femte bog om statens stilling i samfundet har man næsten glemt, og ungdomsværket »Theory of Moral Sentiments«, der giver det afgørende grundlag for Smiths menneskeopfattelse, er fuldstændig ukendt i vide kredse, som i øvrigt praktisk og teoretisk interesserer sig for samfundsspørgsmål. Resultatet er, at man ofte træffer på en skæv opfattelse af hans værk og ideer. Misforståelser af en sådan karakter, at den gamle skotte må vende sig i sin grav. Som eksempel herpå skal henvises til omtalen af *Adam Smith* i en i Europa vidt udbredt kulturhistorie. Det hedder f. eks. heri:

»Vi ser, at til trods for, at Maskinkulturens Tidsalder endnu ikke var brudt frem, begyndte den nye Tanke ganske klart at foresvæve ham, at Mennesket kun kan vurderes som økonomisk Subjekt, ja egentlig kun som økonomisk Objekt, som Bytteartikel og Hjul i en Maskine.«⁴⁾

Det er antagelig fra sociologien, at denne ensidige opfattelse af *Adam Smith* er gået over i kulturhistorien og samtidig blevet almen eje. *Geiger* skriver således om ham i sin sociologi:

»A. Smith opfatter Samfundet ensidigt i snævrere Betydning som økonomisk Samfund (commercial society); dette Samfund trænger ikke til Ledelse, da der hersker præstabiliseret Harmoni mellem Menneskenes selviske Handeln og det gemene Bedste. Statens eneste Opgave er Privatejendommens Beskyttelse.«⁵⁾

¹⁾ John Rae: *Life of Adam Smith*. London 1895. Side 435.

²⁾ J. R. McCullocks udgave. Edinburgh 1863 (første gang denne udgave udkom var 1828).

³⁾ W. R. Scott: *Adam Smith as Student and Professor*. Glasgow 1937. Side 20.

⁴⁾ Egon Friedell: *Kulturhistorie II*. København 1936. Side 310.

⁵⁾ Th. Geiger: *Sociologi*. Kbh. 1939. Side 547. At Geiger som formentlig mange andre, der har givet udtryk for den ensidige opfattelse af A. S., kendte meget lidt til ham og hans omgivelser, kan man se deraf, at han i samme bog side 458 gør A.S.s fader til en underordnet tjenestemand fra

Økonomerne er nok ikke uden skyld i denne ensidige opfattelse af Adam Smith. Når de går tilbage i økonomiens historie, præsenteres Adam Smith som den første klassiker, og linien trækkes videre over Say og Ricardo til et samlet billede af den klassiske økonomi, der arbejder med den deduktive metode og går ud fra den rationelt handlende økonomiske mand. Det politiske udtryk for klassikerne bliver Manchester-skolens rene liberalisme. Den berømte engelske historiker *Buckle* har understøttet fremstillinger af denne art, for så vidt som han har hævdet, at det var Smiths mening at klarlægge udfoldelsen af to tendenser i den menneskelige natur, hver i sin abstrakte form, for på denne måde at skabe en klar deduktiv fremstilling. Ungdomsværket, der lægger sympatien til grund, bliver herved helt adskilt fra »Wealth of Nations«, der bygger på selvinteressen. For nationaløkonomerne var der kun grund til at beskæftige sig med det sidste værk.

Der er dog økonomer og statsvidenskabelige professorer, der mere indgående har dyrket Adam Smith og hans forfatterskab. De er kommet til et andet resultat: Smiths værker må i høj grad betragtes i sammenhæng.¹⁾ Det giver et andet billede af Smiths opfattelse af mennesket, samfundet og staten, og dermed også et andet billede af hans liberalisme end det, der var Manchesterskolens. Dette billede har hverken fundet vej til den almindelige kulturhistorie eller præget nutidens opfattelse af, hvad der var den oprindelige liberalisme. Som et forsøg på at bøde herpå, skal der i det følgende redegøres for grundtrækkene i Adam Smiths syn på menneskene og samfundet og dermed gives et bidrag til et helhedsbillede af Adam Smiths fremstilling af de sociale videnskaber.

III.

Nogle mener, at Adam Smith ville have været digter. Givet er det, at hans første forelæsninger i Edinburgh 1748, der var privat finansieret, drejede sig om engelsk litteratur og retorik. Hans første litterære bedrift

landet, for at kunne fastslå, at A.S.s og Ricardos værdilære, hver for sig kan forstås som følge af stedbestede socialperspektiver indenfor epoken. A.S.s fader var knyttet til jarlen af Loudoun, da han var førsteminister for Skotland, og den gamle Smith var desuden »Writer to the Signet«, hvad langt fra var nogen almindelig skriver, samt »Clerk of the Court Martial«. Senere blev han »Comptroller in the customs in the Kirkealdy district«. Han var efter datidens forhold velhavende. Hans årsindtægt fra det offentlige var, da han døde 35 år gammel, 275 pund eller på niveau med nogle af de højeste embedsindtægter i datidens Skotland (se herom Scotts foranførte bog side 17). I øvrigt døde han inden A.S. blev født. Et andet eksempel er, at Geiger side 19 betegner A. Ferguson som A.S.s lærer, skønt Ferguson var født samme år som A.S., efter sin universitetsuddannelse præst til 1754 og fra 1759 — samme år som »Theory of M. S.« udkom og 8 år efter, at A.S. var blevet professor, dennes kollega som professor i moralfilosofi i Edinburgh. Det er snarere således, at Ferguson kan betegnes som elev af A.S.

¹⁾ Se herom især August Oncken: Adam Smith und Immanuel Kant, Leipzig 1877 og hans artikel i The Economic Journal 1897 (side 443): The Consistency of Adam Smith.

lå på samme linie. Han var medudgiver af *William Hamilton of Bangours »Poems on several Occasions«* (1749). Sammen med andre venner af den af politiske grunde forviste lyriker samlede, udsendte han og skrev muligvis forordet til en digtsamling. Noget af det første, der med sikkerhed kan siges at stamme fra Smiths egen hånd, og foreligger trykt, er to artikler i *Edinburgh Review* 1755. Disse artikler handler også om sproglige og litterære emner. At Smiths almindelige litterære interesser blev fastholdt gennem livet, fremgår af hans bogsamling, der er blevet nærmere beskrevet i et særskilt værk.¹⁾ Også »*Wealth of Nations*« giver indtryk af den betydning, Smith tillagde de skønne kunster. I femte bog²⁾ foreslår han, at staten for at modvirke forskellige religiøse retningers moralske tryk og snæversynede fordømmelse af befolkningen skal fremme folkets glæde og underholdning ved at give fuld frihed til dem, der uden at gøre skandale og være uanstædige vil forsøge sig som kunstmalere, digtere, musikere, vil opføre skuespil eller vil fremvise udstillinger.

De afhandlinger af Adam Smith, der blev udgivet efter hans død, vidner om hans interesse for kunst og videnskab i almindelighed.³⁾ Der er her en afhandling om astronomiens historie, der begynder med en bred indledning om udviklingen i den græske filosofi. Den følges af et afsnit om det middelalderlige verdensbillede med dets indtil 72 roterende sfærer omkring jorden. Herfra følges udviklingen op til *Descartes* og *Newton*. — Der er endvidere et par afhandlinger om udviklingen af oldtidens fysik, logik og metafysik. I en afhandling om de forskellige kunstarters natur siger Adam Smith, at poesien udtrykker følelser og tanker bedre end dans; dansen igen bedre end musikken, som ikke kan udtrykke vrede. Endelig er der afhandlinger om ligheder mellem visse engelske og italienske vers samt om de ydre sanser. Disse to sidstnævnte afhandlinger er nærmest beskrivelser, som også andre kunne have udformet dem. Det kan dog være af interesse at notere sig, at Adam Smith omtaler *Dr. Berkeley* med respekt. Han kendes også af vore dages psykologer.

På denne baggrund er det lettere at forstå, at den udlagte barnefader til »the economic man« påbegyndte sin gerning ved Glasgow universitet med en lærestol i logik, der også omfattede retorik og skønlitteratur.

¹⁾ James Bonar: *A Catalogue of the Library of Adam Smith*. London 1894. A.S.s bogsamling bestod af 3000 bind. De 2200 er katalogiseret. En trediedel heraf var på fransk, en trediedel på latin, græsk og italiensk og resten på engelsk. En femtedel af bøgerne drejede sig om litteratur og kunst, en femtedel var jura, politik og biografier, en femtedel økonomi og historie, en femtedel naturvidenskab og filosofi. Desuden var der lidt teologi og meget få romaner.

²⁾ Cannans udgave af »*Wealth of Nations*« London 1950. CH.I.Pt. III. Art. III. 2 Bd. side 281. (I det følgende vil denne bog blive betegnet som C. u. W. N.).

³⁾ Adam Smith: *Essays on Philosophical subjects*. To which is prefixed An Account of the Life and Writings of the Author by Dugald Stewart. London 1795.

Smiths tiltrædelsesforelæsning er bevaret i den ovenfor nævnte afhandling om oldtidens logik og metafysik. Allerede den første vinter virkede Smith tillige som professor i moralfilosofi, og dette professorat overtog han året efter.

IV.

Smith var en usædvanlig forelæser, der samlede mange tilhørere og fik flere efterlignere. Smiths forelæsningsplan for faget moralfilosofi faldt i fire dele. 1. del omfattede naturlig teologi; 2. del etik; 3. del jura og 4. del handlede om de politiske reguleringer, statens rigdom, magt og fremgang. Hvad Adam Smith fremlagde under 2. del er indeholdt i hans »Theory of Moral Sentiments«, der udkom 1759, og stoffet under 4. del af forelæsningerne findes i »Wealth of Nations« eller som bogens fuldstændige titel var »An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations«. Den udkom samme år, 1776, i to udgaver, en i London i to bind og en i Dublin i tre bind.¹⁾ Iøvrigt foreligger der også grundtræk af det stof, som Smith arbejdede med under 3. del; idet *Edwin Cannan* i 1896 udgav: »Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith. Reported by a student i 1763.«²⁾ Cannans udgave af dette manuskript, der utvivlsomt er, hvad det udgiver sig for, er interessant af flere grunde. Det indeholder afsnit af 3. og 4. del af Smiths forelæsninger og viser sammenhængen imellem dem. Det godtgør, at »Wealth of Nations« er vokset ud af disse forelæsninger. Endelig rammer manuskriptet en pæl igennem den navnlig fra fransk side påståede stærke indflydelse fra Fysiokraterne på Smiths liberalistiske synspunkter i »Wealth of Nations«. Overfor citater af Fysiokraten *Dupont de Nemours*, der hævdede, at hvad der var sandt hos Smith var lånt fra *Turgot*, og det, der ikke var lånt fra *Turgot*, var ikke sandt, har man siden 1896 kunnet henvise til, at de centrale liberale ideer i »Wealth of Nations« havde Smith allerede fremført i sine forelæsninger i Glasgow.³⁾ Det vil sige længe før, han fra 1764 til 1766 rejste i Frankrig og traf de ledende Fysiokrater. Overfor dem, der f. eks. som *Brentano* hævdede, at Smiths oprindelige etiske udgangspunkt var blevet materialistisk efter hans ophold i Frankrig, kan man henvise til, at Fysiokraterne har haft ringe indflydelse på Smiths ho-

¹⁾ Denne udgave er ikke omtalt af *Rae* eller af *Cannan*, der iøvrigt omtaler de forskellige udgaver af »Wealth of Nations«, som kom i Smiths levetid, nemlig ialt fem: 1776, 1778, 1784, 1786 og 1789.

²⁾ I indledningen til denne bog findes en oversigt over Smiths forelæsningsprogram.

³⁾ Dette er yderligere blevet bekræftet af et manuskript også fra Glasgow-tiden fundet af *W. R. Scott*: »Of the nature and Causes of public opulence«, der må være en begyndelse til »W. of N.« og er lidt senere end »Lectures«. Dette manuskript indeholder begyndelsen til en fordelingsteori, således at A. S.s tanker på dette område heller ikke, som antydet af *Cannan*, kan føres tilbage til Fysiokraterne. Se tidligere anførte bog af *Scott* side 315 ff.

vedsynspunkter, og at det ikke er rigtigt at betragte Fysiokraterne som materialister.

Smiths 4. del af forelæsningerne dækkede det, der omtrent samtidigt blev kaldt »Political Economy«. Når han ikke brugte denne betegnelse for sin bog, hænger det sikkert sammen med, at *James Steuart* i 1767 havde udgivet en »Principles of Political Economy«, og at denne betegnelse endnu ikke var blevet en almindelig fagbetegnelse.¹⁾

At Smiths bøger må ses som afsnit af hans sammenhængende lære om moralfilosofien, kommer måske tydeligst frem i forordet til den sidste udgave af »Theory of Moral Sentiments«, der udkom i 1790. Han henviser her til sine bemærkninger i den sidste paragraf i første udgaven, hvor han havde stillet en afhandling i udsigt, der skulle omhandle:

»Principles of law and government, and the different revolutions which they had undergone in the different ages and periods of society, not only in what concerns justice, but in what concerns police, revenue and arms, and whatever is the object of law.«

Han gør i 1790-udgaven endvidere opmærksom på, at »Wealth of Nations« er en indfrielse af dette løfte for så vidt angår »police, revenue and arms«. Hvad der står tilbage af jurisprudence, har han ikke hidtil haft mulighed for at udforme; men skønt han tvivler på, at hans fremskredne alder gør det sandsynligt, at han fuldt ud vil kunne løse opgaven til sin egen tilfredsstillelse, lader han paragraffen stå uændret. Han døde som tidligere nævnt samme år.

V.

Adam Smith var meget ivrig for, at hans manuskripter ikke kom frem, før han var helt tilfreds med deres form. Han arbejdede 15—16 år på »Wealth of Nations«, inden bogen gik til trykken. Da han ventede at dø og selv var for svag til at rejse sig, fik han to af sine venner til at brænde alle de manuskripter, der var i hans hus med undtagelse af de tidligere omtalte posthumt udgivne afhandlinger. Derfor kender man ikke grundlaget for første del af hans forelæsninger om den naturlige teologi. Det er givet, at der i Adam Smiths livsopfattelse er indgået et guds-begreb, men han har langt fra været en ukritisk tilhænger af datidens kirke. Smith studerede som ung i Oxford på et legat, hvortil der var knyttet et krav om, at målet skulle være en kirkelig stilling. Netop på Smiths tid blev det opgivet at føre kravet igennem, og skønt han fra familien efter tilbagekomsten fra Oxford i 1746 stærkt blev tilskyndet til at tage ansættelse i kirken, holdt han sig tilbage. Da han tiltrådte som professor fem år senere, underskrev han Westminster trosbekendelsen og

¹⁾ Se C. u. W. N. side XVIII.

aflagde den sædvanlige ed over for universitetets autoriteter; men han søgte at blive fri for at åbne sine forelæsninger med en bøn. Det blev afslået. Fra historikeren *John Millar*, der var en af *Smiths* elever i Glasgow, ved vi, at han under forelæsningerne i naturlig teologi gennemgik beviserne for guds tilværelse og egenskaber, samt det grundlag i det menneskelige sind, der var udgangspunktet for religionen.

Universitetsfolks religiøse holdning var i de tider et meget centralt problem. Allerede inden *Smiths* venskab med *David Hume*, som kirken anså for en udpræget kætter, var søgelyset også i denne henseende rettet mod *Smith*. Efter *Humes* død i 1776, ledsagede *Smith* *Humes* lille selvbiografi: »*The Life of David Hume*« (1777) med et brev til bogtrykkeren, der optryktes som et tillæg til bogen. Brevet var en skildring af *Humes* sidste dage med en varmtfølt karakteristik af vennen. Den slutter således:

»Upon the whole, I have always considered him, both in his lifetime and since his death, as approaching as nearly to the idea of a perfectly wise and virtuous man, as perhaps the nature of human frailty will permit.«

En sådan karakteristik af fritænkeren *Hume* tålte datidens kirke ikke. En teologisk dr. fra Oxford og senere biskop angreb *Smith* i et offentliggjort brev, hvori han beskyldte både *Hume* og *Smith* for at være ateister.

En fransk biograf *Delatour*¹⁾ har beskrevet *Adam Smiths* forhold til religionen således:

»On avait tort, cependant, d'attribuer au disciple d'Hutcheson les opinions métaphysiques de David Hume. Smith ne paraissait attaché, il est vrai, à aucune des Églises établies, mais, nous l'avons déjà fait remarquer, il professait une doctrine élevée en matière religieuse, et l'affirmation de l'existence de Dieu, de l'immortalité de l'âme, a servi de thème à l'un des plus beaux morceaux de sa Théorie des sentiments moraux.«

Selv om *Adam Smith* ikke følte sig bundet til datidens kirke, var han stærkt interesseret i kirken som socialt fænomen. I »*Wealth of Nations*« femte bog²⁾ er der et afsnit om statens udgifter til oplysningsinstitutioner for alle aldersklasser. Det drejer sig her om oplysning om religiøse spørgsmål, og så godt som hele afsnittet handler om kirken. Det ideelle ville efter *Smiths* mening være, om der faktisk ikke var nogen egentlig kirke, men en masse små sekter. Kirken måtte så blive politisk upartisk og tolerant. *Adam Smith* tænker sig tolerancen udvikle sig således:

»The teachers of each little sect, finding themselves almost alone, would be obliged to respect those of almost every other sect, and the concessions which they would mutually find it both convenient and agreeable to make to one

¹⁾ Albert Delatour: *Adam Smith, sa vie, ses travaux et ses doctrines*. 1886. Afhandlingen er prisbelønnet af det franske akademi for etik og politik.

²⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. III. 2. bind side 273—79.

another, might in time probably reduce the doctrine of the greater part of them to that pure and rational religion, free from every mixture of absurdity, imposture, or fanaticism, such as wise men have in all ages of the world wished to see established;«¹⁾

De små religiøse samfund hævder også efter Smiths opfattelse en bedre moral blandt deres tilhængere end de store kirker, men betænkeligt er det, at deres moralske fordømmelse kan blive for rigoristisk. Til modvirkning heraf har Adam Smith to forslag. Det ene er allerede omtalt foran under III. Det andet giver et bidrag til at belyse, at Smiths såkaldte »Natvægterstat« skulle have flere opgaver, end man sædvanligvis mener, han har tillagt den, og skal derfor nævnes her. Smith foreslog, at staten skulle indrette et eksamensvæsen i videnskab og filosofi, som alle, der ville udøve en liberal profession eller beklæde et højere embede, skulle gennemgå. Hvis udbredelsen af videnskaben på denne måde sikrede de højere klasser mod overtro, ville den øvrige befolkning heller ikke blive meget påvirket af den.

Med dette ideal er det ikke underligt, at Smith betegner middelalderens romerkirke som den kraftigste sammenslutning, der er kendt mod staten og mod menneskenes frihed, fornuft og lykke. Udviklingen af erhvervslivet brød romerkirkens magt; men hvor der stadig er rige kirker, kan de bl. a. have den fejl, at de trækker de bedste hoveder fra universiteterne, og dens tjenere nedbryder respekten for deres opgave i det almindelige folk ved et for rigt og verdsligt liv. Denne kritik af kirken er ikke rettet mod Smiths hjemlige kirke, hvor han havde mange venner. Om den skotske kirke siger han:

»The most opulent church in Christendom does not maintain better the uniformity of faith, the fervour of devotion, the spirit of order, regularity, and austere morals in the great body of the people, than this very poorly endowed church of Scotland. All the good effects, both civil and religious, which an established church can be supposed to produce, are produced by it as completely as by any other.«²⁾

VI.

Heller ikke den, der blot har læst »Wealth of Nations« igennem, kan finde nogen mening i, at man i vore dage skal lære studenterne, at Adam Smith opfattede samfundet ensidigt som alene et økonomisk samfund. Skal man imidlertid placere Smith ind i en sociologisk sammenhæng, bør man begynde, hvor han selv begynder sin jurisprudens, nemlig med hans bog om menneskenes forhold til deres medmennesker: »Theory of Moral Sentiments«. Der er ikke den undskyldning for at glemme denne bog, at den var ubetydelig. Den vakte stor opsigt, da den kom. Den blev udsendt i flere udgaver og oversat til fremmede sprog. Kant havde stor

¹⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. III 2 bind, side 278.

²⁾ C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. IV 2 bind, side 298.

respekt for Adam Smith som filosof. Vor hjemlige *Høffding* giver bogen en pæn placering i sin »Filosofiens Historie«¹⁾. Så sent som i 1926 er bogen oversat til tysk.²⁾

Bogens 6. udgave (1790) har et udførligt titelblad, der fremhæver værkets hovedtanke. Det lyder således:

»The Theory of Moral Sentiments; or an Essay towards an Analysis of the Principles by which Men naturally judge concerning the Conduct and Character, first of their Neighbours, and afterwards of themselves.«

Smiths metode er introspektion og iagttagelse af andres opførsel og har for så vidt et empirisk udgangspunkt. Den kan på visse steder minde om udredninger i nutidens psykologiske romaner.³⁾

Udgangspunktet for bogens problemer er, at menneskene lever i samfund. Her er sympatien en oprindelig følelse i den menneskelige natur.⁴⁾ Den får den enkelte til at iagttage andres opførsel og tage stilling til den. Gennem denne vurdering opbygges samvittigheden i det enkelte menneske, som en upartisk iagttager, der kontrollerer dets opførsel. Stemmen i brystet, der egentlig er Guds røst, tager stilling, både til den enkeltes handlinger og motiver. Allerede på første side tager Smith afstand fra den egoistiske stræben som det eneste i det menneskelige sind.⁵⁾

»How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it.«

Sympatien med andre er ikke i sig selv selvisk: En mand kan have sympati med en kvinde i barselseng uden nogensinde selv at kunne komme der.

Den grundlæggende sympatiske følelse belyses på mange måder. I forhold til andres kropslige fornemmelser opstår der ingen sympati. Man har heller ikke sympati med andres forelskelse, men nok med den forelskedes forventninger om lykke. De usociale følelser had og afsky giver i sig selv modvilje hos andre, og kun hvis motiverne kendes, er der mulighed for sympati. Overfor de positive sociale følelser, humanitet, venlighed, venskab skabes let kontakt med andre. Små glæder og store sorger vækker sympati hos andre. Derimod morer man sig over små ulykker, der kan ramme andre. Store ulykker som fattigdom og landsforvisning fremkalder

¹⁾ Den nyere Filosofi's Historie. Kbh. 1921. Side 242ff.

²⁾ Adam Smith: Theorie der ethischen Gefühle herausgegeben von Dr. Walter Eckstein. I udgivers indledning er der en vurdering af bogen. Leipzig 1926.

³⁾ Se f. eks. Jules Romains: Françoise. Bd. 26 af »De gode Viljer« side 54. Kbh. 1953.

⁴⁾ Tydeligst kommer det frem i 1790-udgaven side 292 »Nature, when she formed man for society, endowed him with an original desire to please, and an original aversion to offend his brethren...«

⁵⁾ Her efter 3 udgave 1767.

sympati. Stor lykke hos den enkelte bliver kun beundret af andre, hvis den heldige ikke lader sin holdning påvirke af den skete forandring.

Analysen af følelseslivet sker flere steder i bogen på social baggrund:

»The wages of the meanest labourer can supply them. We see that they afford him food and cloathing, the comfort of a house, and of a family. If we examine his œconomy with rigor, we should find that he spends a great part of them upon conveniencies, which may be regarded as superfluities, and that, upon extraordinary occasions, he can give something even to vanity and distinction. What then is the cause of our aversion to his situation, and why should those who have been educated in the higher ranks of life, regard it as worse than death, to be reduced to live, even without labour, upon the same simple fare with him, to dwell under the same lowly roof, and to be cloathed in the same humble attire? Do they imagine that their stomach is better, or their sleep sounder in a palace than in a cottage? The contrary has been so often observed, and, indeed, is so very obvious, though it had never been observed, that there is no body ignorant of it. From whence, then, arises that emulation which runs through all the different ranks of men, and what are the advantages which we propose by that great purpose of human life which we call bettering our condition? To be observed, to be attended to, to be taken notice of with sympathy, complacency and approbation, are all the advantages which we can propose to derive from it. It is the vanity, not the ease, or the pleasure, which interests us. But vanity is always founded upon the belief of our being the object of attention and approbation. The rich man glories in his riches, because he feels that they naturally draw upon him the attention of the world, and that mankind are disposed to go along with him in all those agreeable emotions with which the advantages of his situations so readily inspire him. At the thought of this, his heart seems to swell and dilate itself within him, and he is fonder of his wealth, upon this account, than for all the advantages it procures him. The poor man, on contrary, is ashamed of his poverty. He feels that it either places him out of the sight of mankind, or, that if they take any notice of him, they have, however, scarce any fellow-feeling with the misery and distress which he suffers.«¹⁾

Fra dette stykke kan det være helt berettiget at trække en linie bagud til den satiriske og skeptiske utilitarist *Mandeville*, som *Smith* senere i værket siger, betragter alting som »vanity«, og som mange tillægger så stor betydning for *Smiths* behandling af selvinteressen, og den vægt som *Smith* giver denne egenskab i hans udredninger i »Wealth of Nations«.²⁾ Den utilitaristiske side i *Smiths* samfundsfilosofi har dog utvivlsomt mange andre kilder. *Smith* har gennemarbejdet de tidligere engelske filosoffer *Locke* og *Hobbes* og var indlevet i sin ven *Humes* tankegang. Hans store kendskab til den klassiske litteratur har også haft betydning. Den græske filosof *Polybios*, der også førte menneskenes moralske ideer tilbage til selvinteressen, er af nogle blevet betragtet som en afgørende kilde for »Theory of Moral Sentiments«. Efter *Smiths* egen

¹⁾ 3. udgave side 83 ff.

²⁾ Se C. u. W. N. side XLVI, hvor *Mandevilles* »The Fable of the Bees« (1719) er citeret.

gennemgang i bogen af de forskellige filosofiske skoler er det imidlertid ikke rigtigt at fastholde, at de utilitaristiske filosoffer er de afgørende kilder for Smiths filosofi. Der er skribenter med helt andre udgangspunkter, der har haft stor indflydelse på ham. Det gælder særligt Smiths egen lærer i moralfilosofi *Hutcheson*.

Hutcheson går ud fra en umiddelbar moralsk sans hos menneskene, båret af et kærlighedsmotiv; men hverken han eller *Mandeville* har efter *Smith* forklaret udgangspunktet for de menneskelige handlinger. De postulerer, hver for sig ensidigt det, der skal forklares. *Smith* mener, at han ud fra de sympatiske følelser, der opstår, hvor menneskene lever i samfund, gør rede for fremkomsten af det »bedre jeg«, samvittigheden eller den upartiske iagttagelse. Her har man udgangspunktet for menneskenes opførsel. Forholdet mellem selvinteressen og samvittighedens bud fremstiller han på følgende måde:

»When our passive feelings are almost always so sordid and so selfish, how comes it that our active principles should often be so generous and so noble? When we are always so much more deeply affected by whatever concerns ourselves, than by whatever concerns other men; what is it which prompts the generous, upon all occasions, and the mean upon many, to sacrifice their own interests to the greater interests of other? It is not the soft power of humanity, it is not that feeble spark of benevolence which nature has lighted up in the human heart, that is thus capable of counteracting the strongest impulses of self-love? It is a stronger power, a more forcible motive, which exerts itself upon such occasions. It is reason, principle, conscience, the inhabitant of the breast, the man within, the great judge and arbiter of our conduct. It is he, who, whenever we are about to act so as to affect the happiness of others, calls to us with a voice capable of astonishing the most presumptuous of our passions, that we are but one of the multitude, in no respect better than any other into it; and that when we prefer ourselves so shamefully and so blindly to others, we become the proper objects of resentment, abhorrence, and execration.«¹⁾

Det fuldkomne menneske er efter *Smith* et menneske, som kan forene den selviske og uselviske følelse i sin natur uden at lade sig beherske af nogen af disse følelser. Et sådant menneske forener i sin karakter klogskab, retfærdighed, godgørenhed og fremfor alt selvkontrol. Den kloge kender sin egen lykke og udnytter sine evner uden pral, er åben og indstillet på venskab, lever af sine indkomster uden utilfredshed og indlader sig kun på nye ting, når de er grundigt efterprøvet. I retfærdighedsbegrebet ligger navnlig viljen til ikke at ville krænke andre. Godgørenhed hænger sammen med den umiddelbare kærlighed til familie og venner og udvides uden had til andre nationer til fædrelandskærlighed. Selvbeherskelsen omfatter kvaliteter som mod og mådehold samt kontrol over egen vrede. Den fører til aktivitet, sparsommelighed og kyskhed.

¹⁾ 3. udgave side 213.

Adam Smith anser for en stor del de moralske idealer som betinget af de sociale omgivelser. Deres udbygning hænger sammen med den påvirkning, menneskene er ude for:

»The most vulgar education teaches us to act, upon all important occasions, with some sort of impartiality between ourselves and others, and even the ordinary commerce of the world is capable of adjusting our active principles to some degree of propriety. But it is the most artificial and refined education only, which pretends to correct the inequalities of our passive feelings, and we must for this purpose have recourse to the severest, as well as to the profoundest philosophy.«¹⁾

Selv om de moralske idealer efter Smith kan opbygges uden religion, betyder religionen en genvej i forhold til den langsomme og besværlige opdragelse, der kan ske ved hjælp af filosofien. Den, der tror på Gud, må følge hans vilje og de moralske idealer. Religionen er også den eneste trøst for den, der i denne verden rammes af uretfærdighed, f. eks. den uskyldige, der dømmes. Det er også troen på det vise forsyn, der får den mere indsigtsfulde til at forlige sig med verdens mange urimeligheder. Det er også troen på Gud, der ligger bag ved det udviklede menneskes bekæmpelse af sin egeninteresse. Dette sidste fremgår særlig tydeligt af et afsnit, der blev indføjjet i sidste udgave af »Theory of Moral Sentiments«:

»The wise and virtuous man is at all times willing that his own private interest should be sacrificed to the public interest of his own particular order or society. He is at all times willing, too, that the interest of his order or society should be sacrificed to the greater interest of the state or sovereignty, of which it is only a subordinate part. He should, therefore, be equally willing that all those inferior interests should be sacrificed to the greater interests of the universe, to the interests of that great society of all sensible and intelligent beings, of which God himself is the immediate administrator and director.«²⁾

Det er af betydning at gøre opmærksom på, at det foran refererede, der udgør kernen i Adam Smiths moralfilosofi ikke blot opstiller idealer for den menneskelige handlemåde, men også tilsigter at forklare, hvad der er de faktiske udgangspunkter for det, menneskene foretager sig.

»Theory of Moral Sentiments« giver imidlertid ikke blot en udbygning af de handlingsmotiver, der anføres som de mest fremtrædende i det efterfølgende værk »Wealth of Nations«. Ungdomsværket indeholder også den opfattelse, der for det samfundsøkonomiske område var afgørende for Smiths opstilling af kravet om fri adgang for den enkelte til at udfolde sig økonomisk, nemlig at den enkelte ved at forfølge sine egne selviske interesser kunne skabe et bedre resultat for hele samfundet. Dette berømte dogme, om den »usynlige hånd«, der har sammenhæng med Adam Smiths tro på forsynet og gang på gang er citeret fra »Wealth

¹⁾ 3. udgave side 215.

²⁾ 6. udgave (1790) side 115.

of Nations« findes allerede i ungdomsværket og skal i det følgende anføres herfra:

»The earth by these labours of mankind has been obliged to redouble her natural fertility, and to maintain a greater multitude of inhabitants. It is to no purpose, that the proud and unfeeling landlord views his extensive fields, and without a thought for the wants of his brethren, in imagination consumes himself the whole harvest that grows upon them. The homely and vulgar proverb, that the eye is larger than the belly, never was more fully verified than with regard to him. The capacity of his stomach bears no proportion to the immensity of his desires, and will receive no more than that of the meanest peasant. The rest he is obliged to distribute among those, who prepare, in the nicest manner, that little which he himself makes use of, among those who fit up the palace in which this little is to be consumed, among those who provide and keep in order all the different baubles and trinkets, which are employed in the œconomy of greatness; all of whom thus derive from his luxury and caprice, that share of the necessaries of life, which they would in vain have expected from his humanity or his justice. The produce of the soil maintains at all times nearly that number of inhabitants, which it is capable of maintaining. The rich only select from the heap what is most precious and agreeable. They consume little more than the poor, and in spite of their natural selfishness and rapacity, though they mean only their own conveniency, though the sole end which they propose from the labours of all the thousands whom they employ, be the gratification of their own vain and insatiable desires, they divide with the poor the produce of all their improvements. They are led by an invisible hand to make nearly the same distribution of the necessaries of life, which would have been made, had the earth been divided into equal portions among all its inhabitants, and thus without intending it, without knowing it, advance the interest of the society, and afford means to the multiplication of the species. When providence divided the earth among a few lordly masters, it neither forgot nor abandoned those who seemed to have been left out in the partition. These last too enjoy their share of all that it produces. In what constitutes the real happiness of human life, they are in no respect inferior to those who would seem so much above them. In ease of body and peace of mind, all the different ranks of life are nearly upon a level, and the beggar, who suns himself by the side of the highway, possesses that security which kings are fighting for.«¹⁾

VII.

»Wealth of Nations« fremhæver i første bog kapitel II en egenskab ved den menneskelige natur som ikke er behandlet i »Theory of Moral Sentiments«. Det er den menneskelige tilbøjelighed til at bytte. Det er denne egenskab, som fremkalder arbejdsdelingen, som iøvrigt er udviklet ved, at det enkelte menneske har fulgt sin egeninteresse. Byttet kommer i stand ved, at man påkalder modpartens egeninteresse.

»It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.«²⁾

hedder det i en af de berømteste sætninger i dette kapitel.

¹⁾ 3. udgave side 272—274.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I CH. II side 16.

Egeninteressens betydning for udviklingen af arbejdsdelingen medfører, at dens udfoldelse er til fordel for samfundet som helhed. Direkte nævnes »den usynlige hånd« i fjerde bog, hvor den enkeltes kapitalanbringelser drøftes i forbindelse med handelspolitikken:

»By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it. I have never known much good done by those who affected to trade for the public good. It is an affectation, indeed, not very common among merchants, and very few words need be employed in dissuading them from it.«¹⁾

På baggrund af synspunkterne i »Theory of Moral Sentiments« kan man gå ud fra, at A d a m S m i t h ikke har villet være elskværdig med den sidste sætning. På andre steder vender han sig direkte kritisk mod de erhvervsdrivende.

Forudsætningerne for, at den enkeltes selviske handlinger medførte en fordel for samfundet var, at der udfoldede sig konkurrence mellem de erhvervsdrivende²⁾; men i denne henseende nærede A d a m S m i t h ikke megen tillid til erhvervslivets udøvere. De kæmpede i hans tid ofte for privilegier, der som regel blev udnyttet i strid med helhedens interesse. S m i t h s vurdering af de erhvervsdrivendes holdning i denne henseende kommer frem flere steder, bl. a. i forbindelse med en behandling af løn og profits betydning for prisens højde:

»People of the same trade seldom meet together, even for merriment and diversion, but the conversation ends in a conspiracy against the public, or in some contrivance to raise prices. It is impossible indeed to prevent such meetings, by any law which either could be executed, or would be consistent with liberty and justice. But though the law cannot hinder people of the same trade from sometimes assembling together, it ought to do nothing to facilitate such assemblies; much less to render them necessary.«³⁾

På dette som på andre økonomiske felter har A d a m S m i t h ikke megen tiltro til, at staten ved forbud kan udrette noget. Det skal dog næv-

¹⁾ C. u. W. N. Bk. IV CH. II side 421.

²⁾ Eller som Niels Lindberg så udmærket siger det i sin disputats: »Af fremstillingen af Adam Smiths argumentation, der har været skoledannende, fremgik det, at liberalismens fader kombinerede kappestrids- og funktionsidealet med behovstilfredsstillelses-idealet, og at »hele samfundet« betragtet som en husholdning sædvanligvis var idealobjekt. («Idealen og Regler i anvendt Økonomik 1951. Side 274).

³⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. X PT. II side 130.

nes, at han kan tænke sig offentlig prisfastsættelse, såfremt man må acceptere en eksklusiv sammenslutning.¹⁾

I det afsluttende afsnit af første bog kommer modsætningen mellem den konkurrence, der er i samfundets interesse, og de erhvervsdrivendes holdning meget tydelig frem:

»The interest of the dealers, however, in any particular branch of trade or manufactures, is always in some respects different from, and even opposite to, that of the public. To widen the market and to narrow the competition, is always the interest of the dealers. To widen the market may frequently be agreeable enough to the interest of the public; but to narrow the competition must always be against it, and can serve only to enable the dealers, by raising their profits above what they naturally would be, to levy, for their own benefit, an absurd tax upon the rest of their fellow-citizens. The proposal of any new law or regulation of commerce which comes from this order, ought always to be listened to with great precaution, and ought never to be adopted till after having been long and carefully examined, not only with the most scrupulous, but with the most suspicious attention. It comes from an order of men, whose interest is never exactly the same with that of the public, who have generally an interest to deceive and even to oppress the public, and who accordingly have, upon many occasions, both deceived and oppressed it.«²⁾

De foran anførte centrale tanker fra »Wealth of Nations« om liberaliseringen og de begrænsninger, der var for dens udfoldelse i datidens England — rent bortset fra den økonomiske politik — fremtræder som en naturlig fortsættelse af Smiths synspunkter i »Theory of Moral Sentiments«. De viser også, at det Smith tilsigter med »Wealth of Nations« er at give et realistisk billede af de økonomiske fænomener, som de forelå i datidens Europa. Hans kendskab til erhvervslivets holdning var ikke blot noget, han havde læst sig til. I Glasgowperioden var han deltager i en økonomisk klub, som omfattede nogle af de ledende erhvervsfolk fra den på den tid usædvanligt stærkt voksende industri- og handelsby.³⁾ Smith skal have øvet en betydelig indflydelse på deres synspunkter. Som deltager i universitetets administration mødte han også håndværkere og handlende. Medens *Ricardo*, der efter en virksomhed i praktisk forretningsliv, skrev et økonomisk pionerarbejde, som i høj grad var præget af abstrakt tænkning, er »Wealth of Nations«, hvis forfatter hidtil udelukkende havde været akademisk lærer, overvejende et forsøg på at forklare den økonomiske virkelighed på empirisk grundlag. Denne modsætning mellem *Ricardo* og *Adam Smith* er ofte blevet fremhævet f. eks. af *Joseph Shield Nicholson* i hans indledning til en udgave af »Wealth of Nations« 1884:

»The »economic man«, the supposed incarnation of selfishness, is no creation of Adam Smith; all the characters of »Wealth of Nations« are real-English-men,

¹⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. X. PT. II. side 144.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. XI. side 250.

³⁾ Se W. R. Scott: *Adam Smith and the City of Glasgow*. Glasgow 1923.

Dutchmen, Chinese. The »economic man« of ultra-Ricardians is no more to be found in Adam Smith than is the »socialistic man«, the incarnation of unselfishness, the man who loves all men more than himself on the arithmetical ground that all are more than one. Adam Smith was unacquainted with any society composed mainly of either species.«

VIII.

Det falder naturligt i tråd med A d a m S m i t h s interesse for det samlede samfundsmæssige resultat, at han fastslår, at en forbedring af den almindelige befolknings levevilkår aldrig kan være til ulempe for samfundet som helhed.¹⁾ En bedre aflønning af arbejdet er ikke blot en nødvendig virkning, men også et naturligt udtryk for stigende national velstand.

I modsætning til, hvad der gjaldt om de ledende erhvervsdrivende, bliver det arbejdende folk næsten altid behandlet med sympati af A d a m S m i t h. Både dette og hans fordelingsteori har medført, at »Wealth of Nations« er blevet udgangspunktet for de fleste socialistiske forfattere i det 19. århundrede. Bogen indledes som bekendt med at fastslå, at det er arbejdet, som frembringer værdierne. Når prisdannelsen skal forklares mere indgående, får man at vide, at i de primitive samfund tilhørte hele produktet arbejderen; men

»As soon as the land of any country has all become private property, the landlords, like all other men, love to reap where they never sowed, and demand a rent even for its natural produce.«²⁾

Denne sætning kan tages til udgangspunkt for såvel *Karl Marx* som *Henry Georges* ideer. Det er også en passus, som har forskrækket nogle af A d a m S m i t h s borgerlige beundrere. Den tidligere citerede *Delatour* siger således, at sætningen er helt forkert, og når den læses bogstaveligt, forklares næsten *Proudhons* berømte ord »La propriété, c'est le vol«.³⁾

At opfatte A d a m S m i t h som noget i retning af revolutionær er imidlertid at gå alt for vidt. I femte bog, hvor han behandler udgifterne til retsvæsenet⁴⁾, redegør han også for udviklingen af klassesdelingen i samfundet. Han er ikke kritisk over for denne udvikling og opfatter det som helt naturligt, at fødsel og formue er det væsentligste grundlag for, at nogle mennesker rager op over andre. S m i t h ville ikke omvælte samfundets institutioner. Han respekterede både ejendomsretten, det engelske nationale samfund og dets konstitution. Derimod kan man snarere sige, at den måde, på hvilken han fremlagde sit syn på politikens mål, var

¹⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. VIII. side 80.

²⁾ C. u. W. N. Bk. I. CH. VI. side 51.

³⁾ Den tidligere anførte bog af *Delatour* side 243.

⁴⁾ C. u. W. V. BK. V. CH. I. PT. II. 2. bind side 202 ff.

revolutionerende. Det var virkningerne for »hele samfundet«, for folket, der var det principale.¹⁾ Derfor den store interesse for den almindelige befolknings levevilkår. Det er også dette synspunkt, som gør ham til nationaløkonomiens fader og gør det, der da var kameralvidenskab, til en lære om samfundets²⁾ økonomiske forhold.

Som forfatter til »Theory of Moral Sentiments« er det ganske naturligt, at Adam Smith ikke begrænser sin interesse til den almindelige befolknings materielle levevilkår. Han er opmærksom på, at udviklingen af arbejdsdelingen i de mere fremskredne lande kan sløve arbejderne; fordi de der må tjene deres brød ved ensidige og simple funktioner. Det må derfor efter hans mening blive en opgave for staten ved tilskud at skabe en almindelig folkeskole, der kan meddele befolkningen de nødvendige elementære kundskaber for at introducere dem til både de mest ophøjede og nyttige videnskaber. Smith tror også på, at en sådan undervisning kan virke karakteropdragende.³⁾

IX.

Adam Smiths liberale stat er ofte blevet karakteriseret som »en natvægterstat«: Staten skulle beskytte samfundet mod ydre fjender og hævde og gennemføre retten mellem borgerne. Det falder godt i tråd med hans helhedssyn på samfundet, at han også tillægger staten en tredje gruppe af opgaver:

»—the duty of erecting and maintaining certain public works and certain public institutions, which it can never be for the interest of any individual, or small number of individuals, to erect and maintain; because the profit could never repay the expense to any individual or small number of individuals, though it may frequently do much more than repay it to a great society.«⁴⁾

Til disse opgaver hører de tidligere nævnte foranstaltninger m. h. t. befolkningens opdragelse og undervisning, en række trafikopgaver og foranstaltninger til fremme af enkelte særlige grene inden for handelen. Under det sidste område behandles handelskompagnerne. Smith giver en meget kritisk gennemgang af de store engelske handelskompagniers historie. Han mener ikke længere, at deres monopoler er i samfundets in-

¹⁾ Se her især indledningen til fjerde bog, der handler om de forskellige systemer indenfor den politiske økonomi. C. u. W. N. side 395.

²⁾ Det falder i dag helt naturligt at oversætte Adam Smiths ofte brugte ord »society« med samfund og meget kunstigt, at den gamle oversættelse af Dræbye (1778) bestandig anvender ordet »Selskabet« i stedet. Selv om de samtidige anmeldere af Dræbyes oversættelse gør opmærksom på, at oversættelsen er mangelfuld (se herom Degens artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936 side 223: Om den danske Oversættelse af Adam Smith og Samtidens Bedømmelse af den) — nævnes denne mærkværdighed ikke. Ordet samfund i den betydning, som økonomien anvender det i dag (efter A. S.), er da også først trængt ind i det danske sprog fra 1838, se Den danske Ordbog.

³⁾ Se C. u. W. N. BK. V. CH. I. PT. III. ART. II. 2. bind side 267 ff.

⁴⁾ C. u. W. N. BK. IV. CH. IX. 2. bind side 185.

teresse. Derimod kan det efter hans opfattelse tænkes at være rimeligt, at der i lighed med, hvad der sker med patenter, meddeles privilegier for et kortere åremål til gennemførelse af risikable handelsforetagender på kolonierne. Hans helheds synspunkt på, hvad der er i det engelske samfunds interesse, får ham også til at anerkende »Navigationsakten«.¹⁾

X.

Skønt *Adam Smith's* forfatterskab hovedsagelig begrænser sig til to bøger, »Theory of Moral Sentiments« og »Wealth of Nations«, strækker hans forfattervirksomhed sig over meget lang tid. Alene *det* kan gøre det forståeligt, at afsnit af bøgerne kan fremtræde på en sådan måde, at der tilsyneladende er en modsætning imellem dem. Desuden ved man, at *Smith*, når nye idéer dukkede op hos ham, var mere tilbøjelig til at give dem en særbehandling i indføjede »digressions« i stedet for at foretage omarbejdelse af tidligere afsluttede kapitler. Denne fremgangsmåde har ført til visse gentagelser og til afvigelser fra hovedtankegangen. Imidlertid er det åbenbart, at han vedkendte sig begge bøger hele livet igennem. Den sidste udgave af ungdomsværket fremkom som tidligere nævnt i hans dødsår. Derfor er det berettiget at understrege sammenhængen i hans hovedsynspunkter. Resultatet heraf er ikke en logisk fast sammenknyttet økonomisk liberalistisk modelverden grundlagt på få principielle søjler. Det giver os derimod et velfærdsprogram for det enkelte menneske og den velmenende statsmand. Programmets forudsætninger var forholdene i datidens Europa på dets historiske baggrund. Det realistiske udgangspunkt krævede som andre brugbare politiske programmer afvigelser fra nogle af de principielle synspunkter. Klassebetonede politiske partier har navnlig brugt »Wealth of Nations« som et rustkammer. Det den klasse, der sejrede i det 19. århundrede, har kunnet bruge, er blevet båret videre til eftertiden. *Lerner* gør i forordet til et amerikansk optryk af *Cannans* udgave af »Wealth of Nations« opmærksom på det mærkelige paradoks, der knytter sig til *Smith's* stilling i historien: Han ville ændre sin tids økonomiske politik, for at skabe større frihed og dermed større velstand for hele folket i samfundet, og dog har hans læresætninger resulteret i en forherligelse af økonomisk uansvarlighed og et forsvar for den magtthavende middelstand.²⁾

Fra et mere europæisk ståsted har man nok lov til her at føje, at *Adam Smith's* grundsynspunkt, den samfundsmæssige vurdering af det offentliges politik, er blevet udbredt fra de nationaløkonomiske lærestole både i Europa og Amerika og har haft praktisk betydning for opbygning af det tyvende århundredes velfærdsstat.

¹⁾ C. u. W. N. BK. IV. CH. II. side 428.

²⁾ Adam Smith: *Wealth of Nations* udgivet af Cannan. New York. 1937.

OM INPUT-OUTPUT ANALYSEN¹⁾

Af P. NØRREGAARD RASMUSSEN

DE økonomiske analyser, som her skal omtales, kan siges at være af ganske ny dato. Først efter krigen er de overhovedet blevet almindelig kendte i Europa — ja det er vel først i løbet af de sidste par år, at disse analyser er blevet så betydningsfulde, at de kan påkalde interesse ud over de meget få specialisters kreds. Man kan måske mene, at det er en ganske uforholdsmæssig stor betydning, der tillægges disse modeller. Man kan mene, at input-output analysen er uden interesse for økonomer i almindelighed. Man kan argumentere, at det er en vej, som fører ud i vildnis, og at det er beklageligt, når økonomer bruger deres tid og kraft på disse problemer. Men det er ikke desto mindre en kendsgerning, at disse modeller optager en hurtigt voksende andel af de førende tidsskrifters sidetal, at der af offentlige, halv-offentlige og private midler ofres endog meget betydelige summer på disse analyser, og at det således synes nødvendigt for alle økonomer at have et i hvert fald nødtørftigt kendskab til problemstillingen i input-output modeller. I det følgende er forsøgt at give en sådan indføring, idet der er lagt vægt på en »ikke-teknisk« fremstillingsform, hvorfor det med de givne rammer har været nødvendigt at indskrænke omtalen af adskillige problemer, som ellers nok kunne fortjene en detaljeret gennemgang. Der må her henvises til den anførte litteratur.

Input-output tabellen.

Forinden der gives en gennemgang af den nyeste litteratur synes det imidlertid på sin plads indledningsvis at give en — omend grov — skitse af input-output²⁾ analysen.

¹⁾ Denne og et par følgende artikler vil behandle udviklingen i input-output analysen gennem den sidste halve snes år. Artiklerne er blevet til under et arbejde med en videreførelse og udnyttelse af input-output analysen, som gennemføres ved Det økonomiske Forskningsinstitut ved Handelshøjskolen. *Statens almindelige Videnskabsfond* og *Reinholdt W. York og Hustrus Fond* har ydet støtte til dette arbejde. — Stud. polit. Poul Sveistrup har gennemarbejdet manuskripterne og læst korrekturerne.

²⁾ Det synes vanskeligt at finde en passende oversættelse. I Norge bruger man betegnelsen »kryssløpsanalyse«, hvilket er en træffende sproghug. Der er imidlertid den vanskelighed, at man ikke klarer sig med at få oversat »input-output tabel« f. eks. ved »krydsløbstabel«, idet man stadig har brug for ordene »input« og »output« som betegnelse for henholdsvis tilførsler af råmaterialer

I fremstillingen af modellen kan man efter behag begynde med at betragte de konkrete strømme af varer og tjenester, som er en del af nationalregnskabet objekt, eller man kan starte med de Walras'ske ligningssystemer. Det er formentlig lettest at begynde med de første, d.v.s. betragte tabel 1.

Tabellen refererer sig til England — valgt som en af de mest overskuelige, der er offentliggjort¹⁾. Man har her, som det fremgår af tabellen, foretaget en opdeling i 8 sektorer: landbrug, egentlig industri, handel, etc., en opdeling, som vil kendes fra nationalregnskabets opgørelser fra produksiden.

Disse er de såkaldte »endogene« eller »ikke-autonome« sektorer. Forholdet er det, at omend input-output tabellen forsøger at *registrere* strømmene mellem alle sektorerne, så prætenderer man i reglen alene at *forklare* strømmene imellem de ikke-autonome sektorer ved givne strømme fra de ikke-autonome (de endogene) til de autonome (de exogene) sektorer. Man har således i tabel 1 udskilt en gruppe af »autonome sektorer«, betegnet som »Final Buyers« d.v.s. offentlig og privat konsum, investering samt eksport.

De strømme, der betragtes, er reale, d.v.s. varer og tjenesteydelser, mens de finansielle strømme ikke — i modsætning til nationalregnskabet — er medtaget. I tabellen er registreret hver sektors køb fra andre sektorer — i søjlerne — og hver sektors salg til andre sektorer — i rækkerne. Når der således i skæringen mellem 6. række og 3. søjle står 13, betyder det, at industrien »Food, drink and tobacco« i løbet af 1948 købte for 13 mill. £ fra industrien »Electricity, gas and water«. Man bemærker, at diagonalen i denne tabel er tom, d. v. s. man har ikke medregnet de interne transaktioner for de enkelte sektorer. Disse tal kunne for så vidt godt have været medregnet²⁾, hvilket ikke ville have betydet afgørende forskelle for det følgende.

Summerne af række-tallene — således som angivet i søjle nr. 14 — angiver samlet salg fra de forskellige sektorer til alle andre sektorer herunder salg til konsum, investering samt eksport. Da de fleste sektorer køber fra udlandet, er import ligeledes medregnet under de ydende industrier. Søjle nr. 14 angiver med andre ord de samlede værdier af »output« fordelt på de industrier, dette output kommer fra. Dette betyder, at — for at gøre det helt klart — sektor nr. 1 (d.v.s. landbrug, skovvæsen og fiskeri) i 1948 har haft en total produktion (et output) til en samlet værdi af 956 mill. £. Heraf er en del leveret til sektor nr. 3 (nemlig goder til en værdi af 460 mill. £), til sektor nr. 4 (nemlig 28 mill. £) og til sektor nr. 7 (nemlig 2 mill. £), mens resten

og hjælpstoffer til en sektor og sektorens leverancer til andre sektorer. Det er her vanskeligt at komme uden om kunstord, hvorfor man vel lige så godt kan anvende de engelske betegnelser. I øvrigt er jeg blevet gjort opmærksom på, at også på engelsk er »input« et kunstord — som man da også forgæves søger i de almindeligt anerkendte ordbøger. — I mangel af bedre har jeg fastholdt de engelske betegnelser.

¹⁾ Detailler om tabellen findes i den anførte kilde, p. 63.

²⁾ I den danske tabel, som er under udarbejdelse, vil disse »intra-sektor strømme« være med i et begrænset omfang.

Table 1. *Inter-industry transactions 1948 (U. K.)*
£ million

Purchases by	Final Buyers														Total output
	Agriculture, forestry and fishing	Mining and quarrying	Food, drink and tobacco	Other manu- facturing	Building and con- tracting	Electricity, gas and water	Other (production and trade) ³⁾	Persons ³⁾	Public authori- ties	Gross domestic capital formation		Exports			
										Fixed	Stocks. ⁴⁾				
Sales by	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	
1. Agriculture, forestry and fishing.....	...	—	460	28	—	—	2	—	405	19	—	32	10	956	
2. Mining and quarrying.....	5	...	12	196	11	107	61	—	85	7	4	—	35	520	
3. Food, drink and tobacco.....	66	—	...	6	—	—	9	—	1,339	20	—	60	90	1,590	
4. Other manufacturing.....	84	73	125	...	340	60	330	—	1,375	335	773	389	1,252	5,136	
5. Building and contracting.....	15	20	7	70	...	3	103	—	260	85	517	30	—	1,110	
6. Electricity, gas and water.....	3	6	13	107	3	...	45	—	195	15	36	2	5	430	
7. Other production and trade ⁵⁾	100	20	150	490	70	55	2,379	205	69	—	445	3,983	
8. Other ⁵⁾	—	—	—	—	—	—	—	...	449	987	—	—	—	1,436	
9. Imports.....	60	12	323	798	36	2	180	—	590	122	35	—	58	2,196	
10. Adjustments ⁵⁾	—	—	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	31	—	
11. Goods and services valued at factor cost.....	333	131	1,090	1,714	460	227	730	—	7,047	1,795	1,414	490	1,926	17,357	
12. Wages and salaries ⁶⁾	249	348	220	2,347	527	118	1,724	1,116	—	—	—	—	—	6,649	
13. Profits ⁴⁾ , rent and depreciation.....	374	41	280	1,075	123	85	1,529	320	—	—	—	—	—	3,827	
14. Net indirect taxes.....	—	—	—	—	—	—	—	—	1,345	33	52	5	32	1,467	
15. Total input.....	956	520	1,590	5,136	1,110	430	3,983	1,436	8,392	1,828	1,466	495	1,958	29,300	

Source: *National Income and Expenditure 1946-1951*, Central Statistical Office, London, August 1952, table 13.

1) Transport and communication, distributive trades and other services (items 6-8 of Table 9 in the source).

2) Public administration and defence, public health and educational services, ownership of dwellings, domestic services to households and services to private non-profit-making bodies (items 10-14 of Table 9 in the source).

3) Includes private non-profit-making bodies.

4) Includes stock appreciation.

5) Sales by final buyers.

6) Includes employers' insurance contributions and (in column 8) the pay and allowances of the Armed Forces.

(ialt for 466 mill. £) er leveret til »de autonome sektorer« og her fordeler sig med et privat konsum på 405 mill. £, et offentlig konsum på 19 mill. £, en investering (ved lagerdannelse) på 32 mill. £ og endelig en eksport på 10 mill. £.

På den anden side — d. v. s. når man aflæser søjlerne — fortæller tabellen, at der er tilført landbruget goder udefra for ialt 333 mill. £, nemlig for 5 mill. £ fra sektor nr. 2, for 66 mill. £ fra sektor nr. 3 o. s. v. Værditilvæksten har således været 956 mill. £ minus 333 mill. £, altså 623 mill. £. Tabellen fortæller videre, at af disse er de 374 mill. £ profit i sektoren samt rentebetalinger og afskrivninger, mens de 249 mill. £ er sektorens samlede lønbetalinger. Søjlesummerne vil således åbenbart angive værdierne af de enkelte sektors indkøbte varer og tjenester.

Relationen til nationalregnskabet's opgørelser af nationalproduktet fordelt på industrier er åbenbar. Det, som her er sket, er en specifikation på oprindelsesindustrier for input og en lignende specifikation på modtagerindustrier for output. I denne henseende giver tabellen altså betydelig rigere oplysninger end nationalregnskabet.—

Hvis man subtraherer række nr. 11 fra søjle nr. 14, får man som lige vist de enkelte sektors værditilvækst, d. v. s. deres bidrag til bruttofaktorindkomsten. Landbrugets bidrag bliver herefter $956 \div 333 = 623$. Disse værditilvækster er i øvrigt som nævnt yderligere opdelt i tabellen ved en specifikation på lønindkomst på den ene side og bruttoprofit (d. v. s. incl. afskrivninger) på den anden side. Man kan således ved tabellen finde frem til »nationalindkomsten« ved enten at addere rækkesummerne for nr. 12 og 13, eller ved at addere forskellene mellem rækkesummerne (søjle nr. 14) og søjlesummerne (række nr. 11), d. v. s. værditilvæksterne, eller endelig ved at addere indkomstens udgiftsside (d. v. s. konsum + investering), som den fremgår af summen af søjlerne 9—13 minus række 9.

Det således bestemte tal — 10.476 mill. £ — er imidlertid ikke lig »nationalindkomsten«. For det første indeholder dette tal nettobeløbet af renter og dividender modtaget fra og betalt til udlandet — og svarer således i denne henseende til det danske »bruttofaktorindkomsten« = det engelske »gross geographical product«.

Men for det andet må dette tal korrigeres for prisændringer for lager. En væsentlig del af lagrene opgøres faktisk i det til grund liggende materiale i de historiske priser, hvorved samlet profit bliver overvurderet i prisstigningsperioder. Da man kun i nationalindkomsten vil medregne »a flow of benefits«, skal disse »windfall gains« fraregnes — for 1948 300 mill. £¹⁾. Endelig skal det nævnes, at man på grundlag af tabellen kan finde frem til nationalindkomsten i faktorpriser eller i markedspriser, ganske som man måtte ønske, jfr. række 14.

¹⁾ Jfr. tabel 9 i *National Income and Expenditure 1946—51*.

Det fremgår at enhederne i tabellen er £. Så længe man alene ser på rækkerne, er der imidlertid sådan set intet i vejen for, at man i princippet kunne tænke sig tabellen opgjort i fysiske enheder. Man måtte da forestille sig en overordentlig detaljeret sektoropdeling, hvor hver sektor alene producerede en vare. En sådan opgørelse er teoretisk meget vel tænkelig. Tabellen ville da f. eks. angive, at en samlet produktion af så og så mange tons kul (evt. af den og den kvalitet) blev fordelt på de forskellige endogene og exogene sektorer på den og den måde; at så og så mange stk. æg blev fordelt på den og den måde o. s. v.

Omend man nok kan forestille sig et sådant monstrum af en tabel, ville det naturligvis være ganske udelukket (og også af tvivlsom interesse) at udfylde en sådan tabel. Rent praktisk er man nødt til at operere med et — i forhold til antal af varer — meget begrænset antal sektorer. For at kunne addere de forskellige varer produceret i samme sektor må man da bruge pengeenheder som generel enhed i sin tabel. Dette giver desuden den gevinst, at søjletallene får samme dimension og således kan adderes. For at tillade enhver ønsket summation er det derfor åbenbart en fordel at udtrykke strømmene i pengeenheder. Tilmed forhindrer dette ikke, at man kan betragte de anførte strømme som fysiske strømme, idet de fysiske enheder da er at opfatte som den mængde varer, man kan købe for 1 £. Herved bliver prisen på samtlige produkter netop lig 1 — hvilket direkte følger af de valgte fysiske enheder. (Bemærk, at når man vælger sine enheder på denne lidt akavede måde, kommer det, vi normalt kalder en prisstigning — nemlig at samme fysiske enhed nu skal betales med et større antal pengeenheder — til syne på den måde, at vi kan købe et mindre kvantum for 1 £; — »prisen« bliver ved at være 1, men den fysiske enhed bliver mindre). Dette »trick« kan være ganske nyttigt, idet det betyder, at man kan opfatte tabellen som en registrering af »det fysiske kredsløb«.

Her skal input-output tabellen præsenteres i relation til de teoretisk-økonomiske modeller, som er blevet opbygget i de senere år; men der kan være god grund til at understrege, at tabellen sådan set ikke har »behov for« modellen. Tabellen har en stor interesse i sig selv ved det væld af oplysninger, den faktisk er i stand til at give. En input-output tabel repræsenterer jo en konkret kortlægning af samspillet mellem sektorerne, og den kan som sådan yde såvel økonomisk analyse som praktisk administration stor hjælp, selv om man slet ikke benytter de i tilslutning til tabellen opbyggede teoretiske modeller. Det synes ganske vigtigt at fremhæve dette. Det betyder, at selv om man efter moden overvejelse skulle beslutte sig for at forkaste den teoretiske model, vil dette ikke være ensbetydende med at standse arbejdet med at opbygge de konkrete input-output tabeller. Man har da også eksempler på — som det i øvrigt vil blive omtalt nedenfor — at det empiriske arbejde med tabellen er skredet frem helt uden sideblik til mulighederne for en teoretisk-

økonomisk modelopbygning. I reglen har man da betragtet arbejdet med input-output tabellen som en integrerende bestanddel af opstillingen af et nationalregnskab (i videste forstand).

Der rejser sig naturligvis en lang række såvel principielle som praktiske problemer, når en input-output tabel skal konstrueres. Til illustration — og videre belysning af tabellen — af problemer, der må tages stilling til, skal her omtales behandlingen af import og eksport.

Hvad eksporten angår er det allerede nævnt, at denne i reglen vil optræde i den autonome sektor. Dette er en konsekvent registrering af den stund eksporten jo først og fremmest (med givne valutakurser) afhænger af forholdene i udlandet, hvorfor den i egenligste forstand er autonom i relation til enhver model, som refererer sig til indlandet.

Behandlingen af importen er straks vanskeligere. I tabel 1 blev importen registreret som en ekstra, ydende sektor, der ikke blev modsvaret af en hertil svarende modtagende sektor. Herved bliver importen en »udenforstående« sektor, som (passivt) tilpasser sig til de krav, der stilles til den fra de andre sektorer¹⁾.

En anden mulighed er at betragte importen som en del af det ikke-autonome system. I reglen vil man da lade importen indgå som et output fra den sektor, som måtte have produceret varen, hvis den faktisk ikke var importeret. I den amerikanske tabel skelner man mellem »competitive« og »non-competitive« import, idet importgoder, som teknisk set kunne have været produceret i indlandet, henregnes til den første gruppe. Man lader så de forbrugende industrier modtage dette input fra de sektorer, som (teknisk) kunne have frembragt varen, mens disse sektorer på den anden side debiteres for beløbet. Gruppen af »noncompetitive« imports fordeles direkte til de konsumerende industrier.

Den åbne, statiske model.

Der skal nu under henvisning til den konkrete input-output tabel beskrivet ovenfor gives en fremstilling af den mest almindelige model, som er blevet opbygget i relation til dette konkrete materiale.

For helt at klarlægge indholdet i denne model synes det hensigtsmæssigt at begynde fremstillingen med et yderst simpelt og abstrakt eksempel²⁾. Vi tænker os en produktionsproces, hvis »endelige produkt« er læder, og i

¹⁾ I litteraturen betegnes da importen på linje med arbejdsydelser som »primære produktionsfaktorer«.

²⁾ Eksemplet er med små formelle ændringer taget fra Tibor Barna, »The Interdependence of the British Economy« *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, Vol. CXV, Part I, 1952. Barna bruger i sit eksempel produktion af maskiner ved hjælp af kul og stål, idet en del af maskinproduktionen indgår i produktionen af kul og stål. Dette er imidlertid et uheldigt eksempel, idet benyttelsen af maskinerne betegner en investering, som netop ikke indgår i denne model.

hvilken der medgår kul, træ og læder samt arbejdskraft. Når det anføres, at produktionens »endelige produkt« er læder, menes der, at produktionsprocessen alene »har til formål« at frembringe læder. Det forudsættes med andre ord, at man alene producerer kul og træ for at kunne få læder ud af det, og at tilmed en del af læderproduktionen alene har til hensigt at hjælpe til ved produktionen af det nødvendige kul og træ. Den del af det producerede læder, som ikke medgår til produktionen af kul og træ, tages ud af produktionsprocessen og kan betragtes som produktionens nettoresultat. Dette læder kan da stå til disposition for en autonom (exogen) efterspørgsel. Der er således en *autonom efterspørgsel* efter læder og en *ikke-autonom efterspørgsel* efter læder. Den sidste opstår derved, at der efterspørges læder til brug i produktionsprocessen — »inden i systemet«.

Lad os antage, at der til produktionen af een enhed læder (f. eks. så og så mange kvadratmeter) medgår een enhed arbejdskraft (det kan naturligvis godt være f. eks. 1000 arbejdstimer), $\frac{1}{2}$ enhed (f. eks. kubikmeter) træ og $\frac{1}{5}$ enhed (måske tons) kul. Videre antager vi, at der til produktionen af en enhed træ går 2 enheder kul, 0,3 enheder læder og 0,3 enheder arbejdskraft, samt at der til produktionen af en enhed kul medgår 0,1 enhed træ, 0,1 enhed læder og 0,5 enheder arbejdskraft. Disse produktionsbetingelser kan resumeres i følgende tabel:

Tabel 2. *Produktionskoefficienter.*
(Fysiske enheder)

	1 enhed kul kræver:	1 enhed træ kræver:	1 enhed læder kræver:
Kul.....	—	2	0,2
Træ.....	0,1	—	0,5
Læder.....	0,1	0,3	—
Arbejdskraft.....	0,5	0,3	1

I analogi med tabel 1 har man her set bort fra strømmene inden for de enkelte sektorer, (intra-sektor strømmene), således at der alene er taget hensyn til de krav på tilførsler *udefra* (d. v. s. fra andre sektorer), som de enkelte dele af produktionsprocessen giver anledning til. Som ovenfor anført ville hensyntagen til intra-sektor strømmene ikke give anledning til egentlig nye problemer — om end det ville kunne betyde en ekstra komplikation.

Lad os nu betegne antal enheder forbrugt kul med c , antal enheder træ med t og antal enheder læder med l . Nu er det netop forudsat, at produktionsprocessen *alene* har til formål at frembringe læder. Der skal med andre ord ikke med en given netto-produktion af læder være noget »tilovers« af f. eks.

kul. Men det betyder åbenbart, jfr. tabel 2, at når man alene vil bruge kul til det givne formål, skal der produceres et antal enheder kul som følger:

$$c = 2t + 0,2l \quad (1)$$

idet der ved denne kulproduktion netop kan frembringes t enheder træ og l enheder læder. Analogt får man, jfr. tabel 2, at når man alene vil producere træ for at frembringe læder skal der produceres:

$$t = 0,1c + 0,5l, \quad (2)$$

idet der ved denne træproduktion netop kan produceres c enheder kul og l enheder læder.

Nu kan man tænke sig, at denne autonome efterspørgsel netop er på 1 enhed læder. Dette betyder, at der *netto* ud af produktionsprocessen skal blive 1 enhed læder »tilovers«. Betingelsen herfor er åbenbart, jfr. tabel 2, at der produceres i alt af læder:

$$l = 0,1c + 0,3t + 1. \quad (3)$$

Ligningerne (1)–(3) udgør et determineret system, som kan løses og giver:

$$\begin{aligned} c &= 2,31 \\ t &= 1,00 \text{ og} \\ l &= 1,53. \end{aligned} \quad (4)$$

For at der kan blive præcis een enhed læder »tilovers« for den autonome efterspørgsel (og i øvrigt ikke noget til rest), skal der således produceres 2,31 enheder kul og 1 enhed træ. Denne produktion forbruges »inden i« systemet. Desuden skal der produceres 1,53 enheder læder, idet da åbenbart de 0,53 enheder forbruges »inden i« produktionsprocessen. Det er netop modellens store force, at den tillader en beregning af dette »interne« forbrug, således at man kan besvare spørgsmålet: Hvor stor en produktion er nødvendig fra de forskellige sektorer, for at der netto kan tilflyde en »autonom« efterspørgsel af de og de mængder.

Man bemærker, at man ved at sammenholde løsningerne ovenfor med tabel 2 umiddelbart finder, at der i alt ved denne proces vil blive konsumeret $0,5 \times 2,31 + 0,3 \times 1,00 + 1 \times 1,53 = 2,98$ enheder arbejdskraft, hvilket behov altså også kan bestemmes af dette system.

Dette lille eksempel skal nu generaliseres. For at lette fremstillingen ses der i første omgang bort fra udenrigshandelen. Man forestiller sig et samfund med m ikke-autonome sektorer, hvor hver sektor som input modtager goder fra de $m - 1$ andre sektorer samt ved interne transaktioner fra sektoren selv, og som output leverer goder dels til de m sektorer og dels yderligere til den autonome sektor (som man meget vel kan forestille sig repræsenterer konsumet og investeringen). Idet man nu betegner salg fra sektor nr. i til sektor nr. j med x_{ij} , lader x_{ia} stå for salget fra sektor nr. i til den autonome sektor,

samt betegner sektor nr. i 's samlede produktion ved X_i , får man åbenbart for hver enkelt endogen sektor en identitet, som udsiger, at sektorens samlede produktion er lig sektorens salg til andre sektorer samt salget til den autonome sektor. Man får med andre ord:

$$\begin{aligned} X_1 &= x_{11} + x_{12} + \dots + x_{1j} + \dots + x_{1m} + x_{1a} \\ X_2 &= x_{21} + x_{22} + \dots + x_{2j} + \dots + x_{2m} + x_{2a} \\ &\dots\dots\dots \\ X_i &= x_{i1} + x_{i2} + \dots + x_{ij} + \dots + x_{im} + x_{ia} \\ &\dots\dots\dots \\ X_m &= x_{m1} + x_{m2} + \dots + x_{mj} + \dots + x_{mm} + x_{ma} \end{aligned}$$

eller kortere skrevet:

$$X_i = \sum_{j=1}^m x_{ij} + x_{ia} \quad (i = 1, 2 \dots m) \quad (5)$$

hvilket sæt af ligninger alene er bogholderimæssige identiteter. Man bemærker, at vi her har medtaget x_{ii} , d. v. s. intra-sektor strømmene, som i tal-eksemplet var forudsat lig 0. Dette sker blot her for fuldstændigheds skyld.

De i (5) indgåede størrelser findes i input-output tabellen, jfr. tabel 1, som her åbenbart ser ud som følger:

Tabel 3. *Input-output strømme.*

(Pengeenheder, f. eks. mill. kr.)

	1	2	j	m	a	Ialt
1	x_{11}	x_{12}		x_{1j}		x_{1m}	x_{1a}	X_1
2	x_{21}	x_{22}		x_{2j}		x_{2m}	x_{2a}	X_2
⋮								
i	x_{i1}	x_{i2}		x_{ij}		x_{im}	x_{ia}	X_i
⋮								
m	x_{m1}	x_{m2}		x_{mj}		x_{mm}	x_{ma}	X_m

Analogt til det i tilslutning til tabel 1 bemærkede kan man åbenbart bestemme faktorindkomsten i hver sektor på grundlag af tabellen. For sektor nr. j har man således, at faktorindkomsten bliver:

$$R_j = X_j - \sum_{i=1}^m x_{ij} \quad (6)$$

således at man for samfundet som helhed har, at »nationalindkomsten« bliver:

$$\sum_{j=1}^m R_j = \sum_{j=1}^m X_j - \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m x_{ij} \quad (7)$$

Hvis man ud af (5) tager relationen for sektor nr. j får man

$$X_j = \sum_{k=1}^m x_{jk} + x_{ja},$$

som indsat i (7) giver:

$$\sum_{j=1}^m R_j = \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^m x_{jk} + \sum_{j=1}^m x_{ja} - \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m x_{ij}$$

eller

$$\sum_{j=1}^m R_j = \sum_{j=1}^m x_{ja}, \quad (8)$$

d. v. s. man får, at nationalindkomsten bliver lig de samlede strømme, som tilflyder den autonome sektor. Dette kan næppe forbavse!

Af helt central betydning er imidlertid det næste skridt i modellen, hvor de egentlig beskrivende relationer indføres. Det forudsættes nemlig videre i modellen, at de m ikke-autonome sektorer er forbundet ved en række produktionsfunktioner, som indebærer, at salget fra en sektor til en anden *alene* afhænger af den samlede totalproduktion i den sidste. Den bagved liggende betragtning bygger på en teknisk analyse af produktionsprocessen. Man iagttager, at stålforbruget i en given periode i automobilproduktionen afhænger af antal producerede biler, at kulforbruget i gasværkerne afhænger af den producerede gasmængde, at salget af tekstilvarer til skotojsindustrien afhænger af skotojsproduktionen o. s. v. Man går nu videre og udnævner sektorernes samlede produktion til at være den faktor, som er alt dominerende for sektorernes indkøb fra hinanden, således at man får salget fra sektor nr. i til sektor nr. j bestemt *alene* ved den samlede produktion i sektor nr. j d. v. s. $x_{ij} = f_{ij}(X_j)$. Det er åbenbart, at dette er en ganske afgørende abstraktion. Når man således *alene* lader tilførslen af flydende realkapital være bestemt af sektorens totalproduktion, udelukker man ganske substitutionen, som dog ellers normalt betragtes som en vigtig del af produktions-teorien.

Men det er ikke gjort hermed. Man forudsætter videre, at afhængigheden mellem den enkelte sektors totalproduktion og dens køb fra de andre sektorer kan udtrykkes ved en proportionalitet. Det forudsættes således, at sektor nr. j 's køb fra sektor nr. i er ligefrem proportional med sektor nr. j 's totalproduktion — og altså uafhængig af produktionens niveau. Kaldes proportionalitetsfaktoren her a_{ij} får man således — idet a_{ij} naturligvis må være en ægte brøk — at

$$x_{ij} = a_{ij} X_j.$$

se, at c , t og l , d. v. s. den samlede produktion af de forskellige goder svarer til X' erne, tabel 2 svarer til a' erne, mens forudsætningen om, at man ønskede at få een enhed læder netto ud af produktionsprocessen svarer til $x_{ia}=1$.

For så vidt som vi således alene opfatter X' erne som variable, har vi de m variable og m lineære (og inhomogene, d. v. s. det konstante led¹⁾) er forskelligt fra 0) ligninger, hvorfor man i de almindelige tilfælde²⁾ kan vente at få X' erne bestemt, d. v. s. løse ligningssystemet. Løsningerne kan udtrykkes ved de exogene variable (x_{ia} , $i = 1, 2 \dots m$), idet kombinationer af a' erne da vil optræde som koefficienter.

Dette sidste er ganske vigtigt og kan vel tiltrænge en simpel forklaring. — Tænker man sig, at der kun er to ikke-autonome sektorer, får man et sæt af ligninger som følger:

$$\begin{aligned} X_1 - a_{11}X_1 - a_{12}X_2 &= x_{1a} \\ X_2 - a_{21}X_1 - a_{22}X_2 &= x_{2a} \end{aligned}$$

Disse to ligninger med de to ubekendte — X_1 og X_2 — kan løses ved simple metoder og resultatet bliver:

$$\begin{aligned} X_1 &= \frac{1 - a_{22}}{D} x_{1a} + \frac{a_{12}}{D} x_{2a} \quad \text{og} \\ X_2 &= \frac{a_{21}}{D} x_{1a} + \frac{1 - a_{11}}{D} x_{2a}, \end{aligned}$$

hvor $D = 1 - a_{11} - a_{22} + a_{11}a_{22} - a_{21}a_{12}$.

Om man nu indfører symboler for de komplicerede koefficienter til x_{1a} og x_{2a} vil løsningerne kunne skrives mere overskueligt. Hvis man således sætter:

$$\begin{aligned} A_{11} &= \frac{1 - a_{22}}{1 - a_{11} - a_{22} + a_{11}a_{22} - a_{21}a_{12}}, \\ A_{12} &= \frac{a_{12}}{1 - a_{11} - a_{22} + a_{11}a_{22} - a_{21}a_{12}}, \\ A_{21} &= \frac{a_{21}}{1 - a_{11} - a_{22} + a_{11}a_{22} - a_{21}a_{12}} \quad \text{og} \\ A_{22} &= \frac{1 - a_{11}}{1 - a_{11} - a_{22} + a_{11}a_{22} - a_{21}a_{12}}, \end{aligned}$$

kan løsningen for X_1 og X_2 skrives på formen:

¹⁾ Det konstante led er x_{ia} . Man bemærker, at x_{ia} ($i = 1, 2 \dots m$) er at betragte som »konstanter« for ligningssystemet, idet ligningerne ikke forsøger »at forklare« bevægelserne i x_{ia} . Disse er i forhold til ligningssystemet udefra givne, men kan naturligvis godt anlage en række alternative værdier, d. v. s. det er exogene variable.

²⁾ Man kan faktisk vise, at disse modeller, hvor a' erne er ikke-negative, ægte brøker, $\sum_{i=1}^m a_{ij} < 1$ og $x_{ia} > 0$, altid vil have positive løsninger.

for den autonome efterspørgsel. Modellen muliggør på anførte måde en beregning af, hvor stor en total produktion, der skal præsteres for at den udefra givne plan kan opfyldes.

Forholdet er jo det, at det på ingen måde er et simpelt spørgsmål, man ved den angivne problemstilling ønsker at besvare. Til belysning heraf kan det være hensigtsmæssigt at gå tilbage til tabel 1. Lad os da tænke os, at man ønsker at forøge produktionen til konsum i sektorerne »landbrug, skovbrug og fiskeri« med f. eks. en halv snes procent, altså med et par og fyrrer mill. £ (præcist 42,4 mill. £). Nu er det ganske åbenbart, at det er ikke gjort med blot at forøge landbrugsproduktionen med det anførte beløb. Thi forholdet er jo det, at hvis man forøger landbrugsproduktionen med 42 mill. £, må man hertil bruge input fra de andre sektorer som angivet ved søjle 1 i tabel 1. Skal man imidlertid forøge input fra de andre sektorer med 10 pct. — d. v. s. 33 mill. £ — så kan dette ikke gennemføres, med mindre man forøger input i disse sektorer, herunder input fra sektor nr. 1. Hvis man således skal forøge produktionen i sektor nr. 3 med 6,6 mill. £ (for derved at kunne forøge input i sektor nr. 1 med 10 pct., d. v. s. 6,6 mill. £), så kan dette ikke gøres uden at forøge input i denne sektor (nr. 3), bl. a. må man forøge input fra sektor nr. 1 med et par mill. £¹⁾. Men dette kan igen kun gøres ved forøget input fra de andre sektorer o. s. v.

Man finder således, at under hensyntagen til den angivne »feed-back« virkning skal totalproduktionen forøges med mere end den ønskede stigning i sektorens levering til den autonome sektor. Man kan som lige illustreret forsøge at forfølge disse virkninger — »det interne forbrug i systemet« — skridt for skridt »bagud«, men løber naturligvis let sur i et sådant forsøg på at bestemme, hvad man kunne kalde »systemets interne multiplikator«²⁾. Det er da netop den omtalte models styrke, at den tillader hensyntagen til dette simultane samspil — ved løsningen af det anførte simultane ligningssystem.

Udsigt over forskningsaktiviteten.

Der vil i anden forbindelse blive givet en mere indgående diskussion af modellens »fordele og ulemper«. Det her anførte skulle imidlertid række tilstrækkeligt langt til at give et første almindeligt indtryk af input-output

¹⁾ Man har nemlig, at 6,6 mill. er ca. 0,4 pct. af produktionen i sektor nr. 3. Men skal input forøges med 0,4 pct. skal herunder input fra sektor nr. 1 da også forøges med $\frac{4}{1000} \cdot 460 = 1,8$ mill. £.

²⁾ Cand. polit. Poul Milhøj har i en privat diskussion gjort opmærksom på, at omend et forsøg på skridt for skridt at gå »bagud« i systemet vil være en meget mere klodset metode sammenlignet med løsningen af det simultane ligningssystem, så vil denne metode dog indebære den fordel, at man undervejs vil kunne slække på forudsætningerne om de faste produktionskoefficienter (a' erne) og således gøre svaret mere realistisk. På den anden side vil der jo let komme en betydelig vilkårlighed ind i billedet. De tekniske koefficienter vil ofte i praksis blive bestemt af, hvad man »har på fornemmelsen«.

analysens indhold. Som indledningsvist anført kan man påvise en hastigt voksende interesse jorden over for disse analyser. Man kan være entusiast eller skeptiker, men det er i dag nødvendigt i det mindste at vide, hvad analysen indeholder og prætenderer.

Når man ikke forsøger at grave ned i den dogmehistoriske baggrund kan man nøjes med at følge input-output modellen tilbage til 30'erne. Wassily Leontief er den uomstridte »opfinder« — omend teknikken uafhængigt af ham er benyttet andre steder (bl. a. her i landet).

Man kunne imidlertid også hævde, at input-output modellen er en klassisk analyse, som blot har fået et moderne anræk. Med fare for at springe væsentlige bidrag over — herunder Francois Quesnay's berømte »Tableau économique« fra 1758 — kan man i første række henvise til Léon Walras. Analysen i *Éléments d'économie politique pure* (1874 og 1877) er velkendt og skal ikke omtales her.

Det er bemærkelsesværdigt, at mens Walras arbejde fik en ganske overordentlig betydning for den abstrakte økonomiske teori, så kom der til at gå et halvt århundrede, før empirisk betonedede økonomer lod sig inspirere heraf. Walras' generelle systemer svævede i denne periode over vandene. Hans modeller blev lærebøgernes udgangspunkt, men så snart pristeorien gik i gang med empiriske undersøgelser, var disse altid partielle. Et forsøg på empirisk at udnytte Walras' generelle system blev faktisk først foretaget i 30'erne af Leontief. Det synes således ikke at være en for stor forgrovnung om arvefølgen i input-output analysen siges at være: Quesnay — Walras — Leontief.

Leontief begyndte arbejdet med disse problemer i 1931 — i hvilket år han bosatte sig i U. S. A. og (efter en kortere ansættelse ved National Bureau of Economic Research i New York) blev ansat ved Harvard University. Det første resultat af undersøgelserne blev offentliggjort i en artikel af Leontief, »Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States«, i *Review of Economic Statistics*, 1936, Vol. XVIII, No. 3, Aug. 1936. Den første afrundede fremstilling blev givet med *The Structure of the American Economy 1919—1929*, som udkom i 1941 (Oxford University Press, New York). Dette arbejde er senere udkommet i ny udgave (1951) — med fire senere artikler af Leontief¹⁾ indføjet. Der findes nu ved Harvard et særligt institut — *Harvard Economic Research Project on the Structure of the American Economy* — som under Leontief's ledelse arbejder med de herhen hørende problemer. I 1953 blev *Studies in the Structure of the American Economy* (Oxford University Press, New York) offentliggjort.

¹⁾ »Output, Employment, Consumption, and Investment«, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. LVIII, febr. 1944; »Exports, Imports, Domestic Output, and Employment« samt »Wages, Profits, and Prices«, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. LX, febr. og nov. 1946; »Recent Developments in the Study of Interindustrial Relationship«, *American Economic Review*, Vol. XXXIX, no 3, maj 1944.

I fremstillingen af input-output litteraturens historie synes man ganske at have overset, at Ragnar Frisch i 1934 offentliggjorde to afhandlinger¹⁾, hvori problemstillingen og hele betragtningen ligger meget tæt op ad input-output skemaet. Det vil her føre for vidt at gå nærmere ind på Frisch's to artikler, men de bør nævnes — også fordi i reglen ikke medtages.

Leontief's model fik en ganske usædvanlig succes. Fra 1944 begyndte man således at anvende denne teknik i *Bureau of Labor Statistics* under *Department of Labor* i Washington til løsning af løbende konkrete problemer. Leontief havde indsamlet materiale til og udarbejdet de første input-output tabeller for U. S. A. for årene 1919 og 1929. Under krigen udarbejdede man delvis efter nye principper — under ledelse af Martin Hoffman fra *Bureau of Labor Statistics* — en tabel for året 1939. I et særligt kontor i *Bureau of Labor Statistics* — *Division of Interindustry Economics*, ledet af W. Duane Evans — arbejder en ganske anseelig stab videre med disse ting og har herunder udarbejdet en tabel for 1947, offentliggjort i *Review of Economics and Statistics*, Vol. XXXIV, No. 2, Maj 1952. I den offentliggjorte udgave opereres der med et halvt hundrede sektorer. Men i det til grund liggende materiale var man oppe på et arbejde med omkring 500 sektorer, i hvilket tilfælde man naturligvis har måttet opgive den almindelige, overskuelige tabelform og i stedet magasinere oplysningerne på hulkort. Dette er til dato den mest fuldstændige tabel, som er udarbejdet.

En række andre amerikanske regeringskontorer har fundet anvendelse for både tabellen og modellen. Det gælder bl. a. *Bureau of the Budget*, *Bureau of Mines*, *Department of Commerce* og *Department of Defence*. Videre har en række halv-offentlige og private institutter interesseret sig for modellen og ofret ganske betydelige summer på arbejdet med denne. Det drejer sig f. eks. om *The Rand Corporation* og en række universiteter — foruden Harvard også Chicago, Princeton, Johns Hopkins m. fl.

Som en illustration til belysning af den betydning, man tillægger disse problemer kan det endelig nævnes, at den i oktober 1952 afholdte *Conference on Research in Income and Wealth* i New York helt var helliget input-output analysen. De der fremlagte undersøgelser vil formentlig — som man normalt plejer — blive offentliggjort i serien *Studies in Income and Wealth*, som udsendes af National Bureau of Economic Research.

I Europa har interessen også været betydelig. I Italien er et helt nummer af *l'Industria* fra 1952 helliget denne analyse sammen med en gennemgang af en tabel for året 1950. Initiativet er udgået fra MSA's kontor i Rom. I Holland har man allerede gennem lang tid benyttet denne teknik i snæver tilknytning til udarbejdelsen af nationalregnskabet²⁾. I øvrigt blev der i Holland i 1950

¹⁾ »Circulation Planning: Proposal for a National Organisation of a Commodity and Service Exchange« og »Circulation Planning: Mathematical Appendix«, *Econometrica*, Vol. II, No. 3 og 4, juli og oktober 1934.

²⁾ Jfr. *National Accounts Studies*; Netherlands, National Accounts Research Unit, OEEC, 1951.

afholdt en (lukket) konference om input-output analysen¹⁾. I England har Barna, assisteret af Lorry S. Berman, udarbejdet og offentliggjort en tabel²⁾, som refererer sig til 1935. Som det fremgår af tabel 1 ovenfor har man også interesseret sig for input-output teknikken i *Central Bureau of Statistics*, ligesom der arbejdes med disse problemer ved *Institute of Applied Economics* (under ledelse af Richard Stone) i Cambridge.

På samme måde som i Holland har de konkrete norske undersøgelser stået i snæver forbindelse med udbygningen af nationalregnskabet og nationalbudgettet. Der er nu udarbejdet en tabel for 1948³⁾. Arbejdet er her gennemført (under ledelse af Odd Aukrust) i *Statistisk Centralbureau*. Et ganske betydeligt arbejde med både de konkrete og de mere teoretisk betonedede problemer har desuden været i gang under Ragnar Frisch's ledelse ved *Universitetets Socialøkonomiske Institut* i Oslo.

Her i landet har Leontief's teknik ikke givet noget chok. Forholdet er faktisk det, at man i *Statistisk Departement* allerede i 30'erne ganske uafhængig af Leontief begynder at benytte sig af denne teknik. Det skete i forbindelse med de da påbegyndte nationalindkomstopgørelser. Formuleringen er ganske vist en anden⁴⁾, men ideen næsten den samme. En ny og mere fuldstændig input-output undersøgelse er nu på trapperne.

Hensigten med den ovenfor givne oversigt — som på ingen måde prætenderer at være fuldstændig — har været dels at give nogle enkelte oplysninger om dette arbejde, som gøres med dette værktøj og dels at dokumentere den indledningsvis fremsatte påstand om, at input-output analysen i dag er nået frem til en fremskudt stilling blandt de økonomiske analyser, som har øjeblikkets interesse.

Der er imidlertid ingen grund til at lade sig overvælde heraf og under indtryk af menighedens vækst og udbredelse straks at begynde at tilbede det nye gudebillede. Der er flere særdeles tvivlsomme forudsætninger og heroiske abstraktioner indbygget i modellen. De standhaftige hedninger har da også vist sig på arenaen - f. eks. ved den foran omtalte *Conference on Research in Income and Wealth* sidste år. Imidlertid er - som allerede foran påpeget - input-output tabellens fordele og mangler eet og Leontiefs model noget andet. Den første falder ikke med den sidste.

¹⁾ Se *Input-Output Relations*, Proceedings of a conference on inter-industrial relations held at Driebergen, Holland, edited by the Netherlands Economic Institute, H. E. Stenfert Kroese, N.V., Leiden 1953.

²⁾ Barna, op. cit.

³⁾ Se *Nationalregnskab 1930—1939 og 1946—1951*, Norges officielle statistikk, XI, 109, Oslo 1952.

⁴⁾ Jfr. »Nationalproduktet og Nationalindkomsten 1930—46«, *Statistiske Meddelelser*, 4-129-5, tabel II og »Nationalproduktet og nationalindkomsten 1946—49«, do., 4-140-2, tabel II.

PROFESSOR ROSS OM POLITIK OG VIDENSKAB — SAMT LIDT OM NUTIDIG, ØKONOMISK VELFÆRDSTEORI¹⁾

AF F. ZEUTHEN

PROFESSOR Alf Ross's Bog: »*Om Ret og Retfærdighed*«²⁾ er først og fremmest et sikkert nyttigt Bidrag til Orientering af Juristerne m. h. t. deres Fags videnskabelige Problematik. Paa Grund af Slægtskabet mellem Retsvidenskaben og Fagomraadet økonomisk Politik og paa Grund af Forfatterens omfattende filosofiske og litteraturhistoriske Kundskaber og desuden Kontakt med Dele af den nationaløkonomiske Tænkning er hans Udtalelser om Politik og Videnskab af stor Interesse ogsaa for Økonomer. Man kan imidlertid rejse Spørgsmaalet, om ikke hans Kritik af nutidige Økonomers Velfærdsteorier er Skud i Luften paa Grund af utilstrækkelig Ændring af Forfatterens kære, gamle Sigte mod klassisk Utilitarisme, Naturet og andre metafysiske Dogmer om den ideelle Politik. Ross's Tanker om Økonomi og Velfærd har nær Tilknytning til Myrdals fremragende Bog »*Vetenskap och Politik i Nationalekonomien*« fra 1930,³⁾ ligesom han bl. a. ved sit Ophold i Uppsala har været i nær Kontakt med svenske Økonomer og Filosofer.³⁾

Bogens første og mest omfattende Emne, *Retten*, Analysen af Begrebet: gældende dansk Ret, springer vi helt over. *Retfærdighedsbegrebet* har derimod for så vidt Interesse, som det af nogle sættes som øverste politiske Princip. Denne Mulighed udelukker Ross imidlertid ved en klar, formel Definition. »Retfærdighed er korrekt regelanvendelse modsat vilkårlig-

¹⁾ Jeg er Universitetsadjunkt Sven Danø meget taknemmelig for kritisk Gennemlæsning og Tilføjelser paa nogle væsentlige Punkter. Endvidere har Indlæg fra Professor Ross og en Række Økonomer og Filosofer m. fl. i to Diskussioner om Emnet bidraget til at uddybe — og i Formen moderere — mit Standpunkt.

²⁾ Nyt Nordisk Forlag, 1953, 476 S. — Se specielt Kritikken S. 382—84 af mit Kompendium »Vurderinger og Maalsætninger i Økonomien i velfærdsteoretisk Belysning«, Økonomisk Laboratorium, 1952. — Jeg henviser i det følgende overvejende til Litteratur efter dettes Fremkomst.

³⁾ Den nylig udkomne engelske Udgave af Myrdals Bog bringer intet nyt ud over et kort Forord og Oversætterens Bemærkninger om den senere Udvikling. I Forordet siger Myrdal, at han *nu* anser det for naivt, at man skulde kunne naa til en vurderingsfri videnskabelig Teori. Spørgsmaalene, der stilles, er bestemt af Interesser. Det gælder derfor om hele Vejen at arbejde med explicite Værdipræmisser.

hed« (S. 365). Hvor det drejer sig om Realiteter, siges derimod: »At påberåbe sig retfærdigheden betyder intet som helst andet end at give kravet en patetisk underbygning, der afskærer en rationel argumentation, der kunne bane vej for en forståelse. Retfærdighedsideologien fører til uforsonlighed og strid, fordi den på den ene side hidser op til en tro på, at ens krav ikke blot er udtryk for en vis interesse i strid med modstående interesser, men besidder en højere absolut gyldighed; og på den anden side afskærer enhver rationel argumentation og diskussion om en udlig- ning.« (S. 359).

Ved politiske Overvejelser maa man sondre mellem *Opfattelsen* m. h. t. Virkelighedens Beskaffenhed og *Indstillingen*, jfr. S. 389. Indstillingerne deles i »behovsfunderede indstillinger«, d. v. s. Interesser, og »suggerede indstillinger«, hvoriblandt »moralske indstillinger« er af særlig Betydning, jfr. S. 449.

Noget andet er imidlertid, »at der faktisk, d. v. s. *psykologisk-kausalt*, består en intim vekselvirkning mellem opfattelser og indstillinger« (S. 392 øv.). Denne Forbindelse medfører Farer for Ønsketænkning eller »personlig Forskydning (bias)«. Forf., der ellers kan forekomme selvsikker og skarpt dømmende om andre, tilføjer her: »Man behøver blot at gribe i sin egen barm for at vide, hvorledes det, selv med den redeligste vilje er nødvendigt stadig at være på vagt mod blindhed, forskydninger, tilsnigelser eller rene forfalskninger« (S. 392 n.). Han taler — hvad der kan være Grund til at huske i det følgende — (S. 423) om den betydelige Risiko ved at orientere sig blot litterært på et fremmed Omraade, og S. 420 om den aabenbare Fare for Dilettanteri, naar Juristen tiltror sig Evne til paa egen Haand at mestre Problemer, der ligger uden for hans Fagomraade.

Spørgsmaalet om Forholdet mellem *Videnskab og Politik*, »Videnskabens mulighed for at dirigere menneskelig aktivitet« behandles udførligt. »Det principielle synspunkt må her være, at videnskabens opgave alene kan bestå i at tjene og vejlede den rationelle argumentation ved at forsyne den med videnskabeligt holdbare påstande og kritisk udsønde sådanne, der ikke kan stå for videnskabelig prøve« (S. 405 øv.). Denne sikkert rigtige udtalelse er »udtryk for en moralsk indstilling, en professionel etos for videnskabsmænd, idéen om videnskabens objektivitet eller renhed« (S. 405 n.).

Naar det gælder om at ændre andres politiske Standpunkt, søger man imidlertid ikke blot at paavirke Opfattelsen ved Argumentation, som falder inden for Videnskabens Omraade, man søger ogsaa at ændre Indstillingen ved, hvad Ross med et lidt usympatisk klingende Ord kalder »Paatrykning«. »Paatrykningens teknik beror på den fundamentale psykologiske kendsgerning, at emotioner (som kort udtryk for emotive og volitive indstillinger) lader sig transmittere ligeså vel som opfattelser«

(S. 402). Paatrykning kan ske ikke blot ved almindelige sproglige Midler, men ved Stemmeføring og Miner eller ved Valg af Ord, som medbringer særlige Varme- eller Kuldegrader, jfr. Forf. isnende, ironiske Anvendelse af Ord som naiv, romantisk, orakuløs, opstøltet, oppustet — for ikke at tale om »vort eget hjemlige lille skud af nyere dato på denne ædle stamme« (S. 341). Over for mange af Bogens kølige, juridiske Læsere er Foragt og Overlegenhed antagelig et mere virksomt Paatryksmiddel end menneskevenlige Følelsesudbrud.

Det fremhæves rigtigt, »at idéen om videnskabens renhed ikke krænkkes, når blot grænsen mellem videnskab og politik markeres« (S. 430). Man maa altsaa gøre klart, hvilket Sprog man taler i Øjeblikket. Ross har »det grundsyn, at den politiske diskussion ikke ligger i det logiske plan: den tilstræber ikke at bevise sandheder; men i det psykologisk-teknisk-kausale plan: den tilsigter tilvejebringelse af praktisk enighed ved at påvirke en modparts standpunkt gennem argumentation og påtrykning. Indenfor denne ramme spiller rationelle argumentative påstande baseret i almindelig erfaring eller videnskabelig indsigt en rolle. Men deres funktion er ikke at bevise en sandhed, men at overbevise en modstander, d. v. s. omvende ham til ens eget standpunkt.« (S. 416)). Lidt overraskende tager han til Orde for en Genoplivelse af *Retorikken*, der for Grækerne var andet og mere end en Lære om Veltalenhed, »*the fine art of persuasion*, en omfattende lære om den teknik at vinde tilslutning fra andre ved egnet påvirkning af deres tanker og deres sind,« (S. 416) en Kunst, som gerne skal udøves med »størst mulig respekt for sandheden«. Dette er unægtelig gode og fine Ord at citere for Reklamens Profeter, hvad der samtidig kan gøre andre betænkelige.

Men tilbage til det rent videnskabelige Arbejde. Hvorledes kan nu dette tjene og vejlede Afgørelsen af de politiske Spørgsmål?

Der kan ikke være Tale om at give absolutte og entydige Løsninger, idet de *bestemmende Personers Indstilling* (Interesser og moralske Principper) maa tages som Udgangspunkt. Det synes dog med de politiske Forhold, som vi har her i Landet, at virke for massivt som Ross at tale om »de magthavendes« Indstilling som relevant Udgangspunkt, saafremt man derved tænker sig, at det kun er nogle faa store Magtgruppers eller personlige Magthaveres Standpunkter, som har Interesse »de herskende samfundsklassers faktiske dominerende indstilling« (S. 384). Naar det politiske Magtcentrum er labilt, maa enhver Argumentation, som kan tænkes at paavirke dette, være relevant, hvortil kommer, at Økonomer og andre Raadgivere jo ogsaa bl. a. i Lærebøger leverer Materiale til Brug for Fremtidens endnu ukendte Magtkonstellationer.

Naar Præmisserne klarlægges, kan der ikke være noget videnskabeligt forkert i at drage Konsekvenser af en hvilken som helst Indstilling endog

den videnskabelige Forfatters egen, blot det sker uden Anvendelse af suggererende Varme- eller Kuldegrader eller andre Paatrykseffekter. Spørgsmaalet om, hvilke Indstillinger, der kan være *relevante* som Udgangspunkt, maa falde udenfor videnskabelig Bedømmelse. Udarbejdelse af en Samling af Forslag og Vurderinger svarende til en Række af forskellige Indstillinger med Analyse af hidtidige eller forventede Virkninger maa høre til Arbejdsopgaverne for de videnskabelige Hjælpere, jfr. at det findes praktisk, at Rigsdagsbetjenten bringer Vand til Talere af alle Partier, og at de offentlige Biblioteker skaffer Materiale for Folk med enhver Anskuelse.

Selv om de bestemmendes Indstilling i Princippet maa tages som givet, er det rigtigt som Ross siger, at den videnskabelige Hjælper kan medvirke ved en Afklaring. Teoriens Opgave er »også at *vejlede, hvad selve målsætningen angår*; at afklare og præcisere de politiske indstillinger ved at korrigere og supplere de betingende opfattelser; eller at angive de mål, som de magthavende ville sætte sig, om de havde en mere adækvat virkelighedsopfattelse end de faktisk har« (S. 411—412).

Paa et ganske afgørende Omraade lader Professor Ross imidlertid — jeg synes alt for hurtigt — Teorien melde Pas. Det gælder den *Samarbejden af de forskellige Hensyn*, som giver sig udslag i Beslutningen. Det faktiske Forløb beskrives saaledes: »Vi bevæges af mange forskellige behov og hensyn, der mødes og brydes i en irrationel motivationsproces. Vi influeres herved af visse vurderings- og præferencemønstre, der udvikles og fæstner sig individuelt og socialt«. . . . »Sluttelig integreres disse hensyn i en afgørelse som udtryk for den vægt eller præference, der tillægges de forskellige hensyn. Denne afgørelse har karakter af det vi kalder en beslutning, d. v. s. en irrationel sjælelig akt, i hvilken alle de kræfter, der blev mobiliseret under overvejelsens stadi, får lov til at brydes, indtil vi med hele vor personlighed reagerer med et resultat, afgørelsen. Det er noget helt andet end et rationelt valg mellem kvantitativt bestemte størrelser«. . . . »Bragt på en kort formel kan vi sige: *Behovenes inkommensurabilitet udelukker en kvantitativ maximering*,« (S. 379). . . . »*Den politiske opgave er altid en integrationsopgave, en udligning af inkommensurable hensyn*. Der er maximeringsproblemer og fordelingsproblemer, der er økonomiske, partipolitiske og militærstrategiske hensyn, der er hensyn til beskæftigelse, inflation, handelsbalance o. s. v., der er korttids- og langtidsbetragtninger, der er kulturelle og sociale ønskemål, såvel som ønsker om udenrigspolitisk sikkerhed — alt sammen afspejlende en mangfoldighed af indstillinger, der kræver afvejning og udligning. Den politiske afgørelse har derfor altid karakter af en *beslutning, ikke af en løsning* (som løsningen af et teknisk problem).« (S. 411) . . . »Selv efter den grundigste udredning af alle kendsgerninger og sammenhæng, vil der

altid blive et *spring* tilbage, et spring der består i, at alle hensyn overvejes og afvejes i en *beslutning*, altså en irrationel akt« (S. 413). Professor Ross finder det (S. 413 n.) baade videnskabeligt korrekt og hensigtsmæssigt »at den teoretiske forsker selv foretager det irrationelle spring og serverer resultatet i form af en anvisning til praktikerens,« der dog maa tage den definitive Beslutning og det definitive Ansvar.

II.

Der er sikkert meget rigtigt i denne interessante og udførligt citerede Udredning om Vanskeligheden ved rationelle Afgørelser i konkrete Tilfælde. Men alligevel forekommer det en Økonom, at professor Ross kunde have hjulpet den besluttende noget længere paa Vej.

Økonomien anvender i stor Udstrækning et særligt *Tankeskema* til at beskrive *Valg* mellem varierende Mængder af *uensbenævnte Størrelser*. Disse gøres f. s. v. ensbenævnte, idet de ligestilles i de økonomiske Dispositioner. *Virksomhederne* udstrækker — med en vis Tilnærmelse — Produktionen indtil det Punkt, hvor Grænseindtægt bliver lig med Grænseomkostninger, da Gevinsten her er maksimal. Anvendelsen af forskellige Produktionsmidler og Fremstillingen af forskellige Varearter afbalanceres ligeledes i en marginal Ligevægt. Overalt, hvor Substitution i Produktion eller Omsætning er mulig, er denne marginale Ligevægt blot et Udtryk for, at en Maksimering — i sidste Instans af Gevinsten — har fundet Sted. Dette gælder, hvadenten der er Tale om at finde den Produktionsmængde, der giver størst mulig Gevinst, eller det f. Eks. drejer sig om at finde den Kombination af Produktionsfaktorer, der muliggør den største Produktion ved et givet Totalomkostningsbeløb, eller hvad der kommer ud paa det samme, at producere en given Produktionsmængde med de mindst mulige Omkostninger.

For de enkelte *Forbrugere* kan der anstilles lignende Betragtninger, selv om de Størrelser, der her maksimeres, ikke saaledes som Virksomhedernes Gevinster er absolut maalelige i Penge eller andre fælles Enheder. Tankegangen er den, at man for hver enkelt Forbruger forestiller sig alle tænkelige Mængdekombinationer af de forskellige Forbrugsgoder stillet op i en Prioritetsrækkefølge, der udtrykker Konsumentens Præferenskala. Forbrugeren vil da blandt de Kombinationer af Godemængder, som han har Mulighed for at købe for sin begrænsede Indtægt ved de herskende Prisforhold, vælge den, der staar højest paa Prioritetslisten. Dette kan formelt behandles som et Maksimeringsproblem, hvis man som et analytisk Hjælpeudtryk indfører en matematisk Funktion af de enkelte Godemængder, saaledes konstrueret, at jo højere en Kombination staar paa Prioritetslisten, des større bliver Funktionsværdien; Forbrugers

Handlemaade kan da udtrykkes paa den Maade, at han søger Maksimum af denne Funktion under den Bibetingelse, at Indtægten er begrænset. Ogsaa her er den marginale Ligevægt, hvor Substitutionsmuligheder foreligger, Tegn paa, at Maksimum er naaet. Under Naturaløkonomi opnaas Ligevægten paa Grænsen uden Vurdering i Penge. Men medens der ved Virksomhedernes Gevinstmaksimering findes en objektiv Maalestok, idet Gevinsten maales i Pengeenheder, saaledes at man har en *cardinal* Skala, giver Forbrugernes Nyttevurdering sig kun objektivt Udtryk i en Rækkefølge, en *ordinal* Skala.

En tilsvarende Tænkemaade — Konstruktion, om man vil — kan man nu tænke sig anvendt ogsaa ved Valg mellem forskellige politiske Muligheder, hvor der bliver Tale om Hensyntagen til *flere Individer*. Man kommer da ind paa Begrebet *Velfærd* i Analogi med det, som for det enkelte Individ kaldes »Nytte«, begge Begreber defineret ved den valgte eller foretrukne Handlemaade. En fuldstændig Udledning af marginale Ligevægtsbetingelser, der giver et Kriterium for maksimal Velfærd maa forudsætte et Sæt af etiske Vurderinger, eftersom de forskellige Medlemmer af Samfundet har modstridende Interesser og modstridende Opfattelser af, hvad der skal forstaas ved samfundsmæssig Velfærd. Naar et saadant Sæt af Vurderinger foreligger givet, f. Eks. i Form af en bestemt politisk Ideologi, er det naturligvis fuldt legitimt at undersøge, hvorledes den samfundsmæssige Velfærd bedst kan øges, naar blot man hele Tiden gør sig klart, hvilke explicite Maalsætninger man tager Udgangspunkt i. Det er jo blot det samme, som man kalder Nationaløkonomiens Politik.

Men Spørgsmaalet er, om det ikke er muligt at komme et Stykke ud ad Vejen uden at behøve at gøre normative Antagelser eller i hvert Fald med et Minimum af Vurderinger, som alle Parter kan tiltræde. Det er dette Spørgsmaal, den »nye Velfærdsteori« giver sig af med.

Ved Forhandling mellem flere uafhængige Magthavere, f. Eks. mellem suveræne Stater om Reglerne for international Handel, er det en Betingelse for Aftale, at alle opnaar en Fordel. Her synes det naturligt at anvende »den nye Velfærdsteoris« Princip, at der sker en Forøgelse af Velfærd, naar nogle Parter opnaar en Fordel, uden at andre kommer i en mindre ønsket Stilling. En nærmere Analyse, hvorved Grupper inden for de enkelte Lande tages i Betragtning, gør det naturligvis sværere at undgaa Skade for nogen Part.

Forinden vi gaar videre i Omtalen af denne »nye Velfærdsteori« — der ikke er særlig ny, idet den gaar tilbage til Pareto — skal indskydes, at ogsaa de ældre Velfærdsteorier, trods al berettiget Kritik hos Ross og andre, har bragt noget af blivende Værdi. Naar man ser bort fra den gamle *Utilitarismes* normative og absolutte Karakter, betyder den dog en Anvisning paa at gaa til Bunds ved Behandlingen af diverse politiske Nor-

mer, d. v. s. til Tilfredsstillelsen af menneskelige Behov som det fundamentale. At det er fundamentalt giver sig Udtryk i, at man eventuelt er villig til at substituere forskellige, mere konkrete Maalsætninger, der følgende kan opfattes som afledede.¹⁾ Iøvrigt forekommer de faktiske, politiske Maalsætninger i mange Tilfælde at minde om en stærkt modificeret Utilitarisme, hvor Fordele for forskellige Dele af Landets Indbyggere tillægges forskellig Vægt, og man ogsaa i visse Undtagelsestilfælde regner med Udlændinges Vel. De politiske Partier har alle engageret sig i en Række offentlige Foranstaltninger ogsaa til Fordel for andre end Partiets egne Tilhængere. Konkurrencen om de ikke partibundne kræver ogsaa vidtgaaende Hensyn, bl. a. fordi aabenbare Brud med den herskende, stærkt modererede Velfærdsideologi til Tider vækker offentlig Forargelse. — Alt dette forekommer mig at være rimelige Paastande, som eventuelt kan søges verificeret ved sociologisk Undersøgelse.²⁾

Ny-Klassicismens Velfærdsteori, specielt Pigou's »Economics of Welfare« indeholder yderligere værdifulde Henvisninger til en Række Tilfælde, hvor offentlige eller private Foranstaltninger uden for Omsætningsmekanismen medfører Virkninger, som kan vurderes økonomisk, f. Eks. Paavirkning af Ejendomsværdierne, endvidere en Henvisning til den økonomiske Uligheds Betydning.

Den nye Velfærdsteoris Byttebetragtning synes i høj Grad praktisk anvendelig og har selv under interventionistiske og socialistiske Ordninger en betydelig Plads, idet man sædvanligvis finder det ønskeligt, at Folk ordner sig ved frit Forbrugsvalg eller fri Aftaler iøvrigt, i den Udstrækning Staten ikke ønsker at træffe positive Bestemmelser i modsat Retning. De »nye Velfærdsteoretikeres« Genoplivelse af Paretos Princip i Slutningen af 30'erne medførte i det mindste implicit en snævrere Fortolkning. Foranstaltninger, som gavnede alle, tog man som »rigtige« og uafhængige af etiske Principper, som man undertiden syntes at nægte enhver Gyldighed. Udgangspunktet blev da *status quo*, som kun maatte ændres, naar det var til Fordel for alle. Der blev altsaa ikke Plads for Indgreb, der vilde skade nogen. Endvidere blev det et aabent Spørgsmaal, hvilken Vej til Forbedring man skulde følge til »Paretoomraadets« yderste Rand (»Kontraktskurven«), d. v. s. flere Løsninger var mulige.

Den oprindelige Tilbøjelighed hos »den nye Velfærdsteoris« Tilhængere til at tage Teorien som Udtryk for »det rigtige« og som uafhængig af etiske

¹⁾ Jfr. min Kommentar til Niels Lindbergs »Idealer og Regler i anvendt Økonomik« i Kap. 2 i det foran nævnte Velfærdskompendium.

²⁾ Hugo E. Pipping, der i sin Bog *Standard of Living*, Helsingfors, 1953, forholder sig kritisk over for Utilitarismen, skriver S. 26: »In the practical sense ethical hedonism or utilitarianism is no more alive than ever. It is many places a creed and ethical norm of great masses«. Jfr. ogsaa Titlen paa det nylig af Socialministerierne i de 5 nordiske Lande udgivne Værk: *Freedom and Welfare*.

Præmisser, synes nu at være overvundet.¹⁾ Medens Vejledning om, hvorledes alle Parter kan opnaa Tilfredsstillelse af Behov ved politiske Handlinger, ikke kan siges at være normativ, gælder dette ikke for et Forbud mod at skade nogen.

Kravet om, at politiske Indgreb *ikke maa skade* nogen, vilde i høj Grad virke lammende, hvis den nye Velfærdsteoris Tilhængere ikke anvendte supplerende Foranstaltninger eller Fortolkninger saasom *Kompensation* til de skadelidte eller blot Mulighed for Kompensation, idet Fordelingspørgsmaalet da overlades til Politikerne, eller noget optimistiske Betragtninger af statistisk og forsikringsmæssig Karakter om, at Skade i det enkelte Tilfælde maa antages at blive opvejet af Fordel i andre. Findes der allerede visse politiske Indgreb, synes det ikke urimeligt at sige, »at det vilde være bedre« at omforme disse paa en Maade, som gavner nogle og ikke skader andre. Det rimeligste synes dog at være at gaa et Skridt videre og i Overensstemmelse med den af Ragnar Frisch hævdede Fortolkning af Paretos Princip at sige, at ethvert Skridt, som gavner alle, i hvert Fald er godt, men at dette ikke udelukker, at man desuden vælger andre Normer, saaledes at man ikke begrænser sig til Paretianske Modifikationer af *status quo*²⁾. De meget nyttige, af Paretos Princip afledede Sætninger om marginal Ligevægt bliver saaledes stadig vejledende.

Den mest konsekvente Udvej er i Overensstemmelse med den saakaldte *Velfærdsfunktionsteori* at søge et samlet, konsistent Udtryk for hele Maalsætningen, ideelt udtrykt ved en sammensat og afvejet Størrelse, som søges maksimeret. *Velfærdsfunktionens Form*³⁾ er forholdsvis simpel, saafremt man holder sig til den gammeldags Velfærdsteori. Det drejer sig her om Summen af alle Individiers Totalnytte. En nærliggende Modifikation, der fastholder den absolutte (cardinale) Maaling, bestaar i at tillægge de forskellige Individier eller Grupper politisk valgte Vægte. Hensyn til Fordelingsrelationerne medfører yderligere Komplikationer.

Holder man sig i Overensstemmelse med den »nye Velfærdsteori« for de enkelte Individier til Rækkefølgen for de forskellige Muligheder (ordinal Maaling) kan man forsøge at opnaa en Rækkefølge for Samfundet som Helhed ved at lade Hensynene til de enkelte Individier tælle med valgte Vægte, hvori bl. a. de politiske Ønsker med Hensyn til Indkomst-

¹⁾ Paul A. Samuelsons udmærkede, kortfattede »Comment« til Artiklen »Welfare Economics« i *Survey of Contemporary Economics*, Vol. II, 1952, S. 37. — Se i nævnte Artikel af Boulding om den nye Velfærdsteoris Mangler samt om de marginale Ligevægtsbetingelser.

²⁾ I »On Welfare Theory and Pareto Regions«, Memorandum fra Universitetets økonomiske Institut, Oslo, 1953, har *Ragnar Frisch* hævdet, at Paretos Velfærdsprincip, som »den nye Velfærdsteori« jo bygger paa, godt kan ses som betinget af »conditions imposed by the policy makers«, altsaa som et sekundært Princip, der supplerer mere specielle Maalsætninger.

³⁾ Jfr. bl. a. Sven Danø's Anmeldelse i Aargang 1951, S. 287 af Haavelmos Velfærdsforelæsnninger.

fordelingen finder Udtryk. Dette betyder i Virkeligheden, at man finder Rækkefølgen for de politiske Muligheder og dermed Funktionens Maksimum — under givne Betingelser m. H. t. Teknik og andre ydre Data — ved en »Afstemning« om Mulighederne to og to. Det sørgelige er imidlertid, at man her kan komme til kontradiktoriske Resultater. Et Flertal foretrækker f. Eks. A for B og et Flertal B for C, men samtidig et Flertal C for A. Samtidig med, at Metoden følger den nye Velfærdsteoris ordinale Maaling, bryder den med Begrænsningen: »Ikke skade!«

Som det vil fremgaa af det følgende, kan Tanken om en Velfærdsfunktion kun gennemføres ved meget grove Simplifikationer, eller den giver kun et vejledende Idealbillede af Betragtninger, som i Virkeligheden kun lader sig gennemføre i skønsmæssig Form. Som jeg ogsaa kommer ind paa i det følgende, er der sket en Forskydning med Hensyn til det vurderende Subjekt fra den gamle Utilitarismes angiveligt objektive Dom til den ny Velfærdsteoris »hvad alle kan blive enige om«, og endelig til sidst til Velfærdsfunktionsteoriens konsistente Formulering af det magthavende eller vurderende Subjekts Ønsker.

Det forekommer mig svært at benægte, at faktisk politisk Tænkemaade lige som den gamle Utilitarisme *vejer* forskellige Personers Ønsker eller Velfærd mod hinanden, hvorved der ogsaa aabnes Mulighed for Indgreb, som tilføjer nogle Personer Skade. I hvilket Omfang Motiverne herved er Sympati eller Haab om solidarisk Gengæld, eller om der blot er Tale om Tvang, skal ikke drøftes.¹⁾ For Velfærdsfunktionsteorien drejer det sig ikke om at udfinde »den rigtige« Afvejning mellem Hensynene, men om i explicit og anvendelig, simplificeret Form at redegøre for den Afvejning, som bedst svarer til de politiske bestemmendes Maalsætning. Teorien (eller rettere Metoden) er ikke rigtigere end »den nye Velfærdsteori« med Forbud mod at skade nogen, men den rækker videre, samtidig med at den kræver videregaaende Forudsætninger: en mere omfattende Bemyndigelse fra de politisk bestemmende.

En afgørende Forskel over for klassisk Utilitarisme er, at man ikke *apriorisk* medregner *hele* Menneskeheden med *lige* Vægt, men de politisk bestemmendes Indstillinger er afgørende. Der kan herved fremkomme videre eller snævrere Grænser for, hvem der i det hele regnes med, og stor Forskel paa den Vægt, der tillægges de enkeltes Vel. Om de politisk bestemmende blot vil fremme Borgernes Ønsker i en vis Udstrækning eller optræder som Formyndere, der skønner om de Goder, Borgerne skal nyde, kan stille sig forskelligt. I de fleste Tilfælde synes faktisk politisk Maalsætning, naar man gaar helt til Bunds, at dreje sig om Menneskenes Vel-

¹⁾ Jfr. min Anmeldelse af Th. Geigers: »Fortidens Moral og Fremtidens« i Aarg. 1952 S. 106—108. — Senere Geigers lille posthume Bog: Ideologie und Wahrheit, Humboldt Verlag 1953.

færd og ikke om upersonlige Principper. Den videnskabelige Raadgiver maa naturligvis gaa ud fra saadanne eller andre foreliggende Indstillinger, saafremt de fastholdes af de bestemmende. Naar han beskæftiger sig med Velfærdsbetragtninger, optræder han derfor ikke »som moralsk overhøjhed, der angiver den *rigtige* økonomiske politik« (S. 383).

Samuelson giver følgende Beskrivelse af den helt ideologifri Velfærdsfunktionsteori, som kun drejer sig om en praktisk anvendelig Formulering af en given politisk Maalsætning; »Any prescribed set of ends is grist for the economist's unpretentious deductive mill, and often he can be expected to reveal that the prescribed ends are incomplete and inconsistent. The social welfare function is a concept as broad and empty as language itself — and as necessary«. En Velfærdsteori af denne Type kan hverken beskyldes for Materialisme, Hedonisme, Idealisme, Spiritualisme eller nogen anden -isme, eftersom det er det Stof, man putter i Maskinen, der giver Produktet Farve. Kun den principielle Modstander af fornuftig Overvejelse kan føle sig stødt, — eller maaske den, som er bange for at slippe andres Fornuft løs.

Ved Valget af økonomisk-politiske Foranstaltninger forekommer det ufornuftigt at forfølge en hel Række Maal uafhængigt af hinanden. *Vekselvirkning mellem Midlerne kræver Enhed i Maalsætningen*. Indgreb henholdsvis i Lønforhold, Priser, Valutakurs, Renter o. s. v. paavirker til lige de andre af disse Størrelser, ligesom specielle Indgreb over for enkelte sociale Grupper paavirker de øvrige. Maalsætningen maa være konsistent, og den maa have en saadan Formulering, at den i Forbindelse med Oplysninger om den faktiske Tilstand, som man f. Eks. har den i Nationalregnskabet, samt Teorien om de Reaktioner, økonomiske Indgreb vil medføre, kan anvendes til Udfindelse af de fornødne Midler.

Almindelig Logik kræver, at den enkeltes politiske Maalsætning er *konsistent*. Det samme vil man sædvanligvis kræve af flere — f. Eks. m. H. t. en Regerings, et Partis eller en Koalitions fælles Maalsætning.¹⁾ Det er i disse Tilfælde af stor Betydning for Kontrollen med Samarbejdet, at Maalsætningen i størst muligt Omfang er *explicit*. Endelig er det ved konkrete Indgreb i økonomiske Størrelser som et vigtigt, forberedende Stadium nødvendigt at *simplificere* og *kvantificere* Maalsætningen, saaledes at den ved Beregning kan kombineres med Oplysninger om den faktiske Tilstand og de økonomiske Reaktioner overfor Indgreb.

Særlig vigtige Eksempler paa *vidtgaende Planøkonomi* har man haft ved Efterkrigstidens Genopbygningsarbejde i Norge og Holland i Tilknnytning til Frisch's og Tinbergens velfærdsteoretisk prægede Decisions-

¹⁾ Diskussionen om Afstemningsregler, der fører til den fælles Maalsætning, og specielt Behandlingen af kontradiktorisk Indstilling har været indblandet i Velfærdsdiskussion, men bør vel hellere henvises til et tidligere Stadium, som først maa klares.

modeller. I Norge er foregaaet et Samarbejde mellem Økonomer i Frisch's Universitetsinstitut, Statistisk Centralbureau og Finansministeriets Nationalbudget Afdeling.¹⁾ I Holland finder man hele Linjen fra Velfærdsfunktion »as estimated by policymakers« over Decisionsmodeller til politisk Planlægning i »On the Theory of Economic Policy«, 1952, af Tinbergen, Lederen af Hollands centrale Plankontor. Genopbygningspolitikken her er ført af en omfattende politisk Koalition. (I Parantes bemærket er der ingen Grund til at planmæssig Politik skulde være mere radikal end planløs. Modstand mod den kan enten motiveres som Sabotage mod Statens Aktivitet eller ved en Forhaandsformodning om irrationel stor Virkelyst hos Planlæggerne). Maksimeringen foretages efter Tinbergen forsøgsvis og tilnærmelsesvis ved Valg af bestemte »target values«, d. v. s. Værdien af de variable som angiver Maalsætningen; og Modelberegningerne skal bagefter korrigeres efter flere og bredere Hensyn, som ikke har fundet Plads i selve Beregningerne, jfr. iøvrigt Danøs Anmeldelse af Tinbergens Bog i dette Hæfte.

Disse yderligt gaaende Eksempler paa gennemført konsistent, explicit og kvantificeret økonomisk Planlægning illustrerer formentlig en *Arbejds- og Tænkemaade*, som anvendes i mere begrænset Udstrækning ved enhver fornuftig, økonomisk-politisk Planlægning. Ved Løsning af begrænsede Problemer, hvor man i stor Udstrækning kan se bort fra Sidevirkninger og Tilbagevirkninger, klarer man sig ofte ved partielle, eventuelt skønsmæssige Overvejelser paa Basis af Kendskab til en begrænset Mængde faktiske Forhold og forventede Reaktioner; men Problemer, bl. a. om Samordning af flere Formaal eller Hensyn til flere Grupper foreligger i Reglen. Ogsaa med H. t. Argumenter af mere alm. Karakter, navnlig det mest omstridte m. H. t. *Fordelingsspørgsmaal*²⁾, kan den økonomiske Raadgiver bidrage saavel med Erfaringsmateriale som m. H. t. Slutningernes Holdbarhed. Men den politisk bestemmende maa ogsaa her selv angive Maalsætning og fastholder muligvis desuden Anskuelser om faktiske Forhold paa Omraader, hvor der er Plads for Skøn og Gætning. At indskrænke disse Omraader er naturligvis en vigtig videnskabelig Opgave.

Det er Muligheden for og Villigheden til at ombytte Goder af forskellige Kvaliteter inden for det *økonomiske Omraade*, der gør, at den politiske Teori her kan gøres *kvantitativ*. De enkelte betragter her mange forskellige Arter af Goder som ombyttelige i bestemt Forhold, altsaa økonomisk *kommensurable*. Og gennem Omsætningen udstrækkes Ombytteligheden og Vurderingen i Penge til alle Goder inden for Markedskredsen. Goder, der

¹⁾ Jfr. den udførlige Behandling i Kap. 5 i mit foran citerede Velfærdskompendium.

²⁾ Jfr. det Note 2, S. 43 nævnte Memorandum, Frisch: »From National Accounts to Macro-Economic Decision Models«, 1953 og Sven Danø: Om Antal Frihedsgrader i økonomiske Modeller, N. Ø. T. 1950, S. 209, samt talrige Memoranda fra Universitetets socialøkonomiske Institut i Oslo.

ikke kan købes og sælges, falder helt uden for den økonomiske Sfære. En vis indbyrdes Ombyttelighed og Kommensurabilitet inden for saadanne Omraader er dog i nogle Tilfælde tænkelig, f. Eks. kan man tænke sig en marginal Ligevægt m. H. t. Anvendelse af Tid eller Plads, for ikke at tale om Pebernødder, Æresbevisninger eller Krigsindsats, de to sidste med eller uden »Vekselkurs« overfor Penge. I mange Tilfælde vil en efterspurgt Art af Goder have en *delvis Tilknytning* til det økonomiske Omraade. Der er saaledes Grænser for, hvor meget man vil give for dem, og de kan ikke erhverves uden Omkostning. I den økonomiske Planlægning kan visse politiske Ønsker have en saa ubetinget Værdi, at de søges gennemført ved enhver tænkelig Pris. De maa da ved den økonomiske Planlægning tages som Data ligesom tekniske Lovmæssigheder. (Eller om man vil, kan man i Velfærdsfunktionen tillægge dem en uendelige Vægt, eller lade dem gælde ubetinget op til en bestemt Grænse. Der regnes da m. a. O. med diskontinuerte Funktioner). Økonomisk relevant Velfærdsteori gaar saa langt, som der er Spørgsmaal om Valg og Ombytning over for de almindelige økonomiske Goder.

Det er ombyttelige Godearter, *økonomiske Størrelser*, som egner sig til kvantitativ Behandling. De Regler, som er bestemmende for Forbindelsen mellem de økonomiske Størrelser, d. v. s. *Funktionernes Form*, er derimod af kvalitativ Beskaffenhed. Spørgsmaal om Virkningen paa Størrelserne af Ændringer i Reglerne, f. Eks. Ændring i Monopollovgivningen, vil ofte være af langt mere kompliceret Karakter end direkte Ændring af en Pris, en Skatte- eller en Tilskudssats eller anden konkret Størrelse. Desuden kan en Del af Virkningerne, f. Eks. Prestige for en Gruppe eller Støtte til en Ideologi, tænkes at falde helt uden for den økonomiske Ombytnings-sfære. De økonomiske Virkninger af en principiel Standpunkttagen, lader sig ofte kun bestemme for givne Situationer og maa selvsagt i en Lærebog eller almindeligt holdt Kommissionsbetænkning angives vagt eller som en Række Muligheder.

En Del af Kritikken mod Nutidens Former for Velfærdsteori beror formentlig paa, at mindre orienterede Læsere tager *forberedende teoretiske Overvejelser*, f. Eks. udtrykt som Maksimering af en Funktion, som noget, der umiddelbart tænkes anvendt i Praxis. Man maa imidlertid først gøre sig klart, hvad man vil; og man befinder sig for en stor Del endnu paa et Diskussionsstadium. (Kun et Mindretal af Økonomerne kan iøvrigt beskyldes for at snakke Velfærd). Det næste Skridt er *Modelberegningerne*, der maa opfattes som stærkt forenklede Hjælpemidler paa lignende Maade som de Beregninger af Mængder, Tyngdepunkter, Kraftpile o. s. v., som Ingeniører med stort praktisk Udbytte anvender over for Virkelighedens uregelmæssigt formede og heterogene Stofmasser. Efter en mere eller mindre foreløbig Orientering ved Hjælp af Modellerne tages endelig i

størst mulig Udstrækning skønsmæssigt Hensyn til de mangfoldige ofte lidet maalelige Forhold, som ikke indgaar i Modelberegningen. Om ikke andre Midler staar til Raadighed, maa praktisk Planlægning ty til sund Fornuft; men denne har rigtignok lært os, at det i stor Udstrækning betaler sig at anvende Modeller og eksakte Metoder som Hjælpemiddel og saa ved Løsning af økonomiske Spørgsmaal. For at kunne gøre dette er bl. a. en foreløbig Simplificering og Kvantificering af Maalsætningen nødvendig.

Et Udtryk herfor er den allerede nævnte Velfærdsfunktion, som søges maksimeret under de givne tekniske, økonomiske og andre gældende Betingelser. Ved *Velfærdsfunktion* tænkes naturligvis ikke paa en simpel og rigtig Formel, som skal og kan findes, jfr. Økonomernes Opfattelse af Efterspørgselsfunktionen som et Udtryk for hele Massen af strengt taget uoverskuelige Forhold, som i en given Situation er bestemmende for Efterspørgslen efter en Vare. Det næste bliver derfor Spørgsmaal om Valg af *Simplifikationer*, der er hensigtsmæssige til bestemt Brug, eventuel stykkevis Anvendelse af en Række af de mest betydende Sammenhænge, som antages at indgaa i den ideelle Formel. Vi kommer saa til de Maader, hvorpaa praktisk *Maksimering* foregaar. Virksomhedernes ufuldkomne Gevinstmaksimering foregaar f. Eks. ved, at man beregner et begrænset Antal Muligheder og derefter eventuelt foretager en skønsmæssig Interpolation eller Ekstrapolation, eller at man i størst mulig Udstrækning anvender den marginale Ligevægt i Substitutionstilfælde som Tegn paa, at man ikke kan naa videre. Lignende tilnærmede Metoder maa anvendes ved politiske Overvejelser.

Ved Valget mellem de mange politiske Muligheder drejer det sig om at naa saa langt som muligt frem i den *Rækkefølge*, Ønskerne bestemmer. Ligesom ved Forbrugernes Valg er det, som — principielt — kan tænkes objektivt konstateret, en Rækkefølge, en *ordinal* Maalestok. Ved Anvendelsen af Mængdetal, den *cardinale* Maalestok, gaar man f. s. v. et Skridt ud over, hvad der synes muligt at konstatere erfaringsmæssigt. Da imidlertid en virkelig Opstilling af Rækkefølgen for Mangfoldigheden af tænkelige Kombinationer er praktisk ganske uigennemførlig, kan meget tale for at anvende de langt mere haandterlige Mængdetal i de uhyre simplificerede Modeller, man i alle Tilfælde maa ty til ved Beregningen i konkrete Tilfælde. Det, det drejer sig om, er jo at finde anvendelige Redskaber. Bl. a. en politisk Forudsætning om gradueret Hensyn til forskellige Grupper lader sig udtrykke simplere og formentlig lige saa træffende ved en fast Talskala som ved en Rækkefølge; og skal dette Hensyn kombineres med en samtidig Graduering efter Forbrugsarter el. lign., naar man næppe Klarhed blot med Opstilling i Rækkefølge. En tilsvarende Betragtningsmaade har i en Menneskealder været anvendt ved Udarbejdelse

sen af Aldersrenteregler, hvor man ikke digter Tal for hver Gruppe for sig, men ved simpel Multiplikation kombinerer de valgte Skalaer for Begyndelsesalder og Bopæl. Som en praktisk Form for en kvantitativ Programudformning kan man tænke sig som Vejledning for en Regerings Arbejde med enkelte Skatter og Tilskudsordninger m. m. at opstille en Norm enten for Indkomstfordelingen eller for den samlede Virkning af alle Indgreb over for Fordelingen, idet det jo i høj Grad er upraktisk at indrette hver Ordning for sig (Automobilskat, Ølskat o. s. v.) efter det almindelige Fordelingsideal. I de sidste Aar har Neumann og Morgensterns Værk sat nyt Liv i den teoretiske Diskussion om cardinal Maaling af Indtægtens Grænsenyttelighed, og man har ogsaa eksperimenteret med erfaringsmæssig Maaling, der dog altid maa anvende en Del hypotetiske Antagelser.

Den, der venter, at Nutidens Velfærdsteori lige som den gamle Utilitarisme skal give de praktiske Overvejelser et fast apriorisk eller metafysisk Udgangspunkt, bliver naturligvis skuffet, idet der blot henvises til de politisk bestemmendes Ønsker. F. s. v. er Teorien tom. Men det er en *Blanket*, som kræver at blive udfyldt, og som gør Nytte efter at være udfyldt. Den stiller Krav om i størst muligt Omfang at formulere de bestemmendes politiske Ønsker i konsistent, explicit og kvantificeret Form, saaledes at Maalsætningen med praktisk Udbytte lader sig kombinere med Oplysninger om de økonomiske Størrelser og disses Reaktioner.

Det gamle Navn *Velfærd* forstyrrer næppe væsentligt, *da* dets klassiske Forhistorie ligger de fleste nutidige Økonomer fjernt, *da* det tydeligt siges, at Maalsætningen udspringer af de bestemmendes Ønsker, og *da* Ordet ikke tages med — men uundgaaeligt ret æquivalente Udtryk som Hensyn, Fordel o. lign. — naar man henvender sig til Praktikere. For Bevarelsen af det gamle Navn taler, *at* der stadig arbejdes med Hensyn til Mennesker, ikke abstrakte Principper, og *at* faktisk politisk Tankegang, uanset alt Hykleri, i stort Omfang er velfærdspræget. Hvad skal man desuden kalde Mellemstadierne, hvis man kalder Slutstadiet »anvendelige Formuleringer af den politiske Maalsætning« el. lign.? Med sine valgte graduerede Hensyn til Mennesker kan de moderne Velfærdsteorier, om man vil, siges at være degenererede Efterkommere efter den klassiske Velfærdsteori med dens absolut gyldige, universelle og ligelige Hensyn til hele Jordens Befolkning. I sidste Instans maa Spørgsmaalet om Navngivningen blive politisk, følelsesmæssigt. Tror man Bibeholdelse af Ordet Velfærd gør mere Skade ved at fremme Hykleri og farlige Ideologier end Gavn ved at appellere til menneskekærlige Følelser?

Det afgørende forekommer mig at være Spørgsmaalet om Valg af praktisk anvendelige og korrekte Arbejdsmaader til Gennemførelse af givne intersemæssige eller etiske Indstillinger. Man kan let enes om det intet-

sigende, at man saavel kan gaa for langt som for kort i Retning af Rationalisering og Skemativering. M. H. t. den Del af Arbejdet, der bestaar i Forudsigelse af Virkninger, kan *Erfaringer* give en objektiv Prøvelse. For Programudarbejdelsen som Helhed maa de politiske bestemmendes Tilfredshed blive afgørende, idet de maa bedømme, om deres Ønsker har faaet et baade rigtigt og effektivt Udtryk. Prøven paa, at Teorien ikke er tom, er, at man ikke ligesaa godt, *efter* at have opstillet en Plan ved Skøn, kan lave Motiveringen ved Efterrationalisering, men at man finder, at den udtrykkelige Forhaandsformulering af en Maalsætning, der kan kombineres med Oplysninger om faktiske Forhold, har hjulpet til Opstilling af en mere tilfredsstillende Plan.

I Stedet for det store ukontrollerede »Spring« i Lønkammeret, som Professor Ross's foran citerede Udtalelser synes at tage til Orde for, vil jeg anbefale klar Belysning af de mange større og mindre Spring, som virkelig er nødvendige. Max Webers »jeder Zeit deutlich machen, dass und wo der denkende Forscher aufhört und der wollende Mensch anfängt zu sprechen« maa stadig stilles i Spidsen. Men naar denne Fordring søges opfyldt, forekommer det baade tilladeligt og praktisk at søge at naa saa langt som muligt ved rationelle Metoder.

Iøvrigt synes jeg, at en Del af Uenigheden maa forsvinde, naar man lægger Vægt paa de bedre Betingelser for Maaling og dermed for Rationalitet, der findes, naar det drejer sig om Indgreb over for *økonomiske Størrelser*, end naar Spørgsmaalet er om Indgreb paa andre Omraader.

PRISKALKULATION OG PRISPOLITIK I DEN DANSKE INDUSTRI¹⁾

Af BJARKE FOG

NATIONALØKONOMIEN regnes endnu for en ung videnskab. Og endnu yngre er det fagområde, der efterhånden er skilt ud fra nationaløkonomien, nemlig driftsøkonomien eller erhvervsøkonomien, der som sin genstand har den enkelte virksomheds økonomi.

Inden for driftsøkonomien indtager pristeorien en central stilling, og selv om økonomerne længe har interesseret sig for dette område, synes jeg alligevel, at det er rigtigt at sige, at væsentlige træk i den pristeori, der doceres i dag, er skabt i de sidste 25 år. Set på baggrund af tidligere tiders opfattelser er det store fremskridt, der er gjort, og til en vis grad er teorien også blevet mere realistisk — dette til trods for, at det meste af den er blevet skabt ved økonomernes skriveborde. Trods disse ubestridelige fremskridt har adskillige praktikere og i voksende grad også teoretikerne selv følt, at hele pristeorien stadig svævede lidt i luften. Hos begge parter opstod følelsen af, at et svælg skilte deres opfattelser fra hinanden. Mange forretningsfolk var tilbøjelige til at betragte teoretikerne som verdensfjerne skrivebordsfilosoffer, medens omvendt enkelte økonomer opfattede praktikernes vægren ved at acceptere de logisk opbyggede teorier, som de stillede til deres rådighed, som et udslag af manglende forståelse eller indgroet stædighed. Til trods for at der stadig eksisterer betydelige divergenser, er det dog mit afgjorte indtryk, at der i den seneste tid er sket en betydelig tilnærmelse — fra begge parter.

Når man tænker på det utal af forfattere, der har beskæftiget sig med pristeori, er det forbavsende så få empiriske undersøgelser, der er blevet foretaget. Man har ofte i årevis diskuteret frem og tilbage om forskellige problemer, uden at det er faldet nogen ind at undersøge, om priserne nu også opfører sig, som teorien tilsiger.

Efterhånden er dog flere empiriske studier over, hvorledes forretningsfolk faktisk handler, blevet gennemført. Berømtest er den undersøgelse, der blev foretaget af R. L. Hall og C. J. Hitch ved det statistiske institut i Oxford og offentliggjort i Oxford Economic Papers 1939²⁾. Materialet om-

¹⁾ Sammendrag af foredrag holdt i Nationaløkonomisk Forening den 19. januar 1954.

²⁾ Genoptrykt i »Oxford Studies in the Price Mechanism«, Oxford 1951.

fattede oplysninger fra 38 større og mindre virksomheder, opnået ved udsendelse af spørgeskemaer og efterfølgende interviews. Det vigtigste resultat var, at forretningsfolk ikke kalkulerede på grundlag af grænseomkostningerne, ja end ikke kendte dette begreb, men i stedet anvendte en eller anden form for »full cost pricing«, d. v. s. man kalkulerede de totale gennemsnitsomkostninger (»egenprisen«) og lagde hertil en vis avanceprocent.

I Amerika er der mig bekendt kun foretaget en enkelt undersøgelse af lignende art, og den er endda temmelig dårlig, nemlig i 1945 af Richard A. Lester¹⁾. Derimod findes der adskillige undersøgelser af specielle problemer, hvor der navnlig er grund til at fremhæve nogle undersøgelser over omkostningsfordeling foretaget af National Association of Cost Accountants. Endelig må også fremhæves en række undersøgelser over den prispolitik, der har været ført i enkelte brancher, og som giver særdeles værdifulde oplysninger.

At empiriske undersøgelser endnu er få, er for så vidt kun naturligt. Det må være således, at man først opbygger sine teorier — og derpå prøver, hvordan de stemmer med virkelighedens verden. Men samtidig vil jeg personligt mene, at teorien nu er udbygget så vidt ad deduktionens vej, at videre fremskridt må gå over empiriske undersøgelser.

Disse tanker har ført mig ind på at foretage den nu påbegyndte undersøgelse over priskalkulation og prispolitik i den danske industri, en undersøgelse der foreløbig har stået på i ca. 2 år. I øjeblikket består materialet af oplysninger fra ca. 60 industrivirksomheder. Man kan måske sige, at det ikke er noget stort materiale, men dertil må for det første bemærkes, at indsamlingen af oplysninger ifølge sagens natur er temmelig tidskrævende, og for det andet, at det er min agt og mit håb at kunne fortsætte og udvide undersøgelsen i flere henseender.

Jeg er derfor ikke her i stand til at præsentere resultaterne af en færdig undersøgelse, og jeg skal ikke driste mig til at fremsætte endelige konklusioner. Formålet er dels at fremsætte visse foreløbige synspunkter, som jeg gerne vil have diskuteret, og dels for enkelte punkters vedkommende, at antyde i hvilken retning materialet synes at pege. Endelig må det også understreges, at jeg her er nødt til at begrænse mig, hvorfor adskillige vigtige problemer som f. eks. selve opbygningen af priskalkuler helt udelades.

Efter min mening kan pristeoriens opgave opfattes på to væsentligt forskellige måder. For det første at give en realistisk beskrivelse af og forklaring på, hvorledes forretningsfolk faktisk handler, og i det hele taget at forklare hvordan prisdannelsen foregår i virkelighedens verden. For det andet kan man opfatte teoriens opgave derhen, at den skal opstille ra-

¹⁾ Richard A. Lester. »Shortcomings of Marginal Analysis for Wageemployment Problems« American Economic Review. 1946.

tionelle principper for virksomhedernes prispolitik, altså at lære dem hvorledes de »burde« handle. Hvis teoriens forudsætninger er de samme som praksis', og hvis praktikere handler fuldkommen rationelt, vil der ikke opstå divergenser mellem de to former for teoretisk behandling og ej heller mellem teori og praksis. Selv om jeg anser begge opfattelser for lige vigtige, vil jeg dog her udelukkende koncentrere mig om den første problemstilling, altså en undersøgelse af hvordan forretningsfolk faktisk handler.

2. Ved en generel undersøgelse over prisfastsættelse i praksis kommer i det væsentlige tre metoder på tale:

a) offentlig statistik. Ad denne vej kan det være muligt at få oplysninger om avancernes størrelser inden for forskellige brancher, om omkostningerne i enkelte industrier og lign., men som metode til undersøgelse af virksomhedernes faktiske prispolitik lider denne fremgangsmåde af, at mange af de relevante faktorer ikke er tilgængelige ad denne vej.

b) Spørgeskemaer. Den mest umiddelbare undersøgelsesmetode synes at være udsendelse af spørgeskemaer til industrivirksomheder, hvori man spørger om de ting, man vil vide. Denne fremgangsmåde lider imidlertid af væsentlige svagheder. For det første er det ikke sikkert, at man får ret mange af skemaerne tilbage. Kan de besvares anonymt, er det ikke muligt at opklare eventuelle misforståelser, og man har meget ringe sikkerhed for materialets pålidelighed. Må svarene ikke være anonyme, kan man ikke vente alle spørgsmål besvaret.

En yderligere vanskelighed er, at spørgsmålene — hvor omhyggeligt de end formuleres — misforstås, ikke mindst da den terminologi, der anvendes i praksis ikke blot på flere punkter afviger fra den teoretiske, men også varierer fra branche til branche, ja fra virksomhed til virksomhed.

c) Interviews med virksomhedsledere. De fleste af de vanskeligheder, spørgeskemaer er behæftet med, går igen ved interviewmetoden, men dog med den afgørende forskel, at der er bedre mulighed for at få opklaret misforståelserne med det samme og bedre mulighed for at få nuancerne frem.

Formentlig er denne metode derfor den bedste til for en udenforstående iagttagere at få et indblik i en virksomheds politik, og det er da også den, jeg har benyttet mig af. Ved interviews skal ikke forstås en kort samtale, men en virkelig gennemdrøftelse af en virksomheds problemer med de ansvarlige ledere; i adskillige tilfælde har drøftelserne strakt sig over flere dage. Jeg kan ikke her komme ind på alle de metodologiske vanskeligheder, der knytter sig til interview-metoden. For det første er der muligheden for bevidst urigtige svar, eller blot at man forholder mig væsentlige oplysninger. At kontrollere dette er selvsagt umuligt. I enkelte tilfælde har det måske fundet sted, men det er dog mit afgjorte indtryk, at man i det store og hele virkelig har søgt at give mig et korrekt billede. Jeg tror, at

der ligger en større fare i de ubevidst forkerte svar. Navnlig vil dette gælde med hensyn til oplysninger om motiverne til de handlinger, man har foretaget. Når jeg ustandseligt spurgte, hvorfor man gjorde sådan og sådan, var det ikke altid, man havde svar på rede hånd. Den pågældende handling kunne være fuldt rationel, det var måske efterhånden blevet en rutinehandling, men når man pludselig skulle til at begrunde den, fandt man en årsag, som måske blot var en efterrationalisering.

Lad mig iøvrigt her understrege, at jeg overalt har tilsikret de medvirkende virksomheder fuld anonymitet, og denne forpligtelse vil jeg naturligvis overholde hele vejen igennem.

3. Efter disse indledende betragtninger vil jeg gå direkte til hovedproblemet: Er der overensstemmelse mellem den gængse pristeori og den faktiske prisfastsættelse i virkelighedens verden? I det omfang man går ud fra, at teorien er logisk og relevant, kan dette også formuleres således: Handler man i praksis på en måde, der er fuldt rationel?

Undertiden besvares dette spørgsmål simpelthen ved at henvise til, at da forretningsfolk i det store og hele ikke kender de begreber, pristeorien er bygget op på, grænseomkostninger, grænseindtægt, priselasticitet osv., endsiges anvender dem, må heraf følge, at der er uoverensstemmelse mellem teori og praksis. Denne argumentation må imidlertid blankt afvises. For det første er det muligt at udtrykke pristeorien ved begreber, som praksis er fortrolige med, men mere afgørende er det, at der intet er i vejen for, at to forskellige metoder fører til samme resultat. Vil man påstå, at teori og praksis ikke stemmer overens, må det derfor bevises, at forretningsfolks overvejelser fører til et andet resultat, end man ville komme til efter teoretiske ræsonnementer. Iøvrigt vil jeg her indskyde, at der er forretningsfolk, der er fuldt fortrolige med grænsebetraktningerne, og specielt vil jeg nævne, at et rundspørge som National Association of Cost Accountants foretog blandt 70 industrivirksomheder i USA, gav det ret opsigtsvækkende resultat, at omkring halvdelen af disse ikke blot kendte, men også anvendte grænsemetoden.¹⁾ Det er sandsynligt, at de adspurgte virksomheder ikke danner et repræsentativt udsnit af Amerikas industri, men det viser dog, at teoriens ideer er ved at få indflydelse i praksis.

Det afgørende for, om der er overensstemmelse mellem teori og praksis må være, om det er de samme faktorer, man lægger vægt på, om det er de samme synspunkter, der ligger bag ræsonnementerne osv. Idet den moderne pristeori iøvrigt forudsættes bekendt, kan man kort sige, at de størrelser, som teorien lægger hovedvægten på, er grænseomkostningerne, som i tilfælde af proportionale variable omkostninger falder sammen med de variable enhedsomkostninger, samt priselasticiteten. (I det følgende gås for nemheds skyld ud fra, at variable enhedsomk. = grænseomk.). Pris-

¹⁾ N. A. C. A.-Bulletin. May 1951. p. 1135.

elasticitetens indflydelse må da gøre sig gældende ved, at den tillagte bruttoavance varierer med elasticiteten.

I teorien er det meget let at sige, at det er disse størrelser, der er afgørende. Det er uligt sværere at finde dem i praksis. De variable enhedsomkostninger lader sig ikke altid umiddelbart bestemme, ofte er visse variable omkostninger af indirekte natur og må derfor først søges fordelt på de forskellige produkter. Endnu større er vanskelighederne ved at bestemme elasticiteten i den afsætning, man står over for. I praksis må man bygge på ufuldkomment kendskab.

Tilsyneladende fastsættes priserne i praksis efter helt andre retningslinier, hvis almindelige indhold kan angives som: en beregning af de direkte omkostninger pr. stk., et eller flere tillæg til dækning af forskellige indirekte omkostninger, hvortil lægges en sædvanemæssig avance. Denne forskel er dog kun tilsyneladende, idet der udmærket kan være harmoni mellem de to fremgangsmåder. Det vigtigste punkt må være, om den avance, der er tale om, i realiteten er bestemt af priselasticiteten. Dette vil ofte være tilfældet. Næsten alle har understreget efterspørgselens rolle. De udtryk, der er gået igen og igen, er: »Vore priser bestemmes som de direkte omkostninger plus en avance, der er bestemt af, hvad markedet kan bære.« »Det er ikke omkostningerne, men markedet der bestemmer de priser, vi kan tage.« »Når varen skal kalkuleres, udregner vi først kostprisen. Derefter spørges salgsafdelingen, hvor meget den bør koste. Man vipper så op og ned, efter hvad varen kan bære.« Alle disse udtalelser kan udmærket bringes til at harmonere med pristeorien.

Men dertil kommer en lang række tilfælde, hvor der tilsyneladende er modstrid mellem teori og praksis, men hvor en nøjere undersøgelse viser, at der alligevel er mulighed for overensstemmelse. Et vigtigt punkt, jeg vil fremdrage her, er, at det aldeles ikke er entydigt, hvad der ligger i sådanne begreber som en vares egenpris, kostpris, eller hvorledes man nu vil betegne de kalkulerede omkostninger for en vare. Selv om man for alle de varer, man fremstiller, lægger en konstant avance til omkostningerne, kan man ved de indirekte omkostningers fordeling på de forskellige varer have skelet til, hvor meget de forskellige varer kan bære — et forhold der synes at spille en stor rolle — og dermed har afsætningselasticiteten for de forskellige varer alligevel spillet ind. Hele billedet tilsløres af, at en del af en virksomheds prispolitik føres allerede på omkostningsstadiet af kalkulationen. Jeg kan nævne flere eksempler på, at hvis kalkulen ikke giver den pris, man gerne skulle nå til, flytter man lidt rundt med omkostningerne, indtil den stemmer.

Det er sådanne forhold, der gør, at det ofte er særdeles vanskeligt at afgøre, om en bestemt fremgangsmåde er rationel eller ej. Den kan tilsyneladende se temmelig mærkelig ud, men alligevel kan man måske ikke

afvise, at slutresultatet bliver fornuftigt. Navnlig kommer man gang på gang ud for, at avancesatserne er noget, der ligger ret fast, og når man af ydre omstændigheder tvinges til at tilpasse sig en ændret markedssituation, holder man avancesatserne uforandrede, men søger i stedet at tilpasse sig på anden vis. Lad mig blot nævne et par spredte eksempler herpå. En virksomhed holder konsekvent avancesatserne på alle sine varer, men hvis konkurrencen skærpes på visse varer, sætter man disse i serie sammen med ting, som man fremstiller særligt billigt, og opnår derved en udjævning af omkostningerne. En virksomhed, der var særlig interesseret i at opnå en bestemt stor ordre, kalkulerede tilbudet på grundlag af lærlingetimer, til trods for at man udmærket var klar over, at arbejdet i det væsentlige skulle udføres af svende. En anden virksomhed i en lignende situation kalkulerede en ordre på grundlag af maskintimesatsen for fabrikkens mest effektive maskine til trods for, at denne allerede var beslaglagt til anden anvendelse.

Jeg skal ikke her forfølge dette emne nærmere, men blot sige så meget, at man ved sådanne metoder måske nok opnår at tilpasse sig til enhver situation, men med den store fare at man tilslører billedet for sig selv. Navnlig vil jeg her i forbigående påpege den fare, der ligger i, at salgsafdelingen fastsætter de endelige priser efter kalkuler, den modtager fra regnskabsafdelingen, men uden at vide, hvorledes man egentlig er kommet til de udregnede egenpriser.

Endelig må det også nævnes, at det sker, at hele kalkulationsgrundlaget er usikkert, om ikke direkte forkert — og da undgår man næppe at sætte priser, der må karakteriseres som irrationelle. Dette gælder måske navnlig mindre virksomheder; men man kan også komme ud for, at selv temmelig store virksomheder benytter fremgangsmåder, der må betegnes som forældede. I det hele taget kan jeg ikke tilbageholde en bemærkning om, at adskillige virksomheders regnskaber lader meget tilbage at ønske. I adskillige tilfælde gælder det, at regnskaberne slet ikke er indrettede på, at give de oplysninger, der er nødvendige for, at virksomhedens ledelse kan træffe de beslutninger, der er afgørende for dennes trivsel. Det sker, at der i en branche er en — eller flere — virksomheder, hvis kalkuler enten er helt forfejlede eller rent ud mangler, og som derpå sætter priserne på et niveau, der er uholdbart. En sådan politik er naturligvis yderst generende for branchens øvrige virksomheder, og det er en ringe trøst for disse, at det pågældende foretagende som regel går fallit i løbet af et par år, for dels har det skabt midlertidige vanskeligheder for de andre, og dels kan det være vanskeligt at hæve prisniveauet, når forbrugerne først har vænnet sig til at betragte et lavere niveau som normalt.

Lad mig lige understrege — for at undgå misforståelser — at jeg ikke hermed påstår, at alt hvad der udgives for at være smudskonkurrence og-

så er det. I adskillige tilfælde er den virksomhed, der beskyldes for smuds-konkurrence, blot en særlig effektiv virksomhed.

4. Selv om hovedindtrykket måske nok bliver, at der i hvert fald ikke er en afgørende modsætning mellem teori og praksis, bliver dog tilbage adskillige tilfælde af, hvad man godt kan betegne som en irrationel pris-politik. Forskellige faktorer kan være årsag hertil.

For det første rent praktiske forhold. Skal der udsendes kataloger med flere tusinde numre, kan man ikke sidde og overveje hver enkelt pris. I det hele taget må det erindres, at selve den manuelle priskalkulation ofte foretages af underordnede funktionærer, som kun har en begrænset dis-positionsfrihed, men må følge de retningslinier, der fastsættes ovenfra. Selve prispolitikken vil da ligge i disse retningslinier.

Dernæst vil ikke mindst et stort firma i sin pris- og avancepolitik tage hensyn til offentlighedens mening og i det hele taget føre en langsigtig prispolitik og undgå »ublu avancer«. Dette kan føre til, at man slår sig til tåls med, hvad man kan betegne som en traditionel, ensartet avance hele vejen igennem, men således at man snart tager for meget, snart for lidt.

Det mest afgørende er dog, at en forudsætning for, at man i praksis kan anlægge overvejelser, der er parallelle til de i teorien fastslåede, er, at man virkelig har en fornemmelse af, hvad varen kan sælges for, og hvor-dan markedsbetingelserne i det hele taget er. Når prisen alligevel skal fastsættes, vil man ofte klare sig med en eller anden tommelfingerregel, undertiden i den form, at man blot tager, hvad man tror er en sædvanemæssig avance. Sådanne tommelfingerregler kan være helt misvisende, men kan også være udtryk for mange års erfaring i branchen. Det er mit indtryk, at dette spiller en vis, omend begrænset rolle i industrien, medens det er af større betydning i detailhandelen. Den enkelte handlende vil ofte være helt i vildrede med, hvad han skal tage for den mangfoldig-hed af varer, han sælger. Han kan ikke være specialist på dem alle, og han har hverken tid eller oversigt nok til at kunne føre en egentlig pris-politik for alle sine varer. I visse tilfælde løser fabrikanten eller Prisdirek-toratet problemet for ham, men ellers nøjes han måske med at kalkulere med det, vi har kaldt sædvanemæssige avancer.

Sådanne avancer kan altså være normgivende, men det løser ikke pro-blemet, for hvorledes opstår disse normer? Hvad er det for avancer, der bliver normgivende?

Dette spørgsmål kan jeg ikke besvare udtømmende her, men må blot nævne et par muligheder. For det første kan det ske, at brancheforenin-gerne udsender vejledende prislister, der i det store og hele overholdes. Dernæst kan en enkelt virksomhed være normgivende, måske oftere med hensyn til priser end avancer, det såkaldte prisførerskab. Endelig kan normerne opstå mere eller mindre tilfældigt. Som et kuriosum kan næv-

nes, at jeg har fået nævnt et eksempel på, at man i undervisningen ved en faglig handelsskole rent illustrerende anvendte en bestemt, men fuldstændig tilfældig procentsats. Men når man kom ud, arbejdede man videre med den samme sats, og nu har den dannet norm. I adskillige tilfælde kan sådanne normer holde sig i lange tider — jeg har set flere eksempler på, at man kalkulerer efter satser og metoder, der er over 50 år gamle.

I forbindelse med normgivende avancer er der et specielt problem, jeg vil trække frem, nemlig Prisdirektoratets indflydelse på priskalkulationen i dag. Her tænkes ikke på maksimalpriser osv., men på, at de maksimal-avancer, Prisdirektoratet i sin tid fastsatte, undertiden har dannet norm, efter at priskontrollen er ophævet. Med en vis moralsk ret har man indtaget det standpunkt, at de avancesatser, Prisdirektoratet godkendte, ikke kan siges at være urimelige. Iøvrigt mener jeg at kunne konstatere, at priskontrollen i visse brancher har haft den virkning, at avancerne gennemgående ligger højere nu end før krigen. Denne udtalelse gælder de brancher, hvor man tidligere havde ingen eller i hvert fald mangelfulde kalkuler, hvor man mange gange »snød« sig selv ved at tage for lave avancer. Priskontrollen lærte virksomhederne at kalkulere, de gjorde sig priske problemerne mere bevidst, og nu viser det sig at være til fordel for dem selv. Paradoxsalt nok synes man derimod i brancher, der tidligere kalkulerede rationelt, at have fået noget ødelagt gennem priskontrollens eksistens. I hvert fald beklager man sig over, at Prisdirektoratets kalkuler var alt for usmidige, og i flere tilfælde fortsætter man med at kalkulere efter de metoder, Prisdirektoratet lagde til grund, til trods for at man mener, at de ikke er korrekte. Den begrundelse, man giver for alligevel at fortsætte med dem, er, at man ved ikke, hvad dag der kommer priskontrol igen, og så er det nemmest at fortsætte med de engang indarbejdede kalkuler.

Jeg skal ikke forsøge her at drage en egentlig konklusion. Så vidt jeg kan se, er der en fuldkommen jævn overgang fra handlemåder, som alle bortset fra vedkommende selv kan se er irrationel, til tilfælde, der må glæde enhver teoretiker — såvel som praktiker.

5. Af det foregående vil det fremgå, at der på mange og væsentlige punkter synes at være fundamental enighed mellem teoretikerens og praktikerens løsning af samme problem; i hvert fald er der ikke nogen uoverstigelig kløft. Samtidig håber jeg, at det dog også er lykkedes mig at få frem, at der på flere punkter er afgørende divergenser.

I mange af de tilfælde, hvor der — tilsyneladende eller reelt — er forskel mellem teori og praksis, vil jeg være tilbøjelig til at give praksis ret. Teorien er logisk nok ud fra sine forudsætninger — men forudsætningerne er ikke altid de samme som de, der ligger til grund for den praktiske

mands overvejelser. For så vidt er det ikke afgørende for teoriens værdi, om dens forudsætninger er opfyldt i praksis. Dens værdi ligger i ud fra nøje præciserede forudsætninger at deducere sig til visse resultater. I praksis vil man sjældent have en ganske klar og præcis problemstilling, idet en blanding af mange omstændigheder spiller ind. Men netop derfor er det af betydning, at teorien analyserer de rene tilfælde — de modifikationer, som virkeligheden medfører, kan altid føjes ind i det konkrete tilfælde.

Men samtidig må det understreges, at skal teorien have værdi for praksis, er det en betingelse, at forudsætningerne ikke er helt urealistiske. Ud fra dette synspunkt kan man med rette kritisere dele af den moderne pris-teori. Mit hovedformål med undersøgelsen — som jeg dog slet ikke er kommet ind på her — er at undersøge, hvor teoriens forudsætninger er relevante, og hvor de ikke er det, på hvilke felter teorien trænger til revision — altså i det hele taget hvilke konsekvenser med hensyn til en videre udbygning af teorien, materialet giver anledning til.

Der er en tendens inden for driftsøkonomien til at nærme sig de praktiske problemer mere og mere. Jeg tror derfor, at teorien vil få stigende betydning for praksis. Enkelte teoretikere har stillet sig skeptiske over for den tanke, at praksis kunne lære noget af teorien. Jeg har selv tidligere hældt til den anskuelse. Men ikke mere. Arbejdet med denne undersøgelse, diskussionerne med praktikere, og ikke mindst den omstændighed, at disse selv i vidt omfang har udtrykt deres behov for kendskab til teoriens resultater, har overbevist mig om, at også praksis kan lære af teorien. Teoriens værdi ligger i dens logiske og konsekvente analyse af bestemte — mere eller mindre realistiske situationer. Den giver den logiske gennemtænkning af problemerne til bunds, som den praktiske forretningsmand aldrig får tid til, fordi nye store og små problemer ustandseligt dukker op og kræver deres øjeblikkelige løsning. Ofte vil hans erfaring umiddelbart føre ham til det rigtige resultat, men lige så ofte vil han blot tage sin tilflugt til tilvante handlemåder eller mere eller mindre gennemtænkte tommelfingerregler uden at give sig tid til en gennemtænkning af, om disse nu også er rationelle i den konkrete situation. Her kommer teoretikeren ind; han må kritisk gennemgå de forskellige metoder, der nu engang anvendes, påvise under hvilke omstændigheder deres anvendelse kan forsvares, og hvornår de er for vilkårlige eller direkte forkastelige.

Jeg skal ikke skjule, at det har været en glæde for mig at konstatere den tillid, hvormed jeg de fleste steder er blevet mødt. Opbygningen af en virksomheds kalkulationssystem og navnlig dens prispolitik betragtes normalt som forretningshemmeligheder — et synspunkt jeg naturligvis overholder. Men dette, at det overhovedet er muligt at gennemføre en sådan

undersøgelse, viser, at der dog er grænser for forretningshemmeligheden. Jeg har indtrykket af, at man — til trods for at erhvervslivet i høj grad er i søgelyset for tiden — er mere åben end man tidligere har været, og at i det hele taget en ny forståelse for betydningen af udveksling af ideer og oplysninger er ved at vokse frem. Jeg tror, at der er noget rigtigt i det synspunkt, som en amerikansk erhvervsmand på besøg i Europa anlagde: »I Europa betragtes næsten alt muligt som strenge forretningshemmeligheder, man vogter skinsygt over oplysninger, som er ganske intetsigende, og hver enkelt virksomhed sidder og slås med de samme problemer som alle andre, men uden at man gør noget forsøg på at lære af hinandens erfaringer. I Amerika er vi langt mere inde på at udveksle erfaringer, selv mellem virksomheder der må betragtes som dødelige konkurrenter — og mon ikke noget af forklaringen på den amerikanske industris effektivitet ligger heri«.

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

DEN ØKONOMISKE POLITIKS TEORI

Indenfor den økonometriske forskning er prof. Tinbergen et af de største navne. Han virker desuden som leder af den økonomiske planlægning i Holland, en personalunion, der formodentlig er en hovedgrund til, at hollænderne er nået væsentligt længere end noget andet land m. h. t. at udnytte den økonometriske forsknings resultater ved planlægningen af den økonomiske politik. Ud fra de erfaringer, der her er høstet, har Tinbergen nu skrevet en systematisk fremstilling af den økonomiske politiks teori, og resultatet er blevet en fremragende lille bog,¹⁾ som ingen økonomer eller planlæggere med respekt for sig selv bør undlade at sætte sig ind i. En del af hovedtankerne vil være kendt fra den engelske udgave af Tinbergens »Econometrics«, men fremstillingen i »Economic Policy« går langt videre og dybere, og er forøvrigt samtidig adskilligt lettere at læse.

Den grundtanke, som udgør kernen i Tinbergens bog, er den i og for sig selvfølgelig, men i praksis sjældent rigtig anerkendte, at en rationel tilrettelæggelse af den økonomiske politik i videst muligt omfang bør være baseret på den empiriske forsknings resultater og ikke blot på aprioriske antagelser. Der kan være uenighed om den økonomiske politiks mål, men i hvert fald en stor del af uenigheden om, med hvilke midler en given målsætning kan realiseres, skyldes utilstrækkelig viden om økonomiske systemers struktur; der er i virkeligheden tale om »tekniske« problemer, som vi kan gøre os håb om at løse ad objektiv vej gennem at øge vor viden om økonomisk adfærd. Da problemerne i hovedsagen er af kvantitativ natur, må bestræbelserne principielt gå ud på at konstruere matematiske modeller af den økonomiske struktur og bestemme koefficienterne numerisk ved økonometriske undersøgelser. Til forskel fra den »rene« teoris determinerede modeller, der tjener til at forklare, hvorledes de økonomiske variable (priser og mængder), evt. deres forløb i tiden, bestemmes i et sluttet system, må den økonomiske politik operere med modeller, der tillader indgreb. Nogle af de variable, der indgår i denne type modeller, repræsenterer henholdsvis mål og midler for den økonomiske politik, og modellen indeholder et antal frihedsgrader, således at den først er determineret, når enten målene eller midlerne er fastlagt numerisk. Disse modeller, af Frisch kaldet *decisionsmodeller*, spiller en central rolle i Tinbergens fremstilling.

Ligesom det enkelte individ gennem sine økonomiske handlinger stræber efter størst mulig behovstilfredsstillelse, fører staten en *økonomisk politik* med det formål at fremme det, som de magthavende anser for det almene vel. Den økonomiske politiks *målsætning* kan umiddelbart udtrykkes ved et bestemt sæt numeriske værdier af de økonomiske variable, der anses relevante for velfærd (target variables, *målsætningsparametre*²⁾), f. eks. en real nationalindkomst

¹⁾ J. Tinbergen: On the Theory of Economic Policy. (Contributions to Economic Analysis, 1). North-Holland Publishing Company. Amsterdam 1952.

²⁾ For at undgå terminologisk forvirring holder vi os her såvidt muligt til den terminologi, der er skabt af Frisch.

av den og den størrelse og fordelt på den og den måde. (Udtrykt i velfærdsøkonomiens termer kan målsætningen tolkes som fremkommet ved maximering av en velfærdsfunktion, men når velfærdsmaximum defineres ud fra den givne målsætning, blir velfærdsbetragtningen en ren konstruktion, der ikke forklarer noget, men kun tjener som illustration; andet bruges den da heller ikke til i bogen, hvor der iøvrigt også opereres med visse målsætningsparametre, der ikke direkte kan siges at påvirke velfærden, f. eks. underskudet på betalingsbalansen).

De midler, hvormed den økonomiske politiks målsætning søges realiseret, er dels av kvalitativ, dels av kvantitativ natur. Den første gruppe av midler består i kvalitative forandringer av den økonomiske struktur (f. eks. monopolbekæmpelse, nationalisering etc.); i modellen finder dette udtryk i, at en eller flere av de strukturelle relationer forandrer form. Den kvantitative side av den økonomiske politikk går ud på at ændre værdierne av de variable, som staten er herre over og kan bruge som redskaber for sin politik, de s. k. *aktionsparametre* (instruments, political parameters); f. eks. skattesatser, offentlige udgifter, valutakurser osv.

Der er intet i vejen for, at en og samme variabel både optræder som målsætnings- og aktionsparameter; det vil netop ofte være tilfældet.

Ved siden av *målsætningsparametre* og *aktionsparametre* indgår der principielt 2 andre typer av variable i en decisionsmodel: *data*, dvs. parametre, hvis værdier er givet »udefra« (f. eks. verdensmarkedspriserne), og *irrelevante variable*, dvs. sådanne variable, som man må ta hensyn til ved opstillingen av en realistisk model, men som ikke i sig selv har politisk interesse hverken som mål eller midler (f. eks. en række nominalstørrelser). De irrelevante variable kan i princippet elimineres, hvorved der samtidig forsvinder et tilsvarende antal relationer, hvad der i høj grad letter det praktiske arbejde med modellen.

Det tekniske problem går nu ud på at løse *decisionsmodellen*, dvs. finde aktionsparametrene som funktioner av målsætningsparametrene; altså det omvendte av den traditionelle problemstilling, hvor man slutter fra givne midler til de opnåede mål. Ved en statisk betragtning tænker man sig værdierne av målsætningsparametrene givet som et sæt konstanter, og modellen gir da — hvis den ellers kan løses — et sæt konstante værdier av aktionsparametrene. I konjunkturpolitikken, ved planlægning av genopbygning etc. vil man imidlertid komme ud for, at den relevante målsætning er av dynamisk karakter, udtrykt ved et sæt target variables, der er funktioner av tiden eller tidsrækker. Men så længe man endnu ikke råder over en tilstrækkelig forfinet teknik til at løse sådanne problemer indenfor dynamiske modeller, klarer man sig ved en år-for-år-metode, dvs. man planlægger for et år ad gangen, hvorved problemet er reduceret til det langt simple statiske oplæg. Denne fremgangsmåde, der naturligvis kun er en midlertidig nødløsning, udelukker på ingen måde, at der tages hensyn til forandringer i data; de gør jo ikke modellen dynamisk i matematisk forstand.

I princippet består en decisionsmodel av de samme typer strukturelle relationer, som optræder i traditionelle modeller: *definitionslikninger* (jfr. nationalregnskabs bogholderimæssige sammenhænge, *tekniske relationer* (produktionsfunktioner) og *adfærdsrelationer* (udbuds- og efterspørgselslikninger). Hvor mange relationer man skal ha med, avhænger av, hvor detaljeret en model man ønsker. For at man ikke skal glemme nogen relationer og variable, bør man gå systematisk til værks: Først sætter man en liste op over de produkt- og faktor-

markeder, man vil ha med i modellen; for hvert marked må man ha en efterspørgsels- og en udbudsrelation, hvori der indgår de pågældende priser og mængder og for visse sektorer vedkommende tillige indkomster, som da må defineres i særskilte ligninger; endelig tilføjer man de fornødne tekniske relationer (produktionsfunktioner).

Under visse betingelser er det tilladeligt at gi strukturrelationerne *lineær form*; det betyder bl. a. en uhyre lettelse av beregningsarbejdet. Her savner man en redegørelse for, hvordan man kan linearisere den type relationer, der definerer en variabel som produktet eller kvotienten av to andre, men i den konkrete model, der senere gennemgås som illustration, klarer man dette problem ved at operere med avvigelser fra kendte initialværdier (differentialer) i stedet for at bruge absolutte størrelser som variable; på den måde får man transformeret produkter og kvotienter til summer og differenser, dvs. til lineære udtryk.

Ved siden av de strukturelle relationer, som udgør modellen, har man en anden type av bånd på de variable, de s. k. *grænsebetingelser* (boundary conditions), der angir øvre eller nedre grænser for de tilladelige variationer indenfor modellen. F. eks. må priser og mængder ikke blive negative, hvis løsningen skal ha nogen økonomisk mening; eller politiske hensyn kan medføre, at der ikke kan være tale om større lønnessættelser. Grænsebetingelserne er ikke nye ligninger, der føjes til modellen, men *uligheder* av typen \geq eller \leq ; først hvis løsningen til modellen kommer i strid med en grænsebetingelse, blir denne aktuell, dvs. løsningen må forkastes og problemstillingen omformuleres under hensyn til grænsebetingelsen.

Det er særlig ved lineære modeller, at grænsebetingelser får betydning; en lineær approximation kan gi meningsløse resultater (f. eks. negative priser eller mængder), når der er tale om ikke helt små forandringer i parametrene, og grænsebetingelserne blir da en sikkerhedsventil. Tinbergen siger træffende, at de på en måde »repræsenterer virkelighedens protester mod linearitetsforudsætningen«.

Spørsmålet er nu, *under hvilke betingelser der overhovedet eksisterer løsninger* til en (lineær) decisionsmodel. I en veldefinert model er der lige så mange ligninger, som der er ubekendte (her aktionsparametre, når de irrelevante variable forudsættes elimineret; målsætningsparametre og data er givne parametre); systemet gir da en entydig løsning, hvis ligningerne er indbyrdes uafhængige, dvs. hvis rangen av koefficientmatricen til aktionsparametrene er den højeste mulige. Generelt vil løsningen for hver enkelt aktionsparameter avhænge av værdierne av samtlige målsætningsparametre (foruden av data og koefficienter), hvad der er udtryk for, at de enkelte grene av den økonomiske politik er interdependente; hele den økonomiske politik må principielt behandles i sammenhæng — derav nødvendigheden av at operere med simultane decisionsmodeller og umuligheden av at løse problemerne med verbale ræsonnementer. Kun i specielle tilfælde vil nullerne i koefficientmatricerne fordele sig sådan, at en verbal forklaring av, hvad der egentlig sker, blir mulig — jfr. den aktuelle diskussion av rekursive ctr. simultane modeller¹⁾ — eller at modellen kan splittes op i delsystemer, således at visse aktionsparametre kun avhænger av visse målsætningsparametre og systemet blir lettere overskueligt. (Det ekstreme tilfælde, at den økonomiske struktur netop skulle være sådan, at mål og midler

¹⁾ Jfr. Ragnar Bentzel og Bent Hansen: Om simultanitet i økonomiske modeller. *Økonomisk Tidsskrift*, 1953.

hører sammen to og to, er på forhånd mildest talt usandsynligt; det implicerer, at begge koefficientmatricer skal være diagonalmatricer).

Hvis der ikke er lige mange målsætnings- og aktionsparametre, vil en model, der gir en entydig løsning for målsætningsparametrene ved givne værdier av instrumenterne, ikke være entydigt determineret, når problemstillingen — som det gerne er tilfældet — er den omvendte: målsætningen given, aktionsparametrene ubekendte. Er der flere aktions- end målsætningsparametre, betyder det dog ikke, at problemet er uløseligt; tværtom er der uendeligt mange løsninger, altså fsv. en meget gunstig situation. De overtallige frihedsgrader kan man så disponere over ved at tilføje yderligere målsætningsbindinger eller eliminere unødvendige instrumenter, hvorved problemet er reduceret til det »normale«, determinerede tilfælde. Har man omvendt for mange ligninger i forhold til antallet aktionsparametre, betyder det, at ikke alle de stillede mål kan opfyldes samtidigt, hvorfor nogle av dem må opgives (eller nye instrumenter indføres); dette tilfælde med inkonsistent målsætning vil man hyppigt komme ud for i praktisk økonomisk politik, hvor man gerne vil have en målsætning, der kan stille alle tilfreds. — Tilfældet er åbenbart nært beslægtet med de problemer, der opstår, hvis løsningen til en decisionsmodel viser sig ikke at tilfredsstille en eller flere av grænsebetingelserne; Tinbergen skitserer en trial-and-error-metode for, hvordan man da skal gå frem.

Av central betydning i den økonomiske politik er spørgsmålet om de forskellige instruments *effektivitet*. Et nærliggende mål for effektiviteten av aktionsparameteren z_j m. h. t. målsætningsparameteren y_i er den partielle differential-

kvotient $\frac{\delta y_i}{\delta z_j}$; modellen tænkes løst for hver enkelt målsætningsparameter udtrykt som funktion av samtlige aktionsparametre, der så alle holdes konstante undtagen z_j . Imidlertid er det gerne den omvendte problemstilling, der er relevant: find aktionsparametrene som funktioner av målsætningsparametrene; effektiviteten måles da ved $\frac{\delta z_j}{\delta y_i}$ eller rettere ved den reciproke derav $\frac{1}{\delta z_j \delta y_i}$.

idet det nu er alle målsætningsparametrene, der holdes konstante, med undtagelse av y_i . De to effektivitetsmål er i almindelighed *ikke* lige store, eftersom det alt andet, der holdes lige, ikke er det samme ved de to differentieringer. — En anden nærliggende mulighed, som Tinbergen mærkeligt nok ikke kommer nærmere ind på, er at måle effektiviteten ved de tilsvarende relative differentialkvotienter, dvs. ved elasticiteterne av de nævnte funktioner.

Herefter melder sig spørgsmålet om *pålideligheden* av de resultater, man får ved at regne på decisionsmodeller. Fejl i resultaterne kan hidrøre både fra de numeriske skøn over koefficienterne og fra relationernes matematiske form. Hvad koefficientværdierne angår, kan man få et indtryk av, hvad denne fejlkilde betyder, ved f. eks. at indsætte ydergrænser for de numeriske værdier i modellen og se, hvor store udsvingene blir i løsningen. Formen på relationerne gir anledning til mere komplicerede problemer, selv om en rækkeudvikling til undersøgelse av, hvor god den lineære tilnærmelse er, kan gi en vis vejledning.

Men er de modeller, der i praksis kan blive tale om, ikke alt for grove og summariske i forhold til de komplicerede problemer, man møder i virkeligheden? Alene antallet av skatter og afgifter er jo meget stort, for slet ikke at tale om, hvor mange mikro-variable man egentlig burde ta hensyn til. Disse vanskeligheder kan dog for en væsentlig del overvindes ved en opdeling av planlægningen i trin: først løses problemet i grove træk ved hjælp av en makro-decisionsmodel med

et overskueligt antal variable, og derpå modificerer og forfiner man ved forskellige metoder — tildels av common-sense-karakter — løsningen på en række særskilte områder (f. eks. finder man ud af, hvordan en stigning i de indirekte skatters provenu skal fordeles på de forskellige afgifter). Denne metode er naturligvis kun en første tilnærmelse, men synes foreløbig at være den eneste farbare vej, og den udmærker sig iøvrigt ved at være overordentligt smidig.

Bogen avsluttes med et par særdeles læseværdige kapitler, der gir en systematisk oversigt over de forskellige typer av økonomisk politik — klassificeret efter indgrebenes rækkevidde —, et program for videre forskning, og en række betragtninger over den rolle, ikke-økonomiske faktorer spiller i økonomisk politik og planlægning.

Hvis nogen av referatet ovenfor har fået det indtryk, at Tinbergens bog kun beskæftiger sig med abstrakte og formelle problemer, vil læsningen av bogen hurtigt overbevise om det modsatte. Den er gennemillustreret med numeriske eksempler hentet fra det praktiske planlægningsarbejde i Holland — medens man andre steder slås om, hvorvidt det går an at opstille et nationalbudget, der ved bogholderimæssig avstemning sikrer mod åbenbare selvmodsigelser i det almindelige gætti, bruger hollænderne fuldstændige decisionsmodeller ved planlægningen av den økonomiske politik. Der kan ikke være tvivl om, at der kommer til at ske noget på dette område i det kommende år, ikke mindst efter at Tinbergen har givet bolden op med dette originale pionerarbejde. Kun een væsentlig ting savner man i bogen: hvilke erfaringer har man haft i Holland med decisionsmodellerne? Hvor rigtigt har man ramt med sine forudsigelser? Til syvende og sidst er et *predictional test* det eneste kriterium på, om en model duer eller ej.

Sven Danø.

OMKOSTNINGSKONTROL SOM MIDDEL TIL FREMME AF EFFEKTIVITETEN INDENFOR DET OFFENTLIGE

Den offentlige sektors stigende betydning indenfor samfundet har medført, at man overalt er begyndt at interessere sig mere og mere for effektiviteten på dette område. I betragtning af, at statens og kommunernes udgifter efterhånden er steget til godt 6 milliarder kr. årligt (svarende til næsten $\frac{1}{4}$ af bruttonationalproduktet) har dette spørgsmål også i Danmark antaget sådanne dimensioner, at der kan være grund til at gruppere det sammen med det almindelige produktivitetsproblem, der jo i øjeblikket indtager en så fremtrædende plads i den økonomiske diskussion.

Såvel i de nordiske som i flere andre lande har interessen for at hidføre større effektivitet indenfor det offentlige i de senere år givet sig udslag i oprettelsen af særlige statsinstitutioner, hvis opgave det har været at iværksætte rationaliseringsforanstaltninger. Disse bestræbelser har dog været hæmmet af manglen på et middel til at måle effektiviteten, der kunne gøre det muligt at udsondre de områder, hvor der i særlig grad var brug for rationalisering, og som kunne tillade de enkelte offentlige organer hver for sig at føre en løbende kontrol med effektiviteten.

Det er snart adskillige år siden, at man i U.S.A. bl.a. på initiativ af den daværende forsvarsminister James Forrestal nedsatte en kommission, Hooverkommissionen, til undersøgelse af mulighederne for at øge effektiviteten indenfor den amerikanske statsadministration. Kommissionen afgav i løbet af 1949 en række betænkninger, hvis gennemførelse ansloges at ville muliggøre årlige besparelser på 2—3 milliarder \$. En af disse omhandlede budgetlægning og regnskabsvæsen, og dens vigtigste forslag gik ud på, at omkostningerne skulle fordeles på de arbejdsopgaver, der påhviler staten, og ikke som hidtil overvejende på de varer og tjenesteydelser, der er nødvendige for at udføre arbejdet. Dette er, selvom det ikke udtrykkeligt siges i betænkningen, ensbetydende med indførelse af en vis grad af omkostningskontrol eller internt driftsregnskab indenfor forvaltningen. Som det vil fremgå af det følgende ville dette i et vist omfang afhjælpe det savn, man har følt af et middel til måling af effektiviteten indenfor det offentlige.

Det er herefter formålet med denne artikel at søge at vise, hvorledes indførelsen af omkostningskontrol kunne bidrage til at øge effektiviteten indenfor den danske statsforvaltning og samtidig pege på de ændringer i eller udbygninger til den nuværende ordning, som i så fald kunne komme på tale.

Omkostningskontrollens hovedprincipper.

Den industrielle fremstillingsproces er fortsat det vigtigste anvendelsesområde for omkostningskontrol eller internt driftsregnskab, men teknikken er efterhånden også bragt i anvendelse på salgs- og administrationsomkostninger. Omkostningskontrollen anvendtes tidligere kun til priskalkulering, men benyttes nu i stigende grad som middel til måling af effektiviteten og udøvelsen af kontrol med denne. Endvidere benyttes den for eks. ved vurdering af forslag om ændringer i arbejdsmetoder og ved overvejelser om, hvorvidt en vare skal fremstilles indenfor virksomheden eller købes udefra.

Grundlaget for det interne driftsregnskab er som bekendt udgifternes fordeling på omkostningsarter, -steder, og -bærere. Fordelingen på omkostningsarter foretages også i det traditionelle regnskab. Fordelingen på omkostningssteder og -bærere foretages for hver omkostningsart, såsom lønninger, belysning, husleje, o.s.v., på grundlag af det til hvert omkostningssted, henholdsvis omkostnings-

bærer, medgæede forbrug af vedkommende omkostningsart indenfor det pågældende tidsrum.

I de mest moderne virksomheder baseres omkostningskontrollen på *ansvarlighedsprincippet*. Herefter fastlægges omkostningsstederne således, at de såvidt muligt falder sammen med ansvarsfordelingen indenfor virksomheden, f. eks. det område, der henhører under den enkelte afdelingsleder, arbejdsformand eller specialarbejder.

I mange tilfælde vil det være muligt at vurdere omkostningerne alene på grundlag af deres absolutte størrelse ud fra almindelige synspunkter. Som regel vil det imidlertid være nødvendigt at tilvejebringe et sammenligningsgrundlag, såsom omkostningerne i en tidligere periode, omkostningerne i andre virksomheder, eller de såkaldte »standardomkostninger«. Denne sidste metode er den mest anvendte og rummer de største muligheder for at gennemføre en egentlig kontrol med effektiviteten. Standardomkostningerne er udtryk for, hvad det pågældende arbejde burde koste, hvis det blev udført på den mest hensigtsmæssige måde, og deres værdi er størst, hvor de er fastsat på grundlag af tidsstudier. Hvor dette ikke er muligt, fordi arbejdet ikke har den fornødne rutinemæssige karakter, må man falde tilbage på skønsmæssige metoder.

Indenfor amerikansk erhvervsliv benyttes standardomkostninger i mange tilfælde som led i udarbejdelsen af et omfattende budget, indeholdende skøn over arbejdspræstationer og omkostninger, for det kommende år. Budgetudarbejdelsen medfører en prøvelse af omkostningerne og budgettet tjener i årets løb som »faresignal« mod fald i effektiviteten.

Kritik af dansk statsbudget og -regnskab ud fra moderne regnskabssynspunkter.

Udviklingen af det nuværende statsbudget og -regnskab har — med ret betydelig forsinkelse — fulgt udviklingen indenfor den private regnskabsteknik. Først efter nyordningen i 1913 gennemførtes adskillelsen mellem drifts- og formueposterne og udarbejdelsen af status i organisk forbindelse med det øvrige regnskab. Dette system udbedredes yderligere ved reformen af 1924, hvorved der navnlig gennemførtes yderligere afskrivninger og rentedebitering. Efter den nuværende ordning, der ikke principielt er ændret siden 1924, er driftsbudgettets kontoplan, der er organisk forbundet med bevillingsspecifikationen i finansloven, baseret på de enkelte ministerier, hvorunder der atter finder en meget omfattende deling sted mellem de til disse henlagte styrelser, institutioner, tilskud og andre formål. Indenfor hver af disse funktionelle underrubrikker giver kontoplanen specifikation af udgifterne på en lang række omkostningsarter, såsom lønninger, honorarer, understøttelser, kontorholdsudgifter, m.v. Bortset fra de store offentlige erhvervsforetagender som statsbanerne og postvæsenet indeholder kontoplanen ikke en nærmere opdeling på de enkelte funktioner indenfor det enkelte forvaltningsorgan og for de nævnte erhvervsvirksomheders vedkommende er den foretagne funktionelle opdeling kun efter meget brede grupperinger, således for statsbanerne: overledelsen, stationstjenesten, lokomotivtjenesten o.l. Bortset fra denne lidt større funktionelle specifikation gør kontoplanen ikke forskel på erhvervsvirksomhederne og de øvrige statsfunktioner.

Den nuværende kontoplan giver således oplysning om, hvor meget det enkelte organ (ministerium, styrelse, o.l.) har kostet eller vil koste i vedkommende finansår og en fordeling af disse omkostninger på arter. Den udnytter derimod ligesålidt som det traditionelle privatekonomiske regnskab omkostningskontrollens muligheder for at måle og fremme effektiviteten.

Det kan derfor ikke undre, at det nuværende apparat til kontrol med udgifterne kun i ringe omfang har haft mulighed for at gennemføre en egentlig realitetskontrol. Det er således karakteristisk, at begrundelserne for finanslovens poster, der indeholdes i anmærkningerne til loven, kun beskæftiger sig med en omtale af ændringer i udgifternes størrelse, medens man ikke på noget stadium giver en begrundelse for udgifter, der går igen fra det foregående år, og således ikke foretager nogen undersøgelse af størsteparten af udgifterne.

Noget lignende gælder regnskabsrevisionen, idet man her koncentrerer opmærksomheden om de få tilfælde, hvor der er sket overskridelser eller manglende forbrug af bevillingerne. Med hensyn til de øvrige udgifter foretages en revisions-teknisk bilagsgennemgang, i forbindelse med hvilken der kun gennemføres en realitetsundersøgelse af poster, der ud fra almindelige synspunkter kan give anledning til besparelse. Ifølge sagens natur er der her som regel tale om meget beskedne beløb, og revisionens største praktiske betydning ligger derfor i dens forebyggende virkninger.

Også indenfor de enkelte styrelser medfører den bestående regnskabsordning, at der ikke bliver mulighed for at udøve nogen virkelig kontrol med omkostningerne ud fra et effektivitetssynspunkt. Også her koncentrerer opmærksomheden sig om at undgå overskridelser af bevillingerne. Ved fremsættelsen af forslag til bevilling må man som regel henholde sig til regnskabsposterne uden mulighed for at foretage en kritisk efterprøvelse af disses størrelse.

Den bestående ordning medfører endvidere, at ansvaret for udgifterne forflygtiges, idet den, der har mulighed for at kontrollere disse som regel ikke gøres personlig ansvarlig herfor, og i mange tilfælde vil denne embedsmand endog savne kendskab til størrelsen af de omkostninger, som hans virksomhed forårsager. Dette gælder f.eks. den ministerielle kontorchef. Hans udgifter til lønninger indgår i vedkommende poster for hele ministeriet, der opføres i finansloven under betegnelserne lønninger, honorarer m.v., der atter er fordelt på de lidet oplysende kategorier: lønninger til tjenestemænd, pensionsbidrag, årlige honorarer, funktionshonorarer, vederlag een gang for alle, medhjælpssum, særlige tillæg. Udgifterne til kontorinventar, porto, papir og andre kontoromkostninger samles ligeledes for hele ministeriet under posten almindelige ministerielle udgifter e.l. Huslejen vil som regel kun være med i omkostningerne for ministeriet, hvis der er tale om lejede lokaler. Hvis lokalerne findes i en statsejendom vil udgifterne være at finde under en særlig konto for bygninger og i visse tilfælde endog under et andet ministerium. Det samme gælder varme og belysning. Fælles for alle disse omkostninger er det, at de forsvinder i samleposter og derved unddrager sig vedkommende kontorchefs opmærksomhed.

Bortset fra den manglende funktionelle opdeling af omkostningerne efter ansvarlighedsprincippet er det karakteristisk, at den nuværende regnskabsordning ikke skaber mulighed for at fordele omkostningerne på omkostningsbærere. Det er ikke muligt at sætte omkostningerne i forhold til de præsterede ydelser. Dette gælder også indenfor statens erhvervsvirksomheder. Indenfor statsbanerne kan det nuværende regnskab således ikke give oplysning om, hvor meget, det koster at sende et tog gennem landet.

Det er en følge af det foregående, at der normalt ikke beregnes standardomkostninger eller gennemføres nogen budgetlægning i egentlig forstand indenfor staten.

Mulighederne for at gennemføre omkostningskontrol indenfor staten.

Gennemførelse af omkostningskontrol ville i første række kræve indsamling af en række nye oplysninger af regnskabsmæssig og statistisk karakter om arbejds-

mængde og den til arbejdet anvendte tid. Dette ville medføre yderligere omkostninger, men private virksomheder har fundet omkostningskontrollen rentabel. I mange større amerikanske virksomheder tillægges den således så stor betydning, at den herfor ansvarlige leder, »The Controller«, er sideordnet produktions- og salgsledelsen. Endvidere er man som regel tilbøjelig til at overvurdere administrationsomkostningerne ved indførelse af en ordning som den omhandlede. Således androg udgifterne til samtlige hovedrevisorater, hvis opgaver formentlig er mindst ligeså omfattende som omkostningskontrollens ville være, 2,8 mill. kr. i 1951—52. Iøvrigt måtte det bero på de nærmere omstændigheder indenfor den enkelte styrelse, hvor langt det kunne betale sig at gå.

Indenfor statens erhvervsvirksomheder og tilsvarende institutioner, herunder muligvis hospitalerne, ville det sikkert lønne sig at tage skridtet fuldtud. Her svarer forholdene i vid udstrækning til den private virksomhed. Dette er da også det standpunkt, man har stillet sig på i U.S.A., hvor der i Government Control Act af 1945 stilles krav om, at regnskabsføringen i statsvirksomhederne sker efter forretningsmæssige principper.

Med hensyn til de militære udgifter ville der formentlig ligeledes være udstrakte anvendelsesmuligheder for omkostningskontrol, idet der her er tale om store organisationer, omfattende en mængde ensartede enheder, der præsterer ensartede ydelser. Følgelig ville der være betydelige muligheder for at anvende standardomkostninger og iøvrigt for at foretage sammenligninger mellem enhederne. I U.S.A. er omkostningskontrollen indenfor statsforvaltningen såvidt vides først indført på det militære område (Coast Guard 1950). Tilsvarende synspunkter vil kunne anlægges med hensyn til politivæsen og tildels undervisningsvæsen. Også andre områder såsom biblioteksvæsen synes at kunne inddrages under omkostningskontrol.

Også indenfor den egentlige administration, d. v. s. kontorarbejdet synes der at være betydelige muligheder for at anvende omkostningskontrol. Omkostningskontrollens nøjagtighed vil være størst, hvor den kan baseres på standardomkostninger, men dette er som regel kun muligt, hvor arbejdspræstationerne har en vis rutinemæssig karakter, f. eks. betjening af bogholderimaskiner og duplikeringsmaskiner, maskinskrivning, arkiveringsarbejde og rutinemæssig udfyldning af formularer. Iøvrigt vil der intet være til hinder for at gennemføre ansvarlighedsprincippet også på dette område. Den væsentligste omkostningspost, lønninger, vil uden vanskelighed kunne fordeles, ihvertfald forsåvidt angår den såkaldte direkte løn, d. v. s. for de i vedkommende kontor beskæftigede. Den indirekte løn, d. v. s. kontorets andel i overledelsens eller eventuelle hjælpeafdelingers lønninger, kunne enten udelades eller fordeles i forhold til de øvrige omkostninger eller andet relevant kriterium. Husleje kunne fordeles på grundlag af det okkuperede areal, og det ville sikkert være praktisk at lade varme og belysning indgå heri, da der kun er ringe mulighed for at påvirke disse poster. Det må være en skønssag om medgåede kontorrekvisitter og materialer samt porto, telefon og telegrammer skulle fordeles i henhold til det faktiske forbrug eller om de kunne udelades af fordelingen. Hvor der skønnes at foreligge et betydeligt spild på disse konti, ville det muligvis være lønnende at indføre rekvisitionssystemer m. v., der gør det muligt at fordele forbruget. Med hensyn til kontormaskiner og inventar består der et særligt problem, idet anskaffelsen af disse i øjeblikket opføres under »kontorholdsudgifter« eller »almindelige ministerielle udgifter« i driftsregnskabet. Dette bevirker, at statsinstitutioner ofte er tilbageholdende ved anskaffelse af kontormaskiner og inventar, der jo qua kapitalgenstande medfører en unormal belastning af de pågældende konti i anskaffelsesåret. Der kan næppe være tvivl

om, at anskaffelsen af mange arbejdsbesparende maskiner og inventargenstande der ville være fuldtud rentable, undlades eller udsættes af denne grund eller fordi de nuværende regnskabsmetoder ikke gør det muligt at beregne den besparelse, der kunne opnås. Problemet kunne muligvis løses ved i forbindelse med indførelse af omkostningskontrol at oprette en lånefond til anskaffelse af kontormaskiner og inventar indenfor staten. Herefter ville vedkommende kontor blive belastet med renter og afskrivning på kontormaskiner og inventar. Rejsseudgifter og overarbejde ville uden vanskelighed kunne fordeles.

På grundlag af denne omkostningsfordeling ville det være muligt at gennemføre en egentlig budgetlægning og løbende kontrol med omkostningerne overfor den embedsmand, der er ansvarlig for disses fremkomst. Ved udarbejdelsen af forslaget til finansloven, ville der endvidere være mulighed for at drage denne centrale figur i omkostningsbilledet aktivt ind i arbejdet. Dette er ikke tilfældet i øjeblikket, idet forslaget normalt udarbejdes af et enkelt kontor indenfor hver styrelse, overvejende på grundlag af tidligere bevillinger og regnskab for hele styrelsen. Der er ikke tale om et virkeligt aktivt samarbejde med de ansvarlige chefer med henblik på opnåelse af besparelser og efterprøvelse af effektiviteten. Efter den foreslåede ordning ville hver enkelt kontorchef udarbejde sit eget forslag, motiveret med statistiske oplysninger om ændringer i arbejdsmængde, fordelt på saggrupper, omkostninger pr. sag, pr. maskinskreven linie, eventuel ledighed i kontoret, de i årets løb gennemførte foranstaltninger til fremme af effektiviteten m.v. Dette forslag kunne derefter gores til genstand for sammenligning med de andre kontorets forslag og den angivne motivering vurderes med henblik på eventuelle reduktioner inden oversendelsen til finansministeriet. Når regnskabet forelå efter finansårets afslutning kunne man herefter gøre den pågældende kontorchef ansvarlig for overskridelser. En sådan ordning ville formentlig gøre det nødvendigt at tilstille den ansvarlige kontorchef månedlige driftsregnskaber, således at han kunne få mulighed for at føre en løbende kontrol med budgettets overholdelse.

Som et led i en overgang til omkostningskontrol indenfor staten kunne der formentlig være grund til at overveje ændringer i finanslovens nuværende kontoplan, selvom sådanne ændringer ikke er nogen betingelse for anvendelse af omkostningskontrol, idet den yderligere specifikation på omkostningssteder og -bærere kunne gennemføres som supplement til finanslovens konti.

I overensstemmelse med det foran beskrevne ansvarlighedsprincip kunne man tænke sig, at bevillingerne blev givet på ansvarlighedsområdet, i stedet for som nu på de forskellige omkostningsarter (lønninger, medhjælp, kontorhold, rejser). En sådan fremgangsmåde ville stille vedkommende chef betydeligt friere end hidtil, idet han ville kunne anvende besparelser indenfor een omkostningsart til forøgede udgifter på en anden. Administrativt ville der kunne opnås betydelig større smidighed ved at lade bevillingerne følge ansvaret, idet chefen indenfor de i hans bevilling og i normeringsloven fastsatte grænser ville kunne disponere ganske frit og afgøre alle spørgsmål om bevillingens fordeling efter eget skøn og uden forsinkelse. Under den nuværende ordning har chefen som regel ingen eller kun ringe økonomisk dispositionsret, idet alle sådanne spørgsmål normalt afgøres af et særligt kontor, hvilket uundgåeligt medfører forsinkelse i administrationen. Hvis en sådan ordning ledsagedes af de fornødne garantier, bl.a. en prisfaldsklausul, kunne der formentlig ikke være større betænkelighed derved, idet man må gå ud fra, at bevillingerne under alle omstændigheder i alt væsentligt bliver brugt, og at det derfor ikke har så meget at sige, om man fordeler dem på den ene eller den anden måde. Det afgørende må være dels, at bevillingerne

gives på områder, hvor der er mulighed for at vurdere, hvad der præsteres for pengene, dels, at man sikrer sig, at bevillingerne ikke overskrides. Sikkerheden mod overskridelse måtte antages at blive større, idet der nu ville blive ydet garanti herimod af den, der er direkte ansvarlig for udgifternes fremkomst og har bedst mulighed for at påvirke dem. En vurdering af bevillingens nødvendighed ville i høj grad lettes ved sammenkædningen med ansvarlighedsområdet, der normalt er et naturligt afgrænset område, der let kan beskrives og hvis udgiftsbehov kan vurderes.

Med hensyn til begrundelserne for forslag til bevillinger, der indeholdes i anmærkningerne til finanslovsforslaget, skulle gennemførelsen af omkostningskontrol skabe mulighed for at give en betydelig mere eksakt begrundelse for forslagene end hidtil. I denne forbindelse kunne der navnlig være tale om at forlange statistiske oplysninger om arbejdsmængdens udvikling også i de tilfælde, hvor der ikke ønskes nogen ændring i den tidligere bevilling. Herved ville man bl.a. få mulighed for at påse, at bevillingerne nedsættes i de tilfælde, hvor arbejdsmængden er faldende. En sådan kontrol udøves ikke under den nuværende ordning.

En nyordning ville formentlig ikke medføre større ændringer med hensyn til statsrevisionen, hvis væsentligste opgaver som hidtil måtte kunne begrænses til at påse, at bevillingerne ikke overskrides og at regnskaber og bilag er i forsvarlig orden. Derimod ville der muligvis være brug for et særligt administrativt organ, som kunne føre kontrol med, at omkostningsregnskaberne virkelig udnyttedes til fremme af effektiviteten. Man kunde tænke sig en sådan kontrol gennemført ved en udvidelse af finansministeriet, således at dette sættes i stand til at underkaste de på omkostningsdata baserede begrundelser for bevillingsforslag en kritisk gennemgang, eventuelt i samarbejde med forvaltningsnævnets sekretariat. Den endelige kontrol ville naturligvis som hidtil blive udøvet af Folketinget og dets finansudvalg.

Sammenfattende kan man sige, at medens effektiviteten indenfor staten hidtil har været et ukortlagt område, hvorom der kun har foreligget sporadiske oplysninger, ville indførelsen af omkostningskontrol bevirke, at størstedelen af dette område kunne belyses talmæssigt og underkastes analyse.

F. Sporon-Fiedler.

NATIONALØKONOMISK FORENINGS FONDS PRISOPGAVER.

Nationaløkonomisk Forenings Fond har udsat følgende prisopgaver:

1. Efter en sammenligning og vurdering af udtryk for det reale velstandsniveau i U.S.A. og Vesteuropa ønskes en undersøgelse af de væsentligste årsager til de konstaterede forskelle.
2. En undersøgelse af produktionsomkostningerne indenfor landbrug og industri i Danmark, Norge og Sverige.

Besvarelser kan belønnes med indtil 5.000 kr.

Besvarelserne indleveres mærket og med lukket navnekonvolut inden 1. april 1955 enten til Nationaløkonomisk Tidsskrifts redaktion eller til et medlem af bedømmelsesudvalget, der består af fhv. nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs*, professor, dr. polit. *Carl Iversen*, sparekassedirektør *Jens Toftegaard* og professor, dr. polit. *F. Zeuthen*.

Det forudsættes, at afhandlingerne udarbejdes på videnskabeligt grundlag i almentilgængelig form og ikke overstiger ca. 200 trykte oktavsider.

EKSAMENSOPGAVERNE I ØKONOMI OG STATISTIK

Københavns Universitet

Statsvidenskabelig eksamen, vinteren 1953—54.

1. del:

Nationaløkonomi.

1. Hvorledes påvirker en ændring af opsparingstilbøjeligheden nationalindkomsten og dens fordeling på forbrug og investering.
2. Hvilken sammenhæng er der mellem priserne på ost, smør og bacon? (Der forudsættes fuldkommen konkurrence).

Driftøkonomi.

1. Hvilke overvejelser må en driftsherre gøre sig med hensyn til udskiftning af en maskine?
2. Hvilken interesse kan en kommune have i at trække nye virksomheder til sig, og hvilke midler kan den anvende?

2. del:

Nationaløkonomiens teori. I.

Der ønskes en analyse af beskæftigelsen i Danmark siden 1948. (Det nødvendige materiale er vedlagt).

Nationaløkonomiens teori. II.

På hvilke måder og i hvilken udstrækning er sammenslutninger i stand til at påvirke indkomstfordelingen?

Nationaløkonomiens politik.

Socialpolitik.

Hvilke synspunkter kan anføres for og imod en nedsættelse af arbejdstiden med 4 timer om ugen ved næste almindelige overenskomstfornyelse?

Kreditvæsen.

Årsagerne til de større kurssvingninger på obligationer i de sidste årtier sammenlignet med tiden før første verdenskrig.

Statistik.

Der ønskes udført en stikprøveundersøgelse til bestemmelse af antallet af ledige arbejdsmænd i landets 246 landkommuner med bymæssig bebyggelse ved tilfældig udvælgelse af 25 kommuner og tælling af antallet af ledige arbejdsmænd i hver af disse.

Ud fra en almindelig viden om arbejdsløshedens omfang på undersøgelsestidspunktet anslås den samlede ledighed i de 246 kommuner til ca. 15.000 med en spredning på antallet af ledige pr. kommune på ca. 50. Angiv på dette grundlag den nøjagtighed, hvormed det samlede antal ledige kan bestemmes ved tilfældig udvælgelse af 25 kommuner iblandt de 246.

De 246 kommuner inddeles som nedenstående tabel viser i 6 geografiske strata. Fra hvert stratum udvælges tilfældigt det i tabellen angivne antal kommuner, og

ledigheden opgøres for hver af disse med det i tabellen anførte resultat. Beregn på grundlag heraf et skøn over det samlede antal ledige og usikkerheden på dette.

Hvad opnås der ved stratifikation, og efter hvilke principper bør en population stratificeres?

Hvorledes bør stikprøven fordeles på strata? Er fordelingen i det foreliggende tilfælde den bedst mulige?

Hvilke andre stratifikationskriterier end beliggenheden vil det være fornuftigt at anvende i det foreliggende tilfælde?

Angiv andre metoder end stratifikation til nedbringelse af usikkerheden ved stikprøveundersøgelser med særligt henblik på den foreliggende opgave.

Stratum nr.	Antal kommuner.	Antal udvalgte kommuner.	Antal ledige i de udvalgte kommuner.
1	56	6	22, 56, 18, 30, 35, 8
2	28	3	18, 41, 53
3	42	4	116, 75, 57, 74
4	50	5	60, 224, 83, 86, 82
5	49	5	31, 35, 75, 52, 82
6	21	2	58, 14
	246	25	

Aarhus Universitet

Økonomisk eksamen, vinteren 1953—54.

1. del:

Nationalekonomi.

1. Hvilke betragtninger ligger til grund for opstillingen af omsætningsligningen $MV = PQ$?
Hvorledes defineres de i ligningen indgående størrelser og hvorledes bør ligningen begrebsmæssigt opfattes?
2. Gør rede for og diskuter kvantitetsteorien med udgangspunkt i besvarelsen af spørgsmål 1.

Driftsøkonomi.

- 1) Der ønskes en diskussion af begreberne aktive og passive salgssomkostninger.
- 2) En virksomhed, der fremstiller et givet kvalitetsbestemt færdigprodukt i homogen massefabrikation, anvender aktive salgssomkostninger i form af reklame.
 - a) Hvilke aktionsparametre har virksomheden på afsætningssiden?
 - b) Gør rede for virksomhedens afsætningspolitik under forudsætning af, at virksomheden tilstræber maksimal gevinst.
2. Definer begrebet kapitaltjeneste og nævn eksempler på dets anvendelse i virksomhedens omkostningsplanlægning.

Samfundsbeskrivelse.

Hvilke væsentlige statistiske data foreligger der til en oversigtlig redegørelse for konjunkturforløbet i Danmark? Hvad kan der udfra disse data siges vedrørende den økonomiske udvikling i landet 1948—51?

(Materiale: Statistisk Årbog 1949—52).

2. del:**Nationalekonomi.**

Der ønskes en diskussion af de virkninger, som stigning eller fald i lønniveauet kan have på indkomstdannelse og beskæftigelse i et lukket og i et åbent samfund.

Driftsøkonomi.

Opstil et skematisk finansbudget (uden tal) og gør rede for dets relation til det eksterne og det interne regnskab.

Statistik.

Undersøg sessionsresultaterne 1935/39, 1940/45, 1946/50 og 1951 og sammenlign de relative hyppigheder, hvormed de værnepligtige kasseres, forbigås eller bedømmes som ubetinget eller betinget tjenstdygtige. Undersøg tillige hyppighederne af de forskellige kassationsgrunde. Der ønskes foretaget signifikansprøve ved hjælp af middelfejl eller χ^2 .

(Statistisk Årbog 1952, tabel 43 A).

BOGANMELDELSER

Tibor Scitovsky: Welfare and Competition.
George Allen & Unwin. London 1952. 450 s.
Pris: 25 shillings.

Et af de emner, der i særlig grad har været i forgrunden i den teoretiske økonomiske diskussion i USA i det sidste årti, er den problemkreds, der som oftest betegnes som welfare-teorien. Til denne debat, som gennemgående har været ført på et rent abstrakt plan, har bidragene fra europæisk side været påfaldende få — til gengæld kan man hævde, at man i Europa i langt højere grad har beskæftiget sig med tilsvarende problemer i praksis.

Kernen i al welfare-teori er en gennemgang af forskellige konkurrenceformers værdi, vurderet ud fra rent samfundsmæssige synspunkter. Da en svagere eller stærkere grad af statsregulering er det normale i nutidens samfund, får welfare-teorien derfor sin store betydning ved at give rettesnore og synspunkter for en sådan regulering. Desværre må det indrømmes, at teoretikerne indtil nu kun har kunnet give udsagn af særdeles vag og forbeholden karakter — og det er vanskeligt at se, at de kan gøre andet. Vanskeligheden ligger naturligvis i, at man må vælge en bestemt målsætning som udgangspunkt, og denne kan dårligt undgå at blive politisk bestemt. I det store og hele går welfare-teoretikere derfor ud fra effektivitetssynspunkter, mens f. eks. hensynet til en ligelig indtægtsfordeling må betragtes som subjektivt betonet.

I den amerikanske welfare-diskussion har Scitovsky spillet en af hovedrollerne, og det har derfor krav på interesse, at han nu har sammenfattet sine synspunkter i en bog. Betydningen af dette arbejde ligger ikke så meget i, at det giver nye resultater, som i at det giver en samlet og å jour-ført fremstilling af hele welfare-

teorien. Indtil videre vil Scitovskys bog vel blive regnet for hovedværket inden for denne del af nationalekonomien. Bogen ligger på et rent teoretisk og abstrakt plan, og først hen mod slutningen indflettes enkelte praktiske eksempler. Bogen er opbygget på traditionel vis efter aftagende abstraktioners princip, men som læser undgår man derved vanskeligt at blive træt af forfatterens argumentation, idet man synes, at det er de samme ræsonnementer, der går igen og igen, hvorved man får indtrykket af en lang række gentagelser. For anmelderen at se kunne bogen uden skade koncentreres ikke så lidt.

Som allerede antydnet skal man ikke lede efter nye og sensationelle resultater i Scitovskys bog, selv om visse afsnit, så vidt man kan dømme, giver originale bidrag. Til gengæld forekommer så mange andre slutninger så selvfølgelig eller velkendte, at man undrer sig over, hvorfor de trækkes frem. Man må unægteligt give forfatteren ret, når han efter at være kommet til en temmelig traditionel konklusion bemærker: »The above result is not nearly as surprising as it may appear at first sight».

Blandt de afsnit, undertegnede særligt har hæftet sig ved, er de sidste, hvor Scitovsky gennemfører en analyse af forskellige former for ufuldkommen konkurrence ud fra effektivitetssynspunkter, og som munder ud i en sammenligning mellem fuldkommen konkurrence og begrænset konkurrence, hvorved han forstår enhver markedsform med begrænset tilgang. Konklusionen bliver den ikke uventede, at fuldkommen konkurrence nok på de fleste punkter er fordelagtigere end begrænset konkurrence, men at der også er faktorer, der taler for den sidstnævnte. Scitovsky drøfter også den mulighed, at et system af bilaterale monopoler kan vise sig lige så

effektive som fuldkommen konkurrence, men gør dog forholdsvis lidt ud af denne tanke, der iøvrigt nu er taget op af andre forfattere, nemlig J. K. Galbraith »American Capitalism: The Concept of Countervailing Power« (anmeldt i dette tidsskrift 1953, side 321) og D. E. Lilienthal »Big Business: A New Era« (New York: Harper & Bros. 1953).

Andre afsnit, der synes af betydelig værdi, er kapitlerne V til IX, der i virkeligheden udgør et forsøg på at opstille en moderne fordelingsteori, et område, der ellers har været sørgeligt forsvundet af nutidens nationalekonomer.

Bjarke Fog.

F. Shehab: Progressive Taxation, A study in the development of the progressive principle in the British income tax. At the Clarendon Press. Oxford 1953. VIII + 299 sider. Pris 27 s 6 d.

Denne bogs undertitel giver en rigtig beskrivelse af, hvad bogen indeholder; den giver dog også en ganske god oversigt over de øvrige sider af engelsk indkomstbeskatning. Man får en ret minutøs gennemgang af udviklingen fra 1688 til 1920. »Arsagerne« til udviklingen søger forfatteren i betænkningssæmner, politiske udtalelser og finansvidenskabelige fremstillinger. Derimod forsøger han ikke at komme bag om alt dette og frem til den tekniske og økonomiske udvikling, heller ikke de politiske magtforskydninger interesserer han sig synderlig for.

Forfatteren bringer et meget stort stof frem om emnet. Bogen kan anbefales læsere, der er specielt interesserede i dens emne, eller som vil bruge den som håndbog.

Kjeld Philip.

Roy Harrod: The Dollar. Macmillan, London 1953. 156 sider. Pris: 9 s. 6 d.

Man forstår først sin tids problemer, når man kender den historiske udvikling, der ligger bag. Det er derfor meget kærkomment, at Harrods George Watson forelæsninger om dollaren er blevet udgivet.

Man får her en kort oversigt over dollarens stormfulde historie, siden kongressen den 22. juni 1775 bestemte, at de to millioner gældsbeviser, som blev udstedt for at finansiere frihedskrigen, skulle indfries med »Spanish milled dollars«. Hver betydelig valuta har sin personlighed, formet af de individer, der har været ansvarlige for dens skæbne. Pundet er knyttet til navne som dronning Elisabeth I, Thomas Mun, Isaac Newton, Ricardo og Bagehot. Dollaren til Hamilton, Wilson, Miller, Benjamin Strong og Roosevelt. Harrod plukker i sin lille bog de afgørende vendepunkter i dollarens historie ud og analyserer dem på sin sædvanlige skarpe og stærkt personligt prægede måde.

Dollaren var indtil den første verdenskrig hovedsagelig en intern amerikansk affære bortset fra overgangen fra bimetalisme til ren guldfod — en udvikling der startede i 1873 med ophævelse af pariteten mellem guld og sølv. »The crime of 1873« medførte, at den latineuropæiske møntunion standsede udmøntning af sølv, og bimetalismen, der havde været i funktion i ca. 500 år, bragtes til ophør. Harrod udtrykker sit åbenbare mishag over det amerikanske initiativ, selvom han ikke vil gå så vidt, at overgangen til guldet betød »mankind's crucifixion upon a cross of gold«. Fra 1873 begyndte priserne ganske vist at falde, og en stigning kom først efter opdagelsen af de sydafrikanske guldminer. Men den industrielle udvikling var så voldsom ikke mindst i U.S.A. at tale om korsfæstelse forekommer urimelig. Den stigende anvendelse af checks har vel opvejet, at sølvet blev opgivet som monetær base.

Første forelæsning handler endvidere om de forgæves forsøg på at etablere en centralbank i U.S.A. i det 19. århundrede, og til slut får man en hastig analyse af overskudet på U.S.A.'s handelsbalance siden 1880. Indtil den anden verdenskrig blev overskudet dækket ved guldimport, bortset fra 20'erne, der oplevede en betydelig amerikansk kapitaleksport. Dette overskud på handelsbalancen, der har eksisteret i 75 år, er ikke let at ændre, hævder Harrod (p.

34). Men han skylder os en forklaring på, at overskudet skulle være strukturelt, når både U.S.A.'s kunder og leverandører og varetyperne har ændret sig så meget, som tilfældet er.

Forelæsning nr. 2 handler om Federal Reserve Systemets tilblivelse og funktion. Dets 10. årsrapport, hvori Millers og Strong's nye synspunkter blev formulerede, står i centrum: pengemængden burde bevidst afpasses efter den aktivitet, man ønskede. Man skulle med andre ord ikke længere lede centralbanken som en privat institution, der helst skulle indtjene et stort overskud. Pengepolitikken fik et helt nyt ansigt, men den tabte det igen, da krisen kom, og rentesækningen ikke kunne få aktiviteten ordentlig i vejret igen. Tilliden til pengepolitikken forsvandt til stor skade for bekæmpelsen af 40'ernes inflation. Ved martsoverenskomsten i 1951 mellem Treasury og Federal Reserve Board genvandt Federal Reserve systemet en del af sin tabte position, og pengepolitikken opgaver og muligheder respekteres atter, omend man ikke længere tillægger den dominerende indflydelse.

Mange andre interessante problemer tangeres. Her skal blot endnu nævnes, at Harrod er tilhænger af genindførelse af guld i U.S.A. (p. 70); men inden det sker, må guldprisen ændres. Man får ikke nogen ordentlig begrundelse for dette besynderlige standpunkt.

Den tredje forelæsning handler om internationalt økonomisk samarbejde. Det menneskelige intellekt kan udmærket analysere de mekanismer, der fungerer; men det slår ikke til, når der skal oprettes nye til løsning af nye problemer. Det »has had great triumphs in dissecting the atomic nucleus, but money has, on the whole, been too difficult a subject for it« (p. 85). Mon det ikke snarere er viljen end evnen der mangler?

Det centrale i dette afsnit er iøvrigt et forsvar for Keynes-planen om en clearing union og en kritik af det kompromis (valutafonden), der dannedes mellem Keynes-planen og White-planen.

Englænderne ville oprette en mekanisme, hvorved kreditorlandene pressedes stærkt til at føre en ekspansiv politik. Amerikanerne ville diskriminationen mod dollarvarer til livs, thi efter State Department er »a tariff merely an expression of nationalism« og kan derfor tolereres, mens »discrimination is expression of imperialism, which is an unmitigated evil« (p. 99). Resultatet blev et meget ringe pres på kreditorlandene og nogen mulighed for diskrimination, nemlig når en valuta erklæres »scarce«. Valutafonden er blevet stivbenet fra starten, og Harrod har åbenbart ikke større tiltro til, at den i sin nuværende form kan hjælpe til med at gennemføre almindelig valutakonvertibilitet. Hertil kræves i hvert fald to betingelser, nemlig automatisk trækningsret, og at en valuta erklæres »scarce« uden tøven, når den faktisk bliver knap.

Interbank får en venlig omtale, men kapital eksport er ikke nogen løsning på betalingsbalanceproblemer, men nok for økonomisk udvikling (p. 87).

Endelig kommer så den fjerde og sidste forelæsning om dollargabet. Det var Harrod, der i »Are These Hardships Necessary?« kaldte »dollar shortage« for »one of the most absurd phrases ever coined«; nu ser det ud til, at han anerkender en strukturel dollarknaphed, som kun kan løses ved diskrimination mod dollarområdet (p. 152), medmindre U.S.A. vil gå med til at forhøje guldprisen.

Europa tegner sig for hovedparten af verdens dollardeficit. I gamle dage tjente Europa måske nok nogle dollars udenfor U.S.A., men hovedparten af underskudet dækkedes ved, at Europa erhvervede en stor del af guldproduktionen, som U.S.A. derefter købte. Nu er guldprisen faldet i forhold til andre produkter, og guld kan ikke mere dække underskudet. U.S.A.'s handelspolitik ændres næppe, og i hvert fald ikke hurtigt, så eksporten til U.S.A. kan ikke forøges hurtigt. Importen derfra kan derimod holdes nede ved restriktioner, eller balance kan opnås ved at forhøje guldprisen. Det sidste er en nem løsning.

Det kræver intet salgsarbejde at afsætte guld, der er ingen konkurrence, for Treasury køber ubegrænset. Spørger man hvorfor i alverden der skal hoves mere guld op i Fort Knox, svarer Harrod »At \$ 22 billion the U.S. external reserve must be regarded as miserably inadequate« (p. 141) — nemlig hvis der kommer en krig. Påstanden forekommer noget søgt for ikke at sige absurd, særlig når man betænker, at \$ 22 milliarder svarer til halvandet års import i U.S.A.

En valutakursændring foreslås ofte, når betalingsbalancen ikke er i orden; men til sterling-devalueringen i 1949 nærer Harrod et rødgloedende raseri. »In my judgement this was one of the greatest follies in the whole troubled course of monetary history« (p. 125), og devaluering »has been completely spoilt for the time being by a wrong use of it« (p. 133). Argumentet mod devalueringen er, at England havde »overall balance« i 1949; men dette er irrelevant, for i 1949 begyndte en overgang fra sælgers til købers marked, og det viste sig, at Englands priser ikke var konkurrencedygtige, så en devaluering eller en deflation var nødvendig.

Harrod er en fængslende stilist og uden for al tvivl en skarpsindig økonom. Bogen forener noget meget væsentligt for det bedste i engelsk økonomi: evne til at formulere problemerne generelt samtidig med at teorierne omgående sættes i relation til konkrete, praktiske problemer. Det kræver både teoretisk indsigt og et velafbalanceret skøn. Harrod har det første, men han mangler, i hvert fald når han kommer til aktuelle problemer, balanceevnen.

Erik Hoffmeyer.

Dennis H. Robertson: Britain in the World Economy. Allen & Unwin, London 1954, 92 sider, 7 s 6 d.

Robertson er i mange måder Harrods modsætning, selvom begge er stærkt optaget af aktuelle problemer. Robertson er »common sense«-mand, han forfølger ikke

en raffineret model ud i konsekvenser, der kun har akademisk interesse. Alligevel virker han original både her og i sine mere teoretiske arbejder. Han har nemlig den sjældne evne at kunne pille de relevante problemer ud og give de enkelte forhold den vægt, der tilkommer dem. Hans form er nonchalant og kan godt give indtryk af, at resultaterne er letkøbte, men der er oftest gravet dybere, end man tror ved første øjekast.

Bogen består af fire forelæsninger, holdt for et amerikansk publikum. Den første handler om moderlandets (United Kingdom) opbygning efter den 2. verdenskrig. Englands tab var enorme. Størrelsesforholdet får man bedst indtryk af, når man tænker på, at tab af oversøiske investeringer og forringelse af bytteforholdet har gjort det nødvendigt for England at eksportere op mod 80 pct. større mængder for at kunne betale for den samme import som før krigen. Dette mål er stort set nået. Men Robertson sætter spørgsmålstegn, når det hævdes, at investeringsomfanget har været tilstrækkeligt — man skulle altså have spændt livremmen endnu mere ind, så man kunne udstyre befolkningen med mere realkapital og dermed opnå bedre konkurrenceevne. Det næste problem er, om investeringernes karakter har været rigtig. Har man fundet det rette forhold mellem det, man kan kalde sociale investeringer (huse, skoler, etc. etc.) og industrielle? Det er uhyre svært at vurdere dette problem fornuftigt. Man kan i hvert fald med tilfredshed konstatere, at industrien har fået ca. $\frac{3}{4}$ af samtlige investeringer, og eksportens ændrede sammensætning tyder på en fornuftig anvendelse. Maskiner, biler og elektriske artikler udgør 40 pct. af eksporten mod 25 pct. før krigen, medens bomulds- og uldvarers andel er faldet fra 17 pct. til 11 pct., medens den var over 30 pct. i 1913. Til sidst spørges, om finansieringsformen af disse store investeringer har været god. I denne forbindelse konstateres med beklagelse, at den private opsparings andel er faldende — i visse perioder har

den private opsparing endog været negativ med deraf følgende mangel på risikovillig kapital.

Næste forelæsning handler om sterlingområdet, der udkrystalliseredes efter 1931. Da England gik fra guld, delte hovedparten af verden sig i tre lejre: kontinentaleuropa der klyngede sig længst muligt til guldfoden, U.S.A. hvor Roosevelt »...and his highbrow advisers proceeded to conduct a series of highly disturbing but not wholly unsuccessful experiments in monkeying about with the dollar-price of gold.« (p. 34). Endelig havde man sterlingområdet, der bestod af lande, der havde deres hovedmarked i England eller af andre grunde så det som en fordel at holde en nogenlunde fast valutakurs på pundet.

Hvordan er det indrettet? og er det levedygtigt? — dette sterlingområde, som navnlig amerikanerne tit har løbet stormløb mod, og mange har dømt til undergang. Det er velkendt, at medlemslandene holder en fælles dollarreserve i London. Bidrag til og træk på denne reserve findes der ingen faste regler om. Det hedder dog, at »... the little black children, who were often the best earners, could be smacked on the head if they showed too great a propensity to spend dollars, while the grown-up white daughters, who were often pretty extravagant, could only be quietly reasoned with.« (p. 39). Hvem der bærer byrderne ved dette arrangement er ikke let at sige: i een periode er det England, i en anden New Zealand og Australien, i en tredje »the little black children« etc.; men Robertson er ikke i tvivl om, at det hænger godt sammen og vil blive ved med det.

Et særligt afsnit er viet kolonierne (»dependent areas«). Mens England har betalt krigsgæld af til andre medlemslande, er koloniernes sterlingtilgodehaven der i London fortsat stigende. Robertson hævder, at dette skyldes engelsk kapital-eksport, og at der iøvrigt er grænser for, hvor meget kapitalimport underudviklede lande kan tage uden voldsomme økono-

miske og sociale fordøjelsessvanskeligheder (p. 50). Tonen er dog noget dæmpet i dette afsnit.

Tredie forelæsning handler om dollar-knapheden. Betalingsbalancevanskeligheder falder ikke som manna fra himlen — de kan laves af ethvert land i løbet af en halv time ved hjælp af »the printing press and a strong trade union movement« (p. 56). Inflation kan nok tegne sig for en del af æren for dollarknapheden; men dollarknapheden er en gammel sygdom, som kræver en mere fyldestgørende forklaring. Den statiske teori om de komparative omkostninger hjælper ikke meget. Problemet kan kun forklares ved en dynamisk model. Desuden er konjunkturfølsomheden vidt forskellig. Når U.S.A. »stops and looks and listens« som det gjorde i 1938 og 1949 — eller som det hedder et andet sted får »little hiccoughs of stock-taking and indecision« — så gjalder det »like a thunder right through the free world's economic system...« (p. 60). Endelig er der den håbløse kamp mod »vested interests« — f. eks. amerikansk skibsfart. Der er »fejl på begge sider, og Robertson ender med spørgsmålet, om det ikke er rigtigt »that a quarrel and a baby are not the only things which it takes two to make, but that dollar shortage also falls within that interesting category?« (p. 62).

Fjerde og sidste forelæsning handler om diskrimination. Det forekommer ulogisk, at U.S.A. indtager det standpunkt, at stater, der slutter sig fuldstændig sammen i en toldunion, har lov til at diskriminere mod omverdenen, mens en delvis sammenlutning absolut er af det onde. U.S.A. har været meget interesseret i en europæisk toldunion, men er stærk modstander af imperiepræferencen. Sterlingområdet er vokset frem som en stærkt differentieret og komplementær økonomikreds, og det er højst sandsynligt, at det i det lange løb er i U.S.A.'s interesse, at dette system bevares — i hvert fald ikke udsættes for rystelser som i 1947 og 1951. U.S.A. opfordres til en mere »good-humoured and tolerant — a less theological — attitude

towards such differentiations in commercial treatment as may yet remain.» (p. 81).

På den anden side er det klart, at England ikke kan gå ind i det vesteuropæiske samarbejde med fuld musik, fordi kontinentaleuropas økonomi i store træk konkurrerer med den engelske. Hermed være ikke sagt, at Robertson mener, at England skal trække sig ud af det.

Til slut kommer der nogle ord om konvertibilitetsbestrebelserne. Der er magi i ordet konvertibilitet, men den simple

kendsgerning er, at teknisk konvertibilitet for non-residents (den engelske plan) og liberalisering af vareimporten begge er ønskelige på langt sigt, men at de konkurrerer med hinanden til en vis grad. Robertson er tilhænger af at give liberaliseringen prioritet og lade den tekniske konvertibilitet komme en dag af sig selv — en udvikling der stemmer overens med forholdene som de har artet sig siden forelæsningerne blev holdt i foråret 1953.

Erik Hoffmeyer.

BOGANMELDELSER I DETTE HEFTE

	Side
<i>Tibor Scitovsky: Welfare and Competition</i> (Bjarke Fog)	75
<i>F. Shehab: Progressive Taxation</i> (Kjeld Philip)	76
<i>Roy Harrod: The Dollar</i> (Erik Hoffmeyer)	76
<i>Dennis H. Robertson: Britain in the World Economy</i> (Erik Hoffmeyer)	78

MODTAGEN LITTERATUR

HANS NEISSER & FRANCO MODIGLIANI: *National Incomes and International Trade*. University of Illinois Press, Urbana 1953. 396 sider. § 7.50. — E. MARGOLIN & W. P. McLENDON: *Transportation Factors in the Marketing of Newsprint*. U. S. Department of Commerce. 126 sider. § 0.40. — KARL FERD. BUSSMANN: *Grundlagen und Verfahren des industriellen Rechnungswesens*. Max Hueber, München 1952. 118 sider. DM 6,80. — KNUD LARSEN: *Biblioteksorientering for Handelshøjskolens studerende*. Einar Harcks Forlag. Kbh. 1954. 107 sider. — ARTHUR F. BURNS: *The Frontiers of Economic Knowledge*. National Bureau of Economic Research, New York. Princeton University Press, 1954. 367 sider. § 5.00. — FRITZ VOIGT (red.): *Beiträge zur Finanzwissenschaft und zur Geldtheorie*. Festschrift für Rudolf Stucken. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1953. 312 sider. — *International Economic Papers No. 3*. Translations prepared for the International Economic Association. Macmillan, London 1953. 255 sider. 15 sh. — SVEN RØGIND: *Skatterne og de offentlige udgifter*. Rosenkilde og Bagger, Kbh. 1954. 194 sider. 14.50 kr. — WILHELM MEINHOLD: *Grundzüge der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*. Max Hueber, München 1954. 279 sider. DM 7.80. — M. KALECKI: *Theory of Economic Dynamics*. Allen & Unwin, London 1954. 178 sider. 12/6 sh. — THOR HULTGREN: *Transport and the State of Trade in Britain*. National Bureau of Economic Research, New York 1954. 114 sider. § 1.50. — OTTO KRAUS: *Konjunktur und Beschäftigung*. Max Hueber, München 1954. 176 sider. DM 5.80. — GEORGE R. NELSON (red.): *Freedom and Welfare. Social Patterns in the Northern Countries of Europe*. Munksgaard, København 1954. 539 sider. 35 kr. — A. C. L. DAY: *The Future of Sterling*. Oxford University Press, London 1954. 227 sider. 12/6 sh. — *A Study of Trade between Asia and Europe*. United Nations, Genève 1953. 146 sider. 11 sh. — *The European Steel Market in 1953*. United Nations, Genève 1954. 100 sider. 5 sh. — *Economic Survey of Europe in 1953*. United Nations, Genève 1954. 314 sider. 17/6 sh. — *Commodity Trade and Economic Development*. United Nations, New York 1953. 102 sider. 5 sh. — RICHARD STONE: *The Measurement of Consumers' Expenditure and Behaviour in the United Kingdom 1920—1938*. Volume I. Cambridge University Press 1954. 448 sider. 105 sh. — H. ULDALL-HANSEN: *Renteforskelle på det danske obligationsmarked*. Sparekassens skrifter nr. 1. Sparekassen for København og Omegn 1954. 24 sider.

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

Redaktionens adresse: Niels Hemmingsensgade 24, København K., tlf. c. 1542
Annonceekspedition: Gyldendalske Boghandels annonce-afd., Klareboderne 3, tlf. c. 775
Tidsskriftets bogladepris: 15 kr. pr. årgang, enkeltalg 4 kr. pr. nr., 8 kr. pr. dobbelt nr.

HILSEN & LYDICHE (M. BIMMELIER)
KØBENHAVN

